

Vladimir BOBINAC

NA GOLOM NA GOLOM OTOKU OTOKU

...informbirovac...

Vladimir BOBINAC

NA GOLOM

OTOKU

...informbировac...

Priču koju je napisao Vladimir Bobinac i objavio je list hrvatskih književnika »Književna Rijeka« godine 2010, da se zločinačka zbivanja ne bi izgubila u zaborav na novo uredio

Andrej Božič

Ljubljana 2012

1.

Ujutro 24. siječnja 1951. godine, po Ustavu FNRJ, točno iza šest sati oglasilo se kućno zvono.

Nije bio mljekar.

Na ulaznim vratima stoje dva čovjeka odjevena u građanska odijela i pokazuju nalog za lišavanje slobode radi neprijateljskog djelovanja na liniji IB-a (Informacioni biro). Na bijelom papiru ispisana dva kobna slova: **I. b.**

Zvanično postao sam informbirovac.

Bunovan, iza sna, ne shvaća tragiku koju donose samo dva slova.

Odijeva se.

Na rastanku, zbunjenoj majci, reče: *Ne brini, vratit ću se.*

I vratio se - nakon tri godine.

Pred kućom stoji crni osobni automobil u kojem za upravljačem sjedi vozač i čeka dolazak putnika - dvojicu s još jednim. Krenuli su još pustim gradskim ulicama. Na Trgu Republike jedan od dvojice izlazi, njegova smjena je završena, a vozilo nastavlja put prema kaznionici na Savskoj cesti.

Znade ovu zgradu iz koje i odakle se kretalo na put do vješala, jame Jazovke i na Goli otok.

Prolazom ispod stabala kestenova, na otvorena vrata ulaze, i automobil nestaje u dvorištu sakrivenom od pogleda sa ulice visokim zidom.

U prihvatnoj zatvorskoj prostoriji, *recepcciji*, upisuju u knjigu osobne podatke, oduzimaju *pogibeljne* predmete: remen sa hlača, vezice sa cipela i manje opasan ručni sat. Sve je to stavljeno u papirnu vrećicu i na njoj, velikim slovima, ispisano ime vlasnika.

U pratnji zatvorskog stražara, oficira UDB-e, nizom hodnika proveden je u podrum zgrade. Pred jednim vratima pratilac se zaustavlja, sa jednim iz niza ključeva obješenih oko jedne alke otvara vrata i jednostavno reče: *Ulazi!*

Vrata su zatvorena.

Našao se u jednoj prostoriji stiješnjenom zidovima u koju prodire prvo jutarnje svjetlo kroz malen prozor, osiguran čvrstim rešetkama, pri samom vrhu *stana*. U ćeliji pod prozorom nalazi se pričina, ležaj, gola daska odignuta od poda, sa jednim gunjem za prostirku i pokrivanje i u uglu do vrata kibla za obavljanje nužde.

To je sve.

Na samom rubu pričine sjedi čovjek.

Šuti.

Dugo je ovdje bio sam.

Izmjenjuju imena.

Student bogoslov - student informbirovac.

Prvo jutro - prvi dan.

Zgrada je odjednom oživjela. Čuje se zveket ključeva. Stražari otključavaju vrata, iz ćelija stanovnici iznose kible na pražnjenje i slijedi umivanje nad betonskim koritom uz neprekidne povike: *Brzo! Trkom!*

Slijedi doručak.

Stražar kutlačom grabi iz kazana *kavu* i ulijeva u limenu porciju koju su u vrijeme umivanja sami na brzinu oprali od hrane prethodnog dana.

Ponovno je u zgradi utihnulo

Vjeruje u zakonitost. Vjeruje u socijalizam. To nije, iako je ista zgrada, onaj zatvor koji poznaje iz 1941. godine.

Očekuje poziv isljednika.

Zašto je zatvoren?

Neprijateljsko udruživanje, rušenje države, Partije, slušanje *pogrešnih* radio stanica, razmišljanje o Korejskom ratu - ništa osim rečene i napisane misli tamo mjeseca ožujka 1949. godine.

Upisan 1947. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, društveno je aktivan, član je KPJ, i na fakultetu predsjednik NSO-a (Narodne studentske omladine) studijskih grupa XXII., XXIII., XXIV. i XXV. Kolege i *ovi*, i *oni*, odlaze na rekreaciju i trčanje u park šumu Maksimir, a nakon toga na čašu mlijeka u restoran na križanju Ilice i Gundulićeve ulice.

Bio sam, tako je pisalo u karakteristici, masovik, onaj koji okuplja ljude.

U dvorištu Filozofskog i Pravnog fakulteta, nedaleko Hrvatskog narodnog kazališta, nalazila se studentska menza HAM (Hrvatska akademska menza) i nedaleko od nje CAM (Centralna akademska menza) i to su mjesta gdje se, za drvenim stolovima i klupama, te uz njih, sastajala poslijeratna akademska mladež.

Ljeti 1948. godine studenti Filozofskog fakulteta *složno* odlaze na dvomjesečnu radnu akciju svrstani u radnu brigadu *IVANA GORANA KOVAČIĆA*. U ravnom Srijemu jurišaju tačkama napunjenim betonom na nadvožnjak kod Kuzmina.

Po povratkom s rada, poslije večere, obavezno okupljanje brigadirki i brigadira uz logorsku vatru. *Pjesnici* čitaju sastave, često se iz njih izvode šale i svakako prije odlaska na spavanje uz vatru kozaračko kolo.

Slijedi Rezolucija Informacionog biroa 28. Lipnja 1948. godine, objavljena u javnim glasilima 30. lipnja, a brigadiri, mladež, bezbrižna sa smijehom i pjesmom uz logorsku vatru.

Radost raspjevanje mladosti.

Čitamo. Sazvan Peti kongres KPJ.

Tu je željeznička pruga. Mimo njih prolazi Titov vlak. Brigadiri prekidaju rad i mašu a na pozdrave sa prozora vagona odzdravlja drug Tito...

Kraj je ljeta. Odlazimo. Napuštamo mjesto našeg logorišta, ali čuje se pjesma iz obližnje brigade uz kozaračko kolo, brigadirska pjesma:

... e da mi je, e da mogu, da Staljinu slomim nogu...

Jesen. Opet smo zajedno. Predavaonica. Brige oko ispita. Dani radosti i bezbrižnosti ostali su u ravnica Srijema.

U njemu nešto se ruši, misao, ideali koje je ugradio u svoju osobnost na ulicama grada, kao kasnije zasađeni bor na Golom otoku, i onda napisao pismo sekretaru KP

Filozofskog fakulteta:

19. ožujak 1949. g.

izvještavam te da kao predsjednik grupe NSO-a ne mogu provoditi mjere bojkota mojih kolega isključenih iz KPJ optuženih u vezi Rezolucije I.B. i u osami nameće se pitanje: gdje je istina ?

Vladimir Bobinac (Bobi)

Potom slijede razgovori njegovu izjavu. gotovo saslušanja u jednom privatnom stanu, a zatim sastanak partijske organizacije Filozofskog fakulteta u dvorani X na drugom katu zgrade. Prva točka dnevnog reda uz uvod sekretar čita njegovu izjavu. ON ustaje, u ruci mu Statut KPJ i čita član Statuta u kojem piše o demokratskom pravu izjašnjavanja i mišljenja.

Dvoranom se prolomio zvižduk.

Zviždukom i uzvicima jednoglasno donesena odluka o isključenju iz KPJ.

Postao sam informbirovac.

Bojkot.

Na predavanjima nitko ne smije sjediti do njega i s njime voditi bilo kakove razgovore .

Ovi u potpunosti provode propisane mjere bojkota a *oni* upućuju dobronamjerne poglede.

Znade da u daljnjem postupku mjera pritisaka slijedi isključenje sa fakulteta. Pokušava do te odluke sakupiti potpise profesora i spasiti semestar, ali drugarica M.M. sekretarica partijske ćelije grupe povijesti obilazi, kako bi ga preduhitрила, profesore sa obavijesti da mu u indeks ne upišu zatraženi potpis.

Isključen sa fakulteta bez ikakvog obrazloženja ili rješenja. Izgubio je pravo na karte za osobno snabdijevanje, za svakodnevni komad kruha. Uskraćena mu je stipendija i uskoro stiže nalog o povratku do tada primljenog iznosa.

Prolazi preostali dio 1949. te 1950. godine i nitko ga ne poziva, ali osjeća nadzor. Radi na *crno* za život.

Susret.

Siječanj 1951. godine. Slučajni susret na ulici. Opazio je već izdaleka prijatelja iz mladosti V.V. Zajedno su u ratu 1941. godine u 35. pješadijskom puku. Nakon Rezolucije izmijenili su *nedužna* mišljenja. Zna da je V. V. bio zatvoren *negdje* 1949. i da je sada na slobodi. Radi njegove sigurnosti nastoji izbjeći susret, ali prijatelj mu je presjekao put i neminovno dolazi do susreta.

U kratkom razgovoru koji je uslijedio, on savjetuje:

Ostavi sve što je bilo i posveti se svojoj obitelji.

Dva dana poslije susreta s prijateljem, oglasilo se ranim jutrom zvono na kućnim vratima.

2.

U zatvorskoj *kući*, na Savskoj cesti u Zagrebu, svaki kat, svaki hodnik pregrađen je rešetkastim željeznim vratima koja bi stražar, redovito u uniformi oficira, kada bi provodio zatvorenika na *razgovor* s isljednikom, otključavao i za sobom ponovno zatvarao.

Prilikom jedne *šetnje* do kancelarije isljednika, ugledao je oficira s činom kapetana. Poznavao ga je iz 1941. godine, iz Civilne zaštite, mobiliziranih učenika i studenata, stacioniranih na sokolskom stadionu, prije paljevine, gdje se tajno čitaju ilegalni bilteni koje tiska Gradski komitet KPH.

Na poziv ustaškog čelnika s tribine: Židovi i Srbi neka istupe korak naprijed! i on, i ja, i svi ostali istupili smokorak naprijed.

Ne prepoznaje ga. Zašto i bi. Nekada zajedno, a sada na *protivnim* stranama.

Vrijeme u ćeliji teče ustaljenim redom. Ujutro ustajanje, stražar otvara vrata, trkom iznose kibli na pražnjenje, umivanje, čišćenje ćelije, jutarnja molitva bogoslova, šetnja od zida do zida, očekivanje poziva od isljednika i nakon «radnog vremena» učenje latinskog i igranje šaha na papiru iscrtanoj ploči i figurama nacrtanim na papirićima .

Posjeta.

Jednog prijepodneva stražar otvara vrata i u ćeliju ulazi troje ljudi u građanskim odijelima vjerojatno sudska komisija i pitaju imali kakovih primjedbi ili žalbi.

U sudskom zatvoru u Zagrebu, u Božićno vrijeme 1941., stražar otvara vrata ćelije, a na vratima stoji zatvorski svećenik, pater Miler, i reče samo dvije riječi: KUĆA STRAHOTA.

Upravo je u zatvorskoj kapelici, nasuprot ove naše ćelije, obavio vjenčanje dvoje mladih koji su nakon toga čina odvedeni na strijeljanje.

On se požalio na studen u negrijanoj podrumskoj ćeliji.

Tri dana iza ove posjete, premješteni su iz podruma u ćeliju na drugom katu zgrade, s velikim prozorom okrenutim prema križanju Savske ulice i ulice Proleterskih brigada. Na podu daske umjesto betona, a tu je i peć, jednim licem okrenuta ćeliji, a drugim hodniku. Ugodno zagrijava prostor.

Više puta odvođen je isljedniku i svi razgovori, saslušanja, bili su bez fizičke prisile ili prijetnje. Završavali bi pitanjem: *S kime ste se na slobodi sastajali i što ste govorili?* Tu se prekidaio razgovor.

Jednom je vođen istim putom. U jednom od hodnika ugledao je petero ljudi, po odjeći sudeći seljaka, kako stoje uz zid sagnuti u pasu, vezanih ruku na leđima, spojeni podužom žicom. Čine cjelinu.

Iznenadjenje.

U sobi drugi isljednik. Prepoznaje ga. On ga, s još jednim u društvu, uhapsio onog jutra. Čim je ušao, isljednik mu je pružio list papira i olovku, te naredi da napiše s kime se sastajao i što su govorili. Izašao je iz prostorije zaključavši vrata.

Ostao je sam. I bijeli papir. I olovka na stolu

Mjesec siječanj 1942. godine, zatvor suda u Zagrebu. Stojim u sudskoj dvorani Pokretnog prijekog suda, predamnom sudac i prisežnici, a preko njih gledam kroz veliki prozor na Zrinjevac prekriven bijelim snijegom.

Ključ u vratima prekine ga i vrati iz prošlosti u zbilju vremena. Ušao je isljednik, uzeo sa stola papir, a on prazan, neispisan. Razljučen prevrće u rukama papir, prilazi vratima, otvara ih, pred njima stoji stražar i vikne ljutim punim glasom: **MARŠ U KURAC, BANDIT!**

Snijeg na Zrinjercu 1942. i bijeli papir na stolu u zatvoru 1951. godine.

Presuda je izrečena.

Drugi dan nakon izrečene presude, noću, stražar otvara ćeliju i naređuje: *Pokupi svoje stvari i kreni!*

Pozdrav sa zatvorskim drugom: **SRETNO! SRETNO!**

*Godine 2008. u dnevnom tisku nalazim osmrtnicu
- umro je moj zatvorski drug bogoslov Stjepan Plantak i
šaljem obitelji, njemu, brzopjavnu poruku: Na put kojim si
pošao SRETNO! SRETNO!*

Prolazom pustim hodnicima i stubištem stražar razgovorljiv započinje poučni razgovor: *Studenti revolucionari misle rušiti državu, a on pripomene Mislili ste reći, kontrarevolucionari.*

Šetnja je završena. Stigli su do cilja. Stražar ga uvodi u jednu oveću prostoriju u kojoj sa stropa visi na žici žarulja sa sjenilom i jedva osvjetljava prostor. Stražar je stao iza njega a pred njim za stolom, bez zelenog sukna na njemu, sjedi nekoliko ljudi, vjerojatno sud. Događa se nešto ozbiljno, sudi se Čovjeku a on suce i ne vidi. Čita, jedan od njih, optužnicu u kojoj navodi *činjenice* rušenje države, širenje lažnih vijesti, neprijateljsko djelovanje. Izriče se kazna od 30 dana zatvora radi narušavanja javnog reda i mira i 23 mjeseca društveno korisnog rada.

Naredba: *Potpišite!*

On trenutak šuti a onda glasno reče: *NE! - sve štoje navedeno u optužnici ne odgovara stvarnosti.*

Začudeni suci nešto se potihlo dogovaraju i tada jedan od njih vjerojatno predsjednik reče: *Potpišite i izza potpisa stavite žalim se.*

Tako je učinio. Vjeruje u zakonitost.

Odveden je kat niže. Ispred vrata stražar se zaustavlja, otvara ih i jednostavno ga gurne unutra. Osuđen je.

3.

Ćelija je prepuna ljudi koji su već prošli suđenje. Prepoznaje niz znanaca studenata iz menze HAM i CAM i studenskih brigada 1948. godine.

Svako toliko stražar otvara vrata i ubacuje novo *osuđenog*, na moment zbunjenog, među sve veći broj osuđenih. Mjesta nema na pričinama. Leži se i sjedi po podu, razvezuje se razgovor, prepričavaju zgode iz života koje ih povezuju. Nitko ne spominje suđenje i ne govori o onom što ih očekuje.

Sutradan stražar otključava ćeliju, a na vratima stojinekoliko ljudi odjevenih u crne kožne kapute i pogledom prelaze preko glava zatvorenika. Jedan uznik skoči na noge i glasno vikne: *MIRNO!* Ništa. Svi su ostali ležeći ili sjedeći osim onog koji je viknuo: *MIRNO!*

Pridošlice, oficiri UDB-e bez ijedne riječi okrenuli i otišli.

Tek kasnije u školi golootočkoj biva jasno da je onaj koji je onog dana u zatvorskoj ćeliji viknuo *MIRNO* bio *dvomotorac* i drugi put odlazio na put.

U drugom danu iza noćnog suđenja u ćeliju ulaze milicionari i po dvojicu izvode na hodnik, ovdje ih u paru vežu lancem, slobodnom rukom uzimaju pruženu popudbinu, u papir umotan komad kuhana mesa i dio kukuruznog kruha, i vezane odvođe u susjednu ćeliju.

Nakon što su svi vezani okupljeni u novoj ćeliji, straža ih izvodi u dvorište, gdje već stoji kamion natkriven ceradom, u koji se, uz pomoć milicionara, uspinju vezani zatvorenici. U kamionu nema klupa i ljudi, sabijeni u gomilu, čuče na podu.

Posljednji u kamion ulaze dvojica milicionara naoružani automatima, povlače ceradu na zadnjem dijelu tovarnog prostora i tako zaklanjaju uvid u prevoženi teret i zapovjedno naređuju šutnju.

Izlaskom iz zatvorskog dvorišta na Savsku cestu, vozilo skreće oštro u lijevo. Znači, kreće se prema gradu. Kroz otvor na poderanoj ceradi prati kretanje kamiona – po žicama tramvajskog voda.

Nakon kraće vožnje vozač usporava i zatim skreće oštro desno i učestalim mijenjanjem smjera zaustavlja vozilo. Prepoznaje. To je Studentski centar, prostor nekadašnjeg Zagrebačkog zbora.

Izvršivši manevar vozač je ugasio motor, milicionari podižu ceradu na stražnjem dijelu kamiona zaustavljenog točno na vrata marvinskog vagona.

Teret je pretovaren.

U vagonu nema klupa, osim jedne po sredini i ubačeni, vezani putnici za nepoznato odredište posjedali na pod. Na otvorenim vratima prekrivenim zaustavljenim kamionom stoji oficir UDB-e u svom kožnom kaputu i prebrojava teret. On, vezan sa sudrugom, sjedi na podu marvinskog vagona, zima je, na njemu samo engleska vojnička bluza i odlučuje se upitati oficira na vratima: *Mogu li dobiti deku?*

Oficir učtivo odgovori: *Neumjesno pitanje* - i silazi iz vagona, a milicionari zatvaraju vrata.

4.

U unutrašnjost vagona dnevna svjetlost prodire kroz nekoliko malenih prozora pri samom vrhu. U jednom uglu nalazi se gotovo nova kibla za obavljanje nužde za vrijeme putovanja.

Vagon se svako toliko pomiče naprijed i nazad, uvijek s kratkim udarcem vagona o vagon. Vjerojatno sastavljaju kompoziciju. Prije polaska otvaraju vrata i u vagon ulaze dva milicionara naoružani automatima. Zauzimaju mjesto na onoj klupi sredinom vagona.

Bez zvižduka prometnika kompozicija krene... Vrata su zatvorena i putnici ne mogu pratiti krajolik koji promiče. Čuje se jednolično udaranje o tračnice kotača vagona. Osluškuje. Odjednom promjena zvuka. Kompozicija prelazi mostom preko rijeke Save. Kreće se put mora prema onom otoku.

Putnici naoko opušteni nakon polaska vlaka, krenulo je, u ruci koja nije sputana lancem drže onaj smotuljak hrane, ali nitko ne otvara popudbinu.

U vagonu njegovi putnici međusobno ne pričaju. Svaki nosi u sebi svoje misli, slutnje, neizvjesnost kraja jednog putovanja.

Za potrebu obavljanja nužde javlja se jednom od milicionara koji sjede na onoj klupi, svaki okrenut prema drugoj strani vagona i uz odobrenje ustaju dvojica kao jedna osoba i odlaze do kible.

Kratak je zimski dan.

Jedan od milicionara uzima fenjer koji mu stoji na podu do nogu, vadi iz džepa kutiju sa šibicama i nakon nekoliko pokušaja, uz psovku, uspije upaliti stijen. Marvinskim vagonom proširio se miris petroleja i stvara ugođaj nekadašnjeg doma, a žuto svjetlo fenjera zrači topline.

Milicionari okrenuti svaki na svoju stranu dotiču se ramenima, međusobno ponekad nešto govore, većinom šute kao da i oni očekuju nepoznanicu na kraju puta. Jedan od njih svako toliko vadi iz džepa kutiju sa cigaretama, uzima jednu, prinosi fenjer ustima, podiže cilindar i pali cigaretu.

Vlak izvan voznoga reda kreće se bez zaustavljanja. Negdje na putu usporava kretanje, ponekad zacvile kotači o čelične šine, a vrata marvinskog vagona zatresu se od udara vjetra.

Ovde u Bakru se je završavalo putovanje u vagonima

Prvi puta od polaska, kompozicija se zaustavlja.

Noć.

Bakarski zaljev.

5.

Putovanje je završeno. Putnici kao jedan digli se na noge i milicionari ustali sa svoje klupe i primakli se vratima. Neizvjesnost i zla slutnja ispunjava marvinski vagon.

Kompozicija svako toliko krene za dužinu vagona - da bi se potom ponovno zaustavila.

Kod jednog zaustavljanja, udarom s vanjske strane, milicionari otvaraju vrata marvinskog vagona, naređuju dvojici vezanih da priđu, skidaju im s ruku lance i onda ih guraju u noć.

On i Slovenac K. L., student ekonomije u Zagrebu, na poziv milicionara prilaze vratima. Milicionari prebiru po snopu ključeva, pokušavajući naći ključ i skinuti im lance s ruku, ali ni jedan od ključeva ne ulazi u lokot. Baterijskom svjetiljkom osvjetljavaju lance na rukama vezanih, nalaze broj i izvikuju taj broj u noć .

Povratne informacije nema.

Vrate ih u ugao vagona. Nakon što su svi bili izbačeni iz vagona, naređuju im da priđu vratima i onako vezane jednostavno izbace iz marvinskog vagona.

Pali su na tlo.

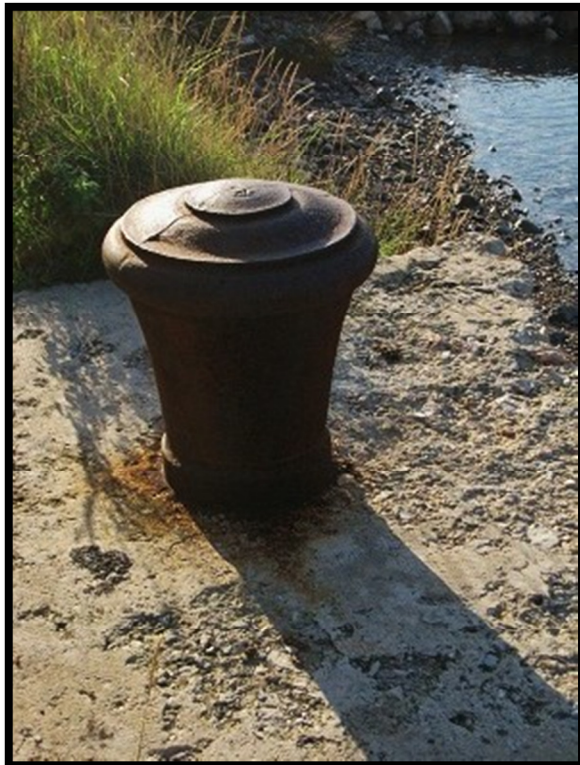
Neočekivani snažni vjetar odnio je šešir s glave mog sudruga u noć, on se podiže i kao što bi načinio na slobodi poleti za šeširom i lancem povuče za sobom i mene. Odmah su iz mraka iskočili ljudi, vjerojatno misleći da namjeravamo pobjeći, stali nas tući rukama i udarati nogama.

Na levoj slici ostanci bunkera i na desnoj mjesto ukrcavanja na brod Punat

Od vagona do broda koji je bio vezan na malo izvučenom vezištu, udaljenom od vagona oko 15 metara, trebalo je protrčati niz špalir ljudi na kojima su se, u oskudnoj svjetlosti, nazirali dugi kožni kaputi. Udarali su nogama i tjerali na trk zbunjene ljude izbačene iz marvinskog vagona.

Stizanjem u trku do broda, izudarani i krvavi, prebačeni smo uz udarce na palubu broda. Ovdje nas prihvatila dvojica milicionara i strmim stepenicama ubacili u utrobu broda. Dolje nas ljudi s batinama u rukama prisiljavaju da kleknemo, sagnemo glavu i ruke stavimo na leđa. Mi smo vezani i ruke vise niz tijelo.

Da bi to mjesto progovorilo koliko strave i užasa su tu preživljavali...

U unutrašnjost broda na galeriju i ispod nje ubačeno je oko šest stotina ljudi pristiglih vlakom iz svih krajeva tadašnje države. Ljudi kleče, tijelo uz tijelo, a na svaki pomak slijedio bi udarac batinom.

Nakon završenog utovara, iz utrobe broda izašli su milicionari i otvor su prekrili daskama, preko njih stavili su ceradu kako ne bi čuli povici i zapomaganje. Unutrašnjost osvjetljava jedna žarulja, onoliko da se jedva naziru ljudi koji kleče zbijeni jedan do drugoga.

Brodski motori ne rade, ali brod podrhtava od drhtaja tijela prestrašenih ljudi.

U unutrašnjosti gluhoću prekidaju vapaji onih koji su prilikom ubacivanja slomili nogu, ili ruku, ili razbili glavu.

Prekriveni otvor štive, zatvorio je i dotok zraka u unutrašnjost i čuju se vapaji i molbe: *Zraka, zraka...*

Strahota ubacivanja u brod pretpostavlja još teži izlazak.

Do nas, s lijeve strane, kleči čovjek a na njemu plavi vojnički šinjel, vjerojatno mornarički oficir, i šaptom započinjemo razgovor. Vezani smo. Moramo se osloboditi lanaca. Druže, ruke su ti slobodne. Vidi. On u polusvjetlu rukama prelazi preko lanaca. Utvrđuje da su lanci stavljeni na ruke u obliku osmice. On misli ako se jedan dio osmice steže drugi se mora olabaviti i pokušava izvući ruku.

Dogovoreno. Lanac steže. Crta brazdu na ruci. Ruka trne. Druga ruka je oslobođena i lanac uz reski zveket padne na dno broda. .

Moj prijatelj Slovenac K. L., student ekonomije u Zagrebu, i ja sastali smo se 1963 godine u Kopru. Nismo razgovarali o onome što smo zajedno proživjeli. To znademo. Sada smo na putu.

Brod građen i dovršen u Puntu na otoku Krku 1948 godine. Dobiva ime **Punat**.

*Dužina broda 31 m
bruto tona 205
neto tona 145
motor 230 KS*

*Brod Punat je bio
kasnije preuređen za
turiste*

Mijenjao je ime u *Zavižan*, prodan i preuređen u turistički brod te plovi pod imenom *Biserka*. Više godina propada vezan u luci u Malinskoj na otoku Krku.

Godine 2007, u pokušaju izvlačenja na obalu, prepolovio se po sredini. Krmeni dio je izvučen i uništen a pramčana polovina potonula i leži na dubini od 15 m.

*Na novu plovidbu
Vedri se nebo, Sunce se rađa,
Plovi iz luke jedna lađa,
Jedna, što dugo stajaše u doku,
Sva izbijena, s ranama na boku.
More, ko mati, vuče je na krilo,
Ljulja je, šapće: Ništa nije bilo.*

Dobriša Cesarić

Brod Punat na posljednjem putovanju

U neko doba, rano ujutro, zadrhta brod, upaljeni su brodski motori. U utrobi broda u skučenom prostoru ljudi kleče, ali opušteno sjeli na podvijene noge...

Putuje se. Kuda?

Na palubi podižu sa otvora i ulaska u šтиву daske i u unutrašnjost ulazi svježi zrak i svjetlost.

Iznad oslobođenog otvora, gore, pojavio se *netko* tko gotovo prijetećim glasom vikne u unutrašnjost broda:

TKO SE ŽALI ?!

Šutnja.

6.

Nakon duže plovidbe smanjuje se šum mora koje klizi niz bokove broda. Uskoro su utihnuli i brodski motori.

Zašto?

Možda cijeli *teret* istovare u more?

Iz unutrašnjosti broda čuje se jecaj. Ljudi više ne kleče. Stoje zbijeni jedan do drugoga. Gomila ljudi stapa se u jedno tijelo, u jednu misao.

Do njih dopiru udarci odmjerenih koraka kao da stupa više ljudi po nečijoj zapovijedi.

Streljački stroj?

Šutnju i neizvjesnost prekida povik sa palube u unutrašnjost broda: *TKO JE VIKNUO ŽIVIO STALJIN?!*

Gomila ljudi još se više zbila u jedan splet u jedan čvor u jednu cjelinu.

U unutrašnjost broda uskaču neznani ljudi. Jedan, dva, tri, deset... Tko su ti ljudi?

Jednako su odjeveni u sivu, od grubog sukna sašivenu, odjeću. Ubačeni počnu pirovati. Čupaju ljude iz gomile i tuku i potom prebijene ljude guraju strmim stepenicama na palubu.

Kažnjenici tuku kažnjenike.

Stojim uz samu stijenu broda prislonjen na nju kao spas iz grotla ovoga broda. Gledam u lica uskočenih ljudi.

Što pokazuju? Mržnju? Dužnost? Sljepoću?

Među ovima, koji nas tako uvjerljivo tuku, prepoznajem kolegu sa fakulteta. Dvojica su jednog nesretnika dohvatila za ruke, a on ga udara šakom u lice. Bio je dobar drug. U istoj menzi, za istim stolom. Zajedno progurali bojkot na fakultetu. Umom proleti misao o mojoj izjavi 1949 g. ne mogu provoditi bojkot mojih kolega.

Studenti, rat je ostao iza nas, prvi ispiti, on je na redu, obukao plavo odijelo i kravatu smotao oko vrata. Mi čekamo, on je ušao u kabinet, pao, izišao i zajedno smo krenuli u onu gostionu na uglu Masarikove i Gundulićeve ulice.

Sada, on i ja, zajedno u ovom brodu.

Susreli su se naši pogled, on je spustio ruke niz tijelo i viknuo nešto onima svojim gore i izašao iz utrobe broda.

Nije me udario.

Došao sam na red. Izvukli su me iz mase. Dvojica su me zadržala pred onim stepenicama, a treći udarao. Krvava lica gurnut sam na stepenice i trkom sam se popeo gore kao da se sve što se imalo dogoditi i dogodilo.

Na palubi me dočekuju drugi. Slijede udarci. Kod iskakanja na obalu kao da je nešto smotano crveno preletilo zrakom i snažno me udarilo u potiljak. Budim se kao

iza sna. Ogledam se oko sebe. Gdje sam? Užas! Ležao sam na gomili ljudi pobacanih jedan preko drugoga. Podigoh se. Netko viknu: BANDO! Podigli su me i gurnuli u dvored. Nakon tridesetak metara prekida se dvored. Naredba. Skidam odjeću sa sebe. Ostaje samo rublje. Na se navlačim dobačene mi dronjke.

Na kamenu ostaje moja odjeća, ostaje dio mene.

Goli otok

Postao sam i ne znajući dio izbezumljene mase, ubačen u stroj, špalir, kojemu kraj, ako ima kraja, ne znam.

Vidjet ću?

7.

Oko tri tisuće ljudi, poredanih u dvije vrste, okrenuti licem u lice, tvore stroj krvavog linča kroz koji će biti protjerani pristigli. Stari kažnjenici dočekuju nove.

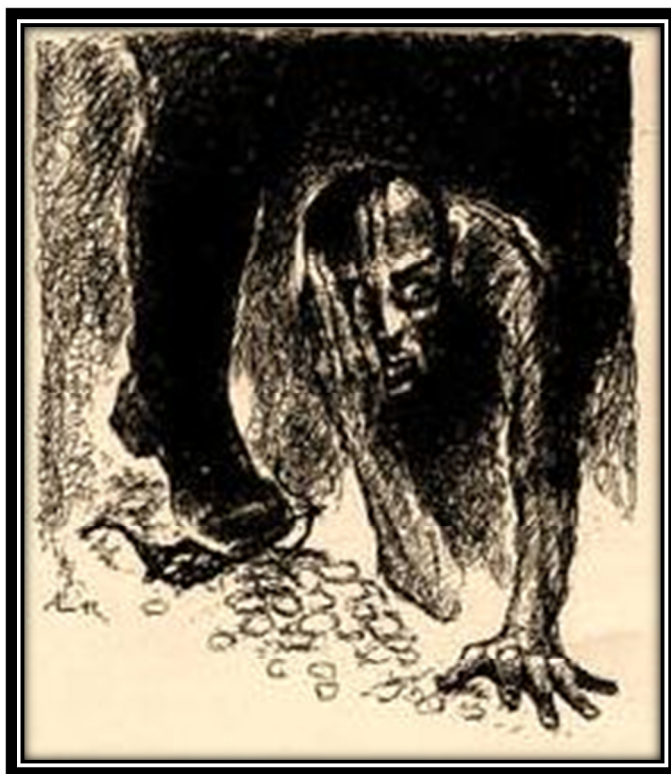
Špalir, savijen poput zmije, silaznim putem ulazi u Žicu na veći prostor, trg, gdje ispisuje slovo S odakle se uspinje stepenicama do vrha Žice potom silazi u *HAD*, podzemni svijet uznemirene mase, ruše se stijene, more udara o obale, dosižu nebo uzvici: *UDRI BANDU !!!*

Šakama prijeteći vitlaju zrakom,. udarci padaju sa sviju strana. Odozgo, odozdo, sa strane. Krv na kamenu.

Dragan Marković, isljednik na Golom otoku, u knjizi *Istina o Golom otoku*, str. 100

Dok starosjedioci urlaju bando, oni upadaju u taj zbijeni špalir, trče kroz njega, sa svih strana udaraju i nogama i rukama, biju svom snagom, ne štede, tuku da pršti, lome i noge i ruke, prskaju oči i uši, a oni trče, posrću i izubijani ispadaju na kraju ...
Na kraju puta.

Tko uđe nek se kani svake nade ... Dante "Pakao ...

Ante Lukateli – Tuča

Nekim redom razvrstan našao sam se uza jedan kameni zid; izgubljen, pognut u struku, uokolo mir prekidan ponekim povikom bando ili usputnim udarcem, kada mi priđe jedan čovjek, podiže moju glavu, razgleda povrede, ugledao sam oči čovjeka koje nisu prijetile.

Kasnije saznao sam da je to kažnjenik liječnik doktor Nikola Nikolić.

Dvadeset godina poslije prof. dr. Nikola Nikolić i prof. Vladimir Bobinac, golotoočani, na putu za Staru Bašku zastanu na prijevoju puta i gle, plogled na more i Goli otok

Stali i gledamo. Nikola reče - krenimo dolje do sela. Idemo šutke.

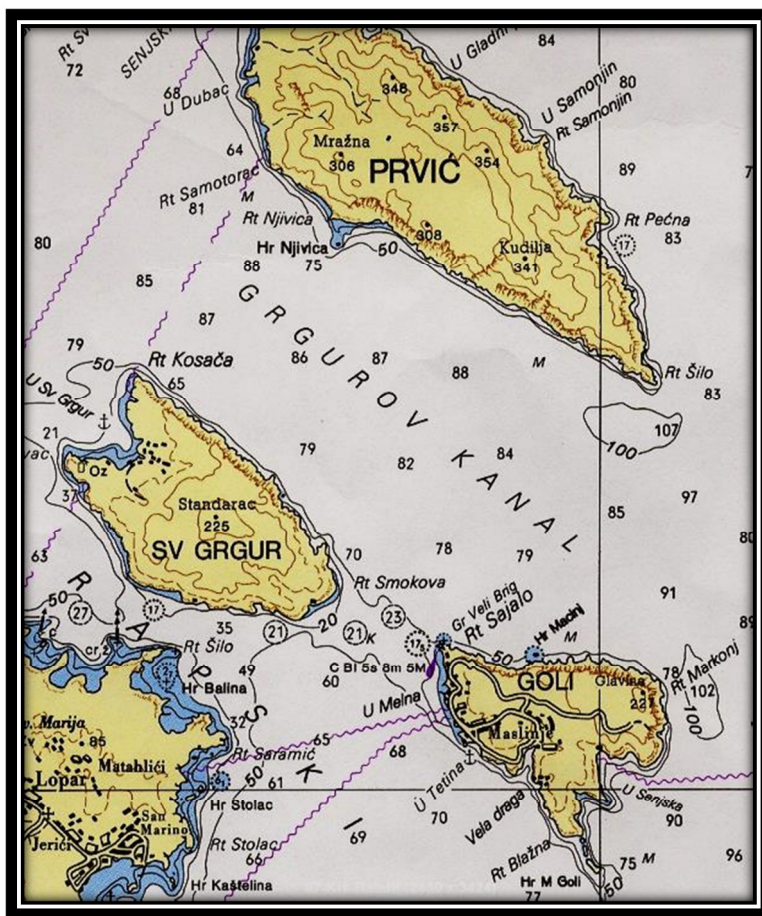
8.

Drhtaj i beznade.

U ljetnom danu 9. srpnja 1949. godine na otok Goli doplovio brod i na stijene Male drage, Mala Tetina, izbacio iz svoje utrobe jadnike, a nebo se smije svojim plavim očima, dok galeb leti nad podjednako plavim morem.

Drvene barake, prvobitno njih osam, okružene žicom... I Ljudi...

Rukama lome kamen, grade tamnice, i uzviču: *Tito, Tito, Tito !!!*

Nakon rada na povratku jedan *novi* kažnjenik priupita druga do sebe: *Idemo li sada u logor?*

Bliži *drugovi* su ga *nježno* izudarali, jer *banda* još nije shvatila *istinu* kako u nas nema logora, mjesto kamo odlazimo je *Žica*. Ostavimo logore nacistima i staljinistima.

9.

Na kraju Velike drage, između dva brda, sakrivena od pogleda s mora, nalazi se Velika žica. Izvan Žice, na zapadnoj strani drage, uz podužu prizemnu zgradu, izgrađeno je pristanište. Na nosačima koji se izdižu iznad mora leže debele daske i tvore površinu za istovar tereta sa broda *Punat*. U zgradi prvobitno se nalazio pogon

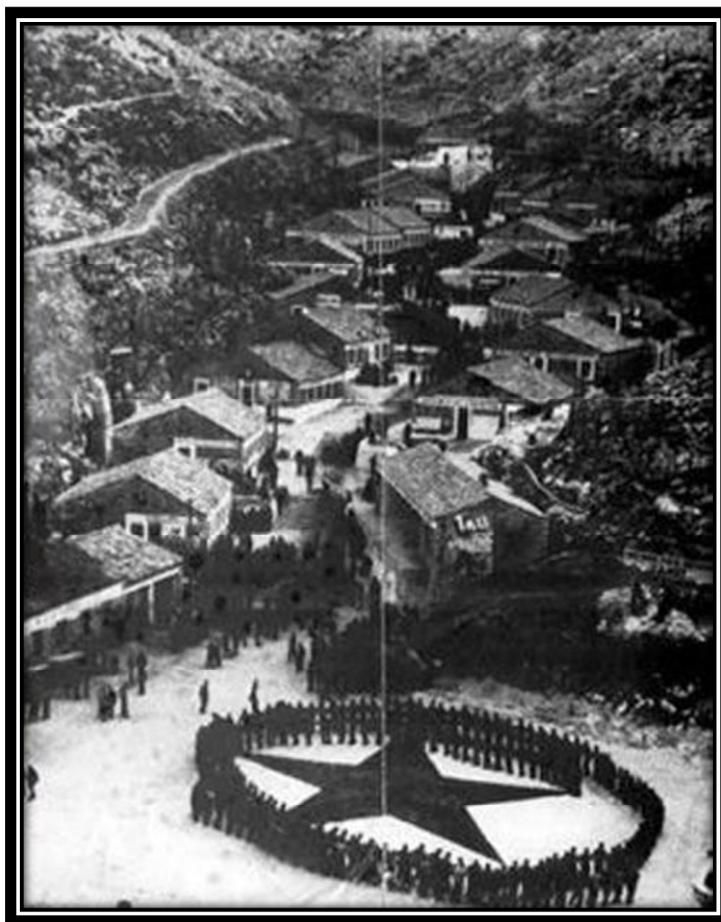
podnih pločica, zatim skladište živeža i pogon za izradu tjestenina. Povrh ove zgrade pruža se put, koji desnim odvojkom silazi do ulaska u Žicu.

Sa istočne strane Drage izgrađen je put do spalionice smeća, koja svojim oblikom, ložištem i dimnjakom, izaziva nelagodu tek pristiglim kažnjenicima, podsjećajući na zloglasne logorske spalionice leševa.

Kod ulaza u Žicu, s desne strane, nalazi se *vratarnica* - s prozorom okrenutim putu prema vratima i tu milicionar-komandir upisuje svaki ulazak ili izlazak.

Velika žica, sa 17 paviljona, izgrađena je 1950. godine, radom prvih kažnjenika. Prostor je podijeljen po uzdužnoj osi stepenicama kojima se uspinje do gornjeg kraja logora.

Kasnije, krajem 1953. godine, dolazi do djelomičnog popuštanja u primjeni čudovišnih mjera

Velika Žica

preodgoja, pa je gornji dio odvojen od ostalog dijela logora i tu je otvorena Mala žica - karantena za prihvrat novopridošlih kažnjenike.

Prostor Velike žice okružen je dvostrukom bodljikavom žicom i nizom stražarnica izgrađenih od kamena do visine prsiju, a natkrivenih betonskim, stožastim kupolama.

Gledano odozdo - izrasle gljive na žici.

Danonoćno stražare komandiri naoružani puškomitraljezom i u slučaju pobune ili sumnje lako bi spriječili takav pokušaj grubom intervencijom.

Noću je Žica pod svjetlom reflektora.

Ulaskom kroz glavna vrata u Žicu ukazuje se ravan prostor, trg ili krug, na koji bi kažnjenici silazili iz svojih paviljona prije odlaska na rad ili rijetkih večernjih priredbi.

Škola je to...

Na *trgu* je zgrada u kojoj je bila kuhinja s pekarom. U početku bila je prizemnica, a kasnije je podignut kat s prostorom za nepolitičke kažnjenike.

Hrana se pripremala dnevno u kazanima za oko 3.500 ljudi, koliko ih je prosječno bilo u Žici.

Na *trgu* prema moru nalazi se prizemna zgrada koja je služila kao pozornica i mjesto postavljanja platna za kinoprojekcije. Zgrada do stepenica, s četiri prozora na katu, služila je za potrebe Centra. Na trgu bio je *bunar* iz kog se crpila morska voda za potrebe *higijene* u Žici. Trg je prekriven kamenom tucanikom.

Sa *trga* uspinje se stepenicama do vrha, odnosno kraja Žice.

U prvoj zgradi desno do stepenica bio je Centar, sjedište paralelne vlasti na otoku. Paviljon i arhitektonskim izgledom odudara od drugih kažnjeničkih nastambi. Stanovnici Centra, iako kažnjenici, razlikovali su se odjećom i izgledom. Šef Centra je kažnjenik komandant Žice s cijelim zborom pomagača, ali pravi *dirigent* je izvan Žice - u *Hotelu*.

U toj zgradi je bio centar vlasti kojega su krvavo vodili logoraši u Velikoj Žici

Centar je poput seoskog dvorišta. Tu je pas vezan lancem, koji laje i pokazuje zube. Zaobiđi ga, pazeći na dužinu lanca.

Stepenicama se stiže do prve zaravni, odmorišta, gdje se nalaze kažnjenički paviljoni - s desne strane parnih, a s lijeve neparnih brojeva, kao na gradskim ulicama. Svakim krakom stepenica dolazi se do površine gdje su desno i lijevo drugi kažnjenički paviljoni.

Na kraju stepenica, u paviljonima 16 i 17, nalazi se bolnica.

Iza paviljona su nizovi nužnika. Između dva usporedna betonska zida, visine oko metar i po, s lijeve i desne strane niz je rupa, čučavaca. Fekalije se izlijevaju u jedan kanal i padom, oslobođene iz Žice, odlaze u more.

Paviljon je kvadar površine u tlocrtu oko 10 x 15 metara, natkriven krovom na dvije vode i prekriven crijepom. S unutrašnje strane paviljona nema stropa, vidljiva je konstrukcija krova i crijep kojim je prekriven.

Na strani paviljona okrenutoj prema putu – i zaravni na kojoj se prekida krak stepenica - nalazi se šest manjih dvokrilnih prozora bez rešetaka. Na čeonj su strani ulazna, jednokrila i uska vrata, napravljena tako da 250 zatvorenika ne bi mogla brzo i lako napustiti prostor. Na istoj strani do vrata nalazi se prozor manjeg prostora *sobnog starješine*.

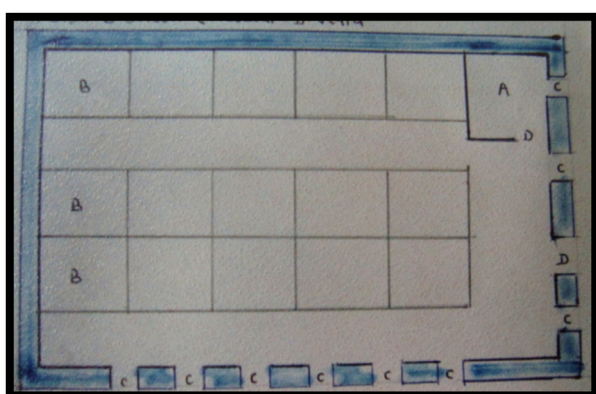
Ulaz u paviljo, desno prozor sobe sobnog starješine i kibla ispred u koju se je noću obavljala nužda

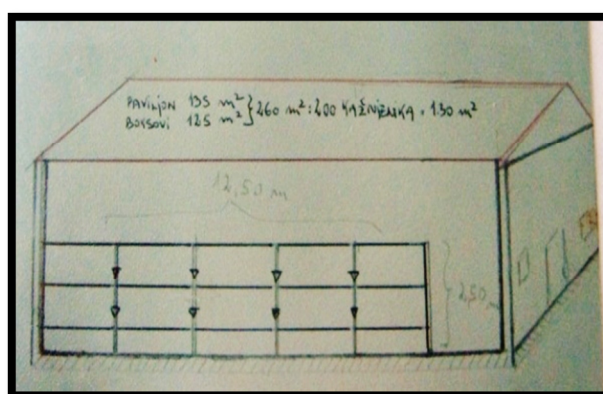
maketa paviljona

unutrašnjost paviljona

*a. soba sobnog starješine
b. boksovi prikaz iz ptičje perspektive
c. prozori
d. ulazna vrata*

*boksovi za spavanje na tri nivoja
tlocrtna površina paviljona cca 135m²
površina boksova nivo I, II i III 125m²
u aprilu 1952 g. nalazilo u Velikoj Žici 3788
kažnjenika 3788:15=252 kažnjenika u paviljonu*

Na uzdužnoj strani, okrenutoj prema stijenama koje se uzdižu iza paviljona, do nužnika i dalje do dvostrukog reda žica, pridodana je *porcijašnica*, koja je prvobitno služila za odlaganje porcija. Natkrivena je daskama, ljepenkom i po njoj položenim kamenjem kako je ne bi pokidao vjetar. Na podu je, kao i u paviljonu, beton.

Nakon što je, tijekom 1952. godine ukinuto javno batinanje, služila je za noćno ispitivanje i rafinirano mučenje kažnjenika.

U paviljonu nema namještaja - osim boksova za spavanje. Boksovi su na tri kata - donji, srednji i gornji. Ukupna visina boksova iznosi oko 2,5 metra. Načinjeni su od blanjanih dasaka s pojačanom konstrukcijom, a na vertikalnim nosačima je gazište za uspinjanje na boks.

Unutrašnjost paviljona - boksovi za spavanje i desno soba sobnog starješine

Na vertikalnim nosačima je gazište za uspinjanje na boks

Uzdužna strana boksa, okrenuta prema prozorima, odmaknuta je od zida i čini prolaz i prostor gdje *sobni starješina* javno ispituje kažnjenika

(*iznošenje stava*) ili *kulturni starješina* čita odabrane napise iz dnevne štampe.

U sredini paviljona boksovi su širine 4 metra. Spava se u svakoj etaži, glava na glavu a dužina boksa određena je prolazom ulaska u paviljon.

Drugi red boksova širine je dva metra i proteže se uz stražnji uzdužni zid, također na tri nivoa, a dužina je određena zidom sobe sobnog starješine.

Između ova dva niza boksova nalazi se prolaz za prilaz i uspinjanje na boksove.

Tlocrtna površina paviljona je oko 135 metara kvadratnih, a površina boksova, na sva tri nivoa, oko 300 metara kvadratnih.

U mjesecu travnju 1952. godine, prema podacima koje navodi Dragan Marković, bivši isljednik na Golom otoku, u Žici je bilo 3788 kažnjenika.

Možemo vrlo jednostavno izračunati da je na pojedinog kažnjenika dolazilo 1,2 metra kvadratna zatvorenog prostora.

Zimi u paviljonima nema grijanja, a ljeti ventilacije - i tako ljudi stradaju i od hladnoće, i od toplotnog udara. Ljudi su zbijeni, leže samo na boku, spavaju u odjeći u kojoj rade. Za pokrivanje koriste deke kojih nema dovoljno, obzirom na broj ljudi u paviljonu.

DRONJCI

*u dronjcima sebi gradimo staze,
prilaze zatvoru
u dronjcima lijegamo drhtavi, zagnojeni
dišemo smradom jedan u drugoga
dronjci, poput ukrućenih riba, zbijeni
ako na čas i beznade svladamo
samo se dronjcima nadamo
smeću prepušteni
dotrajavamo živote
dronjke dopanute*

Ante Zemljar, kažnjenik

U paviljonu je odvojena omanja prostorija za *sobnog starješinu*.

Zimi jedino *sobni* ima grijanje. Donose mu, ponekad, *njegovi*, u kanti od ulja ili masti sa postrance izbušenim rupama, žar iz pekare ili kuhinje.

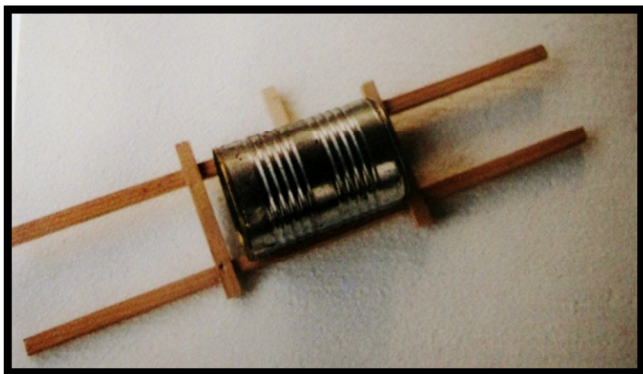
10.

Ujutro, nakon doručka, kažnjenici u stroju po paviljonima silaze na *trg* gdje ih prije izlaska prebroji referent rada. Ljudi su zbijeni po četvorica u redu i tako prilaze izlazu. Referent rada prilazi *portirnici*, skida kapu i drži ruke na leđima, prijavljuje broj kažnjenika koji izlaze na rad. Komandir zapisuje broj paviljona i broj ljudi i sa prozora *portirnice* provjerava prebrojavanjem broj ljudstva u prolazu.

U predvečerje, putem nasutim tucanim kamenom, kreće kolona ljudi put Žice. Pogled prati sjevernu, nenastanjenu, strmo u more padajuću, obalu otoka Raba.

Alati se ne unose u Žicu, jer oruđe može postati oružje.

Putem prenose teret za potrebe u Žici. Osmorici nose na ramenima *labuda*.

Labud

Mina

Riječ je o dvije paralelno postavljene grede, na njima popreko zabijene daske - koje čine tovarni prostor. *Labud* služi za prenošenje teških predmeta, ime je dobio po tome što izduženim gredama slični vratu labuda.

Ako nosači posustanu pritisnuti teretom, nadzornici-kažnjenici bi ih počeli udarati.

Po četverica nose *mine*.

Riječ je o okruglom, crnom kazanu, koji slični na minu.

Na putu povrh Velike drage, naredbom zaustavljena duga kolona kažnjenika, čeka za ulazak u Žicu, na mjestu upamćenom po udaru zimskih bura s Velebita .

V e l e b i t

*u oku sužnja sloboda
trenutak
vrhovi snježni osunčani
trenutak
u oku sužnja sloboda
trenutak
kolona krenula
sloboda
u žici u noći tamnovala*

Goli 1951 V.B.

U *mini* su na radilište donosili hranu, a vraćali vodu, do težine od 200 kg

Tragač - nosila za prenošenja tereta. Često su se koristila za prijenos iscrpljenih ljudi od radilišta do Žice.

(*Tragač* - dvije paralelne letve sa poprijeko pribijenom daskom za nošenje.)

Tragač - ispred gonjeni –pozadi gonitelj

Na ulasku kod *portirnice* zaustavljena kolona, raport komandiru, prebrojavanje, ulazak u Žicu..

Nakon zbrajanja broja izvedenih i u povratku uvedenih u Žicu - jedan nedostaje. U Žici započinje dugotrajno prebrojavanje. Valja utvrditi imenom i prezimenom tko nedostaje i ne odlazi se iz Žice na rad sve dok se nestalog ne pronađe - živa ili mrtva.

Metal koji udara u šinu - reski zvuk čelika najavljuje ustajanje u jutro, ili u noći. Svi skaču s boksova. Tko zaostane biva ubrzan međusobnim udarcima. Ljudi se postrojavaju uz paviljon.

Nema gubljenja vremena na oblačenje, nema pidžame, uvijek se živi u dronjcima. Nema ni umivanja, ali tu je, pred paviljonom, drvena kibla, a u njoj morska voda. Može se uzeti koliko stane između sklopljenih ruku. Sapuna, četkice za zube i ručnika nema. Nitko ne uzima slanu vodu.

Bojkotirani kažnjenici odlaze pod pratnjom do kuhinje, naprte na ramena *minu*, u jednoj je *kava*, u drugoj kačamak (pura) ili rijetka kaša pripremljena od kukuruznog brašna. Kažnjenik dobiva porciju ispred kazana, pristupa, a djelatelj, obično zamjenik sobnog starješine, drvenom žlicom zagrabi kašu i istrese mu u pruženu porciju, da bi mu potom, kutlačom, nalio i *kavu*. To je doručak.

Uz izvikivanje uobičajenih parola: *TITO – MARKO!* (potonje je partizansko ime Aleksandra Rankovića, ministra Unutrašnjih poslova FNRJ) kolone se iz paviljona spuštaju niz stube na *trg*, spremne za polazak na rad.

Radnim danima objeduje se na mjestu rada. *Minu* (kazan) s objedom na radilište donose bojkotirani kažnjenici.

Kažnjenik nema svoje mjesto za spavanje. Spava tamo gdje nađe slobodno mjesto - ili bolje rečeno, ponekad i silom, ugura se u red.

Ni izvan, ni unutar paviljona nema ni stolova, ni klupa. Svi obroci jedu se s nogu.

Nigdje se ništa ne može ostaviti, jer nitko nema svoje mjesto - osim broja pripadajućeg paviljona.

Upamti !

Živiš u dronjcima, u dronjcima spavaš, u dronjcima radiš, u dronjcima, ako ti je dosuđeno, umireš.

Po povratku nakon rada opet se u stroju stiže do paviljona i tu se stoji i čeka - bez obzira na to da li pada kiša ili udara vjetar - naredba za ulazak u paviljon.

Naredbu izriče *sobni starješina* ako je u programu iznošenje *stava* ili *kulturni* ukoliko je politički sat.

Ponekad se noću oglasi, udaranje metala o metal, uzbuna. Tada svi trkom izlaze pred paviljone, te se postrojavaju u redu i u potiljak. Prebrojavanje vrši milicionar-komandir - bez osobnog naoružanja kada u Žicu ulazi sam - a iz grla kažnjenika svih petnaest nastanjenih paviljona izvikuje se u noć: **T I T O, T I T O !!! KARDELJ! MARKO ĐILAS !!!**
ZA KOGA? - ZA TITA!, ZA KOGA? ZA PARTIJU!, ZA KOGA? ZA NAROD !
SVE! SVE! SVE! ...

Vjeruj u ono što izvikuješ.

Mjerio sam vrijeme stajanja i izvikivanja u noć prema pomacima na nebu zvijezda Velika kola.

Na spavanje u paviljon ulazilo se s obućom na nogama i tako se lijegalo. Obuća su *gumenjare* - s đonovima od izrezanih starih automobilskih guma, povezanih kožnim remenom za nogu. Na remenu kopča izrađena u zatvorskoj radionici od aluminija trupa - ili krila - savezničkog aviona koji je, ne tako davno, tijekom drugog svjetskog rata, pao u more – odakle ga je golotočka koč izvukla. Gornji dio obuće ubrzo bi se pokidao zbog hodanja po oštrom kamenju i posebna vrijednost u ništavnoj imovini kašnjenika bio je komad žice nađene na radilištu. Tim komadom mogao je čvršće vezati džon za nogu. Na žalost, žica se usijecala u nogu i mnogi kao spomen nose ožiljke.

Čarapa nema. Posluži se krpom...

Iznenada, 1951. godine, iz Centra je stigla naredba: u paviljon se ne smije ulaziti s obućom. Ona se mora ostavljati vani iza zid paviljona.

Ujutro, na uzvik: *Ustajanje!*, svi bi trkom krenuli na ona uska vrata ulaska i izlaska iz paviljona kako bi dohvatili svoje *gumenjare* pripravljene za rad. Imaš li ih ili ih nemaš - na rad se mora otići! Mnogi ne nalaze svoju obuću i u mraku se provlače ispod nogu onih koji stoje u redu pred kazanom - ne bi li našli svoju, ovako ili onako obilježenu obuću.

11.

U sistemu Golog otoka studiozno je razrađena prisutnost dvostruke vlasti. Jedna je državna, policijska, naredbodavna, druga kašnjenička, izvršna. Nosioći jedne su isljednici a druge odabrani kašnjenici.

Neupućen bi rekao: *samoupravljanje*.

Ne!

Donošenje odluka odvojeno je od provođenja. To su dvije razine.

Nosilac kašnjeničke vlasti su: sobni starješina, njegov zamjenik, kulturni, referent rada i aktivisti u paviljonima. Potom Centar – kašnjenik-komandant Žice i njegovi suradnici, a prava vlast- oficiri UDB-e, službenici na Golom kao predstavnici policija svih Republika FNRJ i još zasebna UDB-a FNRJ i UDB-a Beograd.

Sobnog starješinu imenuju isljednici. Birana osoba je ona koja je rasčistila sa istragom (dopuna zapisnika), dokazano revidirala svoj politički stav i to potvrdila u pronalaženju *neprijatelja*.

Izbor i prihvaćanje dužnosti *sobnog* pada na savjest odabrane ličnosti.

Dužnost donosi povlastice. Soba, krevet i ležaj ispunjen strugotinama iz stolarske radionice, dovoljno deka, odnosno porivača, bolju odjeću, te, PREKO REDA, više hrane.

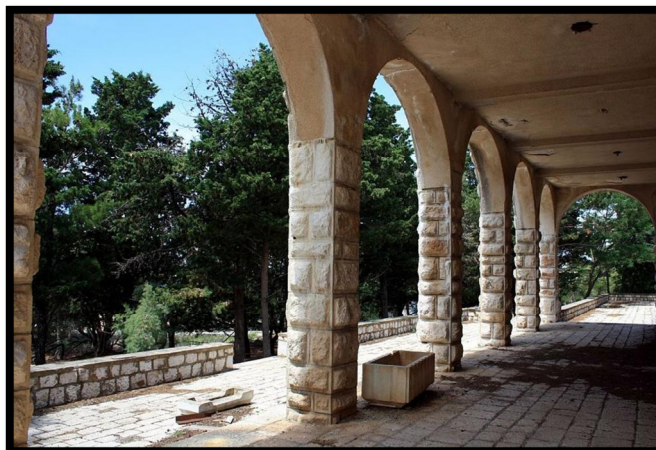
U dane kada kašnjenici odlaze na raport isljednicima i *sobni* odlaze u *Hotel* i ovdje očekuju pozive isljednika i zadatak da u Žici u svojim paviljonima provedu

ispitivanje određenog kažnjenika i od njega izvuku imena ljudi s kojima je *djelovao* na slobodi.

Na Golom se vrši ponovno isljeđivanje, nezavisno od zapisnika matičnih zatvora - pod novim uvjetima: izoliranosti, teškim uvjetima rada, gladi i međusobnog zlostavljanja.

Zgrada isljednika nekad...

... i danas

Moj sobni, u šestici, imenom Marko, na slobodi možda sekretar Partije neke općine, ovdje na otoku rasčistio sa istragom. To vjeruje njegov isljedni, a kako se dokazao svojom snagom i umom u borbi protiv neprijatelja – postao je sobni.

Zdušno preodgaja neslobodne ljude njemu dosuđene i stvara od njih slobodne, odljuđene ljude... Batinom...

Zadivljuje grubom snagom i udarcem kojim obara čovjeka. U početku mrziš ga i bojiš se, što si dalje u školi i zavoliš ga. Pomaže ti da shvatiš težinu svoje izdaje.

Budi zahvalan.

Ispaštanjem do spoznaje i oprosta.

Škola je to.

12.

Na raportu.

Kažnjenici po pozivu a često i po vlastitoj želji radi prijave o *neprijateljskoj* izjavi uhvaćenoj u Žici, odlaze na raport isljedniku, oficiru UDB-e Republike u kojoj su uhapšeni.

U prizemlju *Hotela*, u kojem se nalazi Uprava, pruža se dug hodnik sa nizom prostorija. Iza brojnih vratiju - i debelih zidova - za stolovima sjede oficiri-isljednici.

Kažnjenici na Golom otoku građanska su lica - administrativci - kazna im je izrečena na osnovi zapisnika UDB-e, presudom u trajanju do 24 mjeseci društveno korisnog rada.

Gdje?

Ostaje se *negdje* - ne koliko piše u Rješenju suda, već onoliko koliko to smatra potrebnim nadležni isljednik.

Prilikom prvog susreta s isljednikom nauče se osnovna pravila ponašanja. Instruktori su ovdje kažnjenici kuriri: *uđeš na poziv, skidaš kapu, ruke ukrstiš na leđima, sagneš glavu i ne oslovi isljednika s druže, jer ne zaboravi da si ti banda.*

Bitno je ne pasti u zamku osobne nedužnosti. Prvo, ti si kriv. Drugo, ti si shvatio da si kriv. Treće, ti si zahvalan UDB-i što je otkrila da si kriv. Četvrto, zahvalan si UDB-i što ti je pomogla shvatiti da si kriv.

Đuro Bilić *Goli otok i Dabravine*, str. 340

Isljednik ne gleda u pozvanog, već prevrće neke spise. U jendom trenutku odloži papir na stol, strogo pogleda u čovjeka koji stoji pred njim i progovori: *Sve znamo, a na tebi je da to kažeš ovdje. Prvo, imena ljudi s kojima si neprijateljski djelovao na slobodi i drugo, da se dokažeš ovdje u borbi protiv neprijatelja. Upamti - utrobu ćeš izbljuvati na ovom podu. Samo tako možeš se nadati slobodi, ili ćeš kosti ostaviti na ovom otoku.*

Ne dobivši tražene odgovore, isljednik po kuriru poziva *sobnog* starješinu i naređuje da ga izvede pred kolektiv i izvuku imena ljudi s kojima je bio povezan.

13.

Produžena istraga - iznošenje političkog stava, dopuna zapisnika

Pred kolektivom

Nakon povratka s rada *sobni* naređuje ulazak u paviljon.

Zna se.

Nekom zlo se piše.

Ljudi se popeli na boksove i sjeli s nogama obješenim preko ruba. Na najnižem boksu zauzeli su mjesta oni najbliži *sobnom* i moraju mu biti pri ruci kada im dade znak U prolazu između boksa i zida s šest prozora, donose stol i klupicu na koju sjedne *sobni*.

Muk. Iščekivanje.

Sobni ustaje i proziva nesretnika.

Uzdrhtali, unezvjereni čovjek izlazi pred kolektiv. Slijedi prvo pitanje: *Što si po zanimanju?* Što god bio – za njega je nepovoljno!

Drugo pitanje: *Gdje si bio za vrijeme rata?* Nesretnik je bio u logoru. Pokazuje tetovirani broj na ruci.

Zlo.

Kako si ostao živ? *Sobni* se diže s klupice, prilazi nesretniku i prvi put ga ošamari. *Kako si ostao živ?*

Urlanje s boksova: UAAA, BANDA!

Slijedi: *S kim si neprijateljski djelovao na slobodi? Imaš brata, rođaka, prijatelja, a šutiš ? Sobni obilno šamara bandu.* Ponavlja pitanje. Histerični povici s bokosa: *UAAA!* pretapaju se u direktni: *UDRI BANDU ! ! !* Na znak *sobnog* skaču oni iz prvog reda prizemnog boksa i okomljuju se na žrtvu.

Nesretnik okrvavljen pada na tlo.

Podižu ga. *Sobni urla - Imena, imena!!! ...*

DOSTOJEVSKI: ZLOČIN I KAZNA

Mikolka

„Uzima u ruke bič, uživajući kako će mlatiti riđušu.

- Ma sjedaj, ajde ! - kesi se rulja. Čuješ li, trkom će !
- Nije ta već deset godina potrčala.
- Potrčat će !
- Ne žalite, braćo, neka svak uzme korbač,
- spremajte se
- Tako je! Udri !

Svi se penju na Mikolkine taljige, kikoću se i šale. Potrpalo ih se petorica-šestorica, ali bi ih još moglo stati. Uzima sa sobom i jednu ženu, debelu rumenu. Ona je u haljini od crvena katuna, na glavi još biserni ukras, na nogama cokule, krcka lješnjake i smijucka se. Svi se naokolo također smiju, a kako se i ne bi smijali: onakva kukavna kobilica pa

da toliki teret povuče! Dva se momka na taljigama odmah hvataju bičeva da pomognu Mikolki. Zaori se *Di!* Kljuse poteže iz sve snage, ali ne samo što ne može trkom povući negoli korakom jedva jedvice vuče, samo prebire nogama, dašće i kleca pod udarcima onih triju bičeva, što pljušte po njemu kao kiša. Smijeh se na taljigama i u rulji udvostručuje, ali se Mikolka ljuti i u bijesu sve učestalije mlati kobilicu, baš kao da zaista vjeruje da će ona udariti u trk.

- Primite i mene, braćo! - viče iz rulje jedan momak što se bio polakomio.
 - Sjedaj! Sjedajte svi! - viče Mikolka. Sve će nas povesti. Umlatit ću je! - i šiba je, šiba, više ne zna od jarosti čime bi je tukao.
 - Jadnom se kljusetu loše piše.
 - Dahšće, zaustavlja se, pa opet poteže. samo što ne padne.
 - Umlati je - viče Mikolka - kad ne ide drukčije. Satrt
- ću je!

- Ma jesi li ti kršteno čeljade il' nisi, vraže jedan! – viče jedan starac iz svjetine.
- Ko je to vidio da takav konjičak vuče tolik teret? - dodaje drugi.

Satrt ćeš je! viče treći.

- Odbij! Moja je! Mogu radit od nje šta oću. Sjedajte još ko oće! Sjedajte svi! Oću pošto po to da udari u trk!

-Odjednom grune salva smijeha - i sve zagluši: kobilica nije mogla podnijeti učestale udarce onako iznemogla, počela se ritati. Čak ni starac nije mogao odoljeti da se ne osmijehne. Pa zbilja: takva kukavna kobilica i još se rita.

Još dva momka iz svjetine dograabe bičeve i trče do konjička da ga tuku sa strane. Svaki s jedne strane.

- Po gubici je, po očima mlati, po očima! – više Mikolka.

- Zapjevajmo braćo! - više netko s taljiga i svi na taljigama prihvate pjesmu.

Razlegne se raska- lašena pjesma, zveckta talambas, neki prate zviždanjem. Žena krcka lešnjake.

Konjić je već posve klonuo, ali se još jedanput počinje ritati.

- Ma vrag te odnio uzvikuje Mikolka razjareno. Baca bič, saginje se i izvlači sa dna taljiga dugačku rukunicu, hvata je za kraj objema rukama i svom snagom izmahuje na riđušu.

Skršit će je! - viču mu sa strane

- Ubit će je !

- Moja je! - više Mikolka i svom snagom udara rukunicom. Razlegne se težak udarac. - Mlatite je, mlatite! Što ste stali? - dovikuju im iz svjetine.

A Mikolka zamahuje po drugi put, i drugi udarac iz sve snage pada na leđa zlo sretnom kljusetu.

Kljuse se opusti stražnjim dijelom. ali opet poskoči i poteže, poteže posljednjim ostacima snage sad amo, sad tamo ne bi li povuklo teret, ali ga sa svih strana dočekuju šest bičeva, a rukunica se ponovo diže i pada po treći put, pa i po četvrti put, odmjerenom, punim zamahom. Mikolka je razjaren što ne može ubiti kobilicu jednim udarcem.

- Žilava je - dobacuju sa strane.

- Sad mora pasti, braćo, gotova je! - više jedan sladokusac iz svjetine. - Sjekinom je mazni, nego šta, da je dokusuriš - dovikuje treći.

- E mrcino jedna! Miči se ! - pomamno uzvikuje Mikolka, baca rukunicu, opet se saginje i vadi iz taljiga željeznu polugu,

- Čuvaj se! - više i iz sve snage odalami punim zamahom svog jadnog konjića.

Udarac tresne; kobilica zaglavinja, poklekne, htjede još potegnuti ali joj se poluga ponovno obori punim zamahom na leđa, pa pada na zemlju, baš kao da joj se odjednom sve četiri noge podsjekeše.

- Dotuci je! - više Mikolka i skače s taljiga kao da nije pri sebi. Nekoliko momaka, isto onako crveni i pijani, grabe tko šta stigne bičeve, štapove, rukunice - i jure do kobilice što izdiše. Mikolka stane sa strane i mlati je nasumce polugom po leđima. Kljuse ispruži glavu, teško uzdahne i ugiba.“

Ispitanik ponovno izjavljuje: nisam ni s kim ništa govorio što bi bilo neprijateljski.

Sobni diže se sa klupice Obilno dijeli snažne šamare.

Skaču oni iz prvih redova.

Sa boksova urlanje: *UDRI BANDU!*

Prebijen čovjek leži na podu paviljona.

Sobni pita kolektiv što ćemo sa *bandom*?

BOJKOT! BOJKOT! BOJKOT!

Nesretnik, krvav, pretučen, podignut s tla, stjeran u kut među *bandu* pod bojkotom.

Sobni se trudi da iz žrtve izvuče *priznanje* o neprijateljskom djelovanju i više no što traži isljednik. Mora dokazati pred isljednikom svoju *zrelosti* u borbi s *neprijateljem*.

Nitko tko je bio na Golom otoku nije se vratio čitav - neslomljen.

Milovan Đilas

14.

Na redu je.

Stoji pred kolektivom koji urla: *UUUAA, BANDA!*

Što si radio kao neprijatelj na slobodi?

Napisao sam dva pisma. Jedno naslovio *Josipu Brozu Titu, Beograd*, a drugo *J. V. Staljinu, Moskva*. Zalijepio i marke s likom Tita i ubacio u poštanski sandučić i potpisao se imenom i prezimenom.

P i š e

dvojici velikih neka se pomire, jer je u pitanju svjetska revolucija. Velikani ne čitaju pisma, pa ni ovo, ali čita policija, naša domaća UDB-a.

Stoji ovdje pred kolektivom koji urla: *UDRI BANDU !*

Bojkot.

Progurao to. Eto ga revidirac. On opet piše, ali sada za *zidne novine* i *sobni* ga promatra kao da nikada ništa između njih nije ni bilo.

Kad hoda po krugu Žice i viče: *Tito! Tito! Tito!* čini se kao da opisuje desnom nogom krugove.

To je samo posljedica onog pisma. Kad su ga u Bakru ubacili u utrobu broda *Punat*, slomio je nogu, a kost je krivo zarasla.

Kratkotrajne iluzije ... U Beogradu su na jednom mitingu čak bila usvojena dva telegrama, jedan CK KPJ u kome se kaže: „Optužbe koje su iznesene protiv CK KPJ i naroda naše zemlje ni najmanje neće pokolebati naše povjerenje u naše partisko rukovodstvo na čelu s drugom Titom“, a odmah zatim jedan drugi telegram Staljinu u kome se kaže: „Druže Staljine, duboko verujemo u tebe, da ćeš sve učiniti da se skinu neopravdane optužbe koje su bačene na čitavu našu zemlju, našu Partiju i naš Centralni komitet.“

Vladimir Dedijer: *Josip Broz Tito, prilozi za biografiju*, Kultura, Zagreb, 1953 str. 500

15.

U devetom krugu...

Bojkotirani kažnjenici su obilježeni, ne bi li ih svi lako uočili, preokrenutom gardijskom bluzom crvene podstave. Drugi način označavanja bio je privezivanjem komada krpe sa stražnje strane, pa su takve nazivali *reponje*. S bojkotiranim se nije

smjelo razgovarti, a moralo ih se tući i pljuvati. Iz kuhinje su, uz stepenice, prenosili kazan, *minu* s hranom do paviljona, da bi posljednji dobili obrok.

Na boksovima za njih nema mjesta.

Noću su pozivani od *sobnog* saslušavani i batinani.

Imena?

Slobodni dio noći *kiblare*.

Kažnjenici noću ne smiju izlaziti do nužnika izza paviljona, jer bi se tako mogli približiti žici.

Opasnost!

Komandir na straži pod krovom svoje *gljive* mogao bi to kretanje pogrešno procijeniti kao pokušaj bijega.

Nužda se noću vrši u kiblu, drveni posudu, postavljenu ispred ulaza u paviljon. Distrofičari noću često dolaze do kible, a *proljevaši* iscijeđuju iz sebe posljednju sluz.

Bojkotirani svoj dio noći stoje uz kiblu, pognuti u pasu, s rukama na leđima okrenutim zvijezdama, a licem iznad kible.

Paviljoni

Bunker iznad paviljona

Ponekad, zbog većeg broja bojkotiranih u paviljonu, ne mogu svi biti licem iznad kible, pa se stvara red, koji podsjeća na latice cvijeta. Stoje jedan iza drugoga, tako da oni iz drugoga reda imaju nos u stražnjici onoga sprijeda.

Na radilištu bojkotiranim kažnjenicima je dodijeljen najteži rad. Pokušava se i tako fizički i psihički slomiti Čovjeka.

Tragač je jednostavan alat, no pažljivi promatrač opazit će da su ručke na jednom kraju kraće, a na drugom dijelu duže.

Na onog koji nosi *tragač* držeći ga kraćim ručkama - pada veći dio tereta. Golootočkim *programom* naprijed, na kraćim ručkama radi, gonjeni, bojkotirani kažnjenik, a pozadi gonitelj. Jedan i drugi su gladni, žedni, bolesni, očajni i žive u svojim dronjcima, ali postoji među njima razlika. Gonitelj, još do prije neki dan gonjen, sada slomljen, rasčistio istragom, revidirao svoje stavove, sada se dokazuje gonjenjem *bande*.

Gonjeni postavlja *tragač* na tlo i sam tovari kamen, a gonič ga tjera da kamen namjesti na tovarni prostor što više naprijed. Zajedno podižu *tragač* i prenose teret. Parolu: *Živio!* zamjenjuju povikom: **TRKOM BANDO!**

U školi *preodgoja* na Golom otoku sa mijenjanjem ličnosti usporedo se kreće dvoličnjaštvo. I ovdje, prilikom gonjenja na *tragaču*, gonitelj, prema broju kažnjenik, sve glasnije uzvikuje: **Trkom bando!**

Neka se zna. Neka se čuje.

Nakon istovara tereta, gonjeni sam nosi, preko ramena i vrata, *tragač* do mjesta ponovnog utovara. Ovako uspravljen *tragač* i pri manjem vjetru pretvara se u jedro i zanosi nositelja.

Gonitelj se slobodnih ruku kretao uz gonjenog...

Nesretnik, gonjeni, nosio je teret na *tragaču* cijeli dan - danas, sutra i dalje, sve do fizičkog i psihičkog sloma na kraju *preodgoja*.

Gonitelji, uvijek odotruga, na dužim ručkama *tragača*, izmjenjivali su se poslije nekoliko prijeđenih tura.

Nakon dva-tri dana ovakve radne torture ruke, od oštine bridova ručki i tereta, postaju žuljevite i nesretnik bolno prihvaća *tragač*. Tada su si gonjenici obično pokušavali olakšati patnju otkidajući s odjeće komade, kojima bi omotavali ručke.

Pomoć je kratkotrajna. Gonjenje se nastavlja.

Priskaču u pomoć gonitelji. Za ručke *tragača* vežu žicu i stavljaju je preko vrata gonjenom kao ormu. Žica se bolno usijeca u vrat.

Ako bi nesretnik pao od iznemoglosti - ili zbog naivnog pokušaja pružanja otpora - bio bi nemilosrdno tučen sve dok se ne bi ustao i prihvatio dosuđenu mu muku.

... dosta ozleđenih i kontuzovanih, čak sa smrtonosnim prelomima baze lubanje ... da je od tih posljedica, samo za prvih 17 dana u julu 1951. umrlo 5 kažnjenika.

Iz izvještaja

dr. Jovana Bijelića, pukovnika UDB-e

U slučajevima kad zbog rana na rukama ili na vratu gonjeni ne bi mogao nositi *tragač*, tada bi mu na leđa natovarili kamen i on bi, pognuto, nosio teret, pridržavajući ga krvavim rukama.

Drug do mene u paviljonu 6, novinar D.D., koji nosi sa sobom slomljenu ruku koja se njiše uz tijelo kao klatno na zidnom satu, kreće se pod teretom na leđima, savijen u struku, pridržavajući kamen drugom rukom, gonjen batinom i povicima: Trkom bando!

Gonjenje je beskrajno mučenje čovjeka, pri čemu mučeni u svojoj mucu aktivno učestvuje.

Sunce u zenitu. Pripeklo. Usta suha. Na obrazu ni znoja nema.

Odmor.

Oni, gonjeni, *odmaraju*, sjede na tlu, u nizu crveni se preokrenuta gardijska bluza, ili pozadi proviruje *rep*, sve oznake bojkotiranih kažnjenika. Ispred svakog na tlu, između raširenih nogu, oveći kamen-*nakovanj*, u ruci drugi manji - *bat*, pored svakog gomila kamenja s koje uzimaju kamen po kamen i usitnjavaju ga.

tucanje kamena
ritam
kamena o kamen
ritam
pjesma robova
kamena o kamen
ritam
grade put u kamenu
ritam
put do svojih tamnica

Goli 1951 V.B.

Svakog dana ispred paviljona, petnaest kažnjenika, poredanih u dvovrstu s lijeve i desne strane formiraju špalir, *TOPLI ZEC*, kroz koji će protjerati bojkotirane. Žicom izmiješali se povici: *UDRI BANDU!!!* - zbor ljudskih glasova pjeva suludu pjesmu jednoj odvratnoj predstavi. Sobni starješina - ili njegov zamjenik - pojedinačno propušta bojkotirane kroz špalir. Šake vitlaju zrakom uz povike: *UDRI!* i potom padaju na nesretnike.

Bojkotirani čekaju svoj red i pripremaju se za špalir. Iskusniji navlače kapu preko ušiju kako bi ih zaštitili od udaraca, sagnuti su u pasu, savijenom rukom ispod lica štite se od *podzemnih* udaraca i nastoje što brže protrčati kroz špalir. Podsjećaju na premlaćene boksače.

Sobni može ponekog svog *ljubimca* vratiti i ponovno ubaciti u stroj.

U špaliru, svi nadziru jedni druge, povci moraju biti glasni i potvrđeni prijetećim šakama i udarcima.

16.

Sjećanje.

Na početku dana krenuli su prema kamenolomu. On, gonjeni, uprtio *tragač* preko ramena, s u vis uzdignutim dužim ručkama, a uz njega, slobodnih ruku, kretao se njegov današnji prvi gonitelj.

Idu i šute.

Drug uz druga.

Gonjenog i gonitelja povezuje ista sudbina, a razdvaja *tragač* i neravnomjernost dužih i kraćih ručki. Razlikuju se, ali u toku *školovanja* postat će isti. Prvi gonjeni još je nepodijeljena ličnost, a gonitelj već slomljeni čovjek zagledan u titravo svijetlo u beskrajnoj noći.

Drug uz druga.

Banda za tragačem prvih dana kreće se bržim korakom i bez onih učestalih povika trkom u varljivoj nadi da će, možda, odraditi svoje.

Drug uz druga.

U danima gonjenja, koje više i ne broji, povici: *Trkom!* bivaju oštiri i sve češće potvrđeni udarcem *tragačem* u leđa.

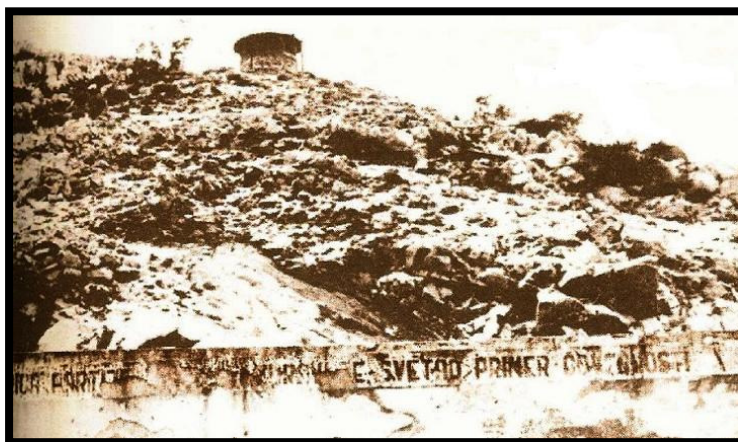
Drug uz druga.

Vrijeme više gotovo da ne postoji. Stalo je kao pokvareni, stari sat koji je odradio svoje i više ne broji i ne otkucava vrijeme.

*Protutnjalo je ono najgore, fizički i psihički slomljen
stojim opuštenih ruku, a u sjećanju upisana misao rođena u
bijegu:*

*otišlo s vjetrom
kosom njenom igrao se vjetar
leptir
ples je izvodio med
cvijećem
i ruka u muci nebrojenih dana
u ruci se našla
i idemo putom ...
povik trkom bando
i sve je otišlo s vjetrom ...*

Goli 1951 V.B.

*Ostaci ciničnoga golotočkog natpisa :
»Briga partije za naše zdravlje – svetao primer čovečnosti!«*

17.

U kamenolomu.

Uklesan u kamenu kamenolom - i ljudi u njemu udarani zrakama Sunca - batom, klinovima i šipkama od stijena lome kamen i, potom, kamene blokove vuku saonicama, nema snijega!, upregnuti ljudi vuku i grade od kamena tamnice golootočke katedrale.

Dragan Marković

Dok su vukli saonice, one su se ugrabile u blato, crvenu ilovaču i ni makac. Onda su nadzornici opalili užadima i letvama po upregnutima. Vika je bila paklena, a koža je prskala od udaraca.

Istina o Golom otoku, str. 86

...I drobilica od *milja* zvana *Mamut* i kolona ljudi s kamenom na leđima hrani nezasitna usta

i potekao crveno obojeni tucanik - i smrt bez suda.

18.

Posljednji čin u golootočkom sistemu *školovanja* - dopuna zapisnika.

Jednog dana prije odlaska na rad, ili u toku noćnog isleđivanja i *razgovora* sa sobnim uništen, slomljen čovjek izjavljuje da bi želio napisati dopunu zapisnika.

Napisat će ono što od njega traži isljednik, a često i ponešto više.

Sobni, začudo, blagonaklono mu kaže da jutros ne mora otići na rad, da će ostati u paviljonu. Nakon što su ostali sami daje mu papir, otkinut od ispražnjene vreće cementa i okrajak olovke, ponekad i cigaretu.

I on piše ...

Ukoliko bi se desilo, *ne daj Bože!*, da se vreća prilikom otvaranja ili prenošenja ošteti, papir izrezuju kažnjenici *revidirci*, potom krpom obrišu tragove cementa i tako *pripremljen* koristi se za pisanje dopune zapisnika.

ZLO koju nose nesigurno napisana slova, na papiru otrgnutom od uništene vreće cementa, nekom donose put u nestvarni svijet jednog paklenog svijeta.

Tog dana bojkotirani kažnjenik prvi put sjedi – ne tuca kamen! - pred njim papir i dio olovke. Drhtavom rukom piše o vlastitom neprijateljskom radu na slobodi ali i ono što isljednik traži: *S kime je razgovarao na slobodi i tko je znao za njegove političke stavove?*

Dopunu zapisnika sobni odnosi slijedećeg dana u *Hotel* i predaje njegovom isljedniku. Isljednik, pročitavši dopunu zapisnika, ukoliko je zadovoljan, naređuje sobnom da *bandi* skine bojkot. To znači život: nije gonjen za *tragačem*, ne kiblari, ne

tuca - u vrijeme odmora - kamen, ne prolazi kroz *toplog zeca*, noću ne odlazi na razgovor sobnom! Možda ga dopadne i okrajak kruha!!!

Zapisnike isljednici šalju UDB-i u mjestu boravka navedenih osoba koje ih privode i često optužuju za isto mišljenje, udruživanje ili krivično djelo neprijavlivanja neprijatelja.

Golom otoku stalno su potrebne nove *snage* koje će dovesti nove, i nove, i nove... Goli otok mora raditi.

19.

Imena mrtvih u dopuni zapisnika.

On u mjestu gdje živi ni sa kime nije vodio razgovore o sukobu partija, Rezoluciji, ili bilo što protiv države.

On je seljak zadrugar. Otac brojne djece. Član KPJ od ulaska u zadrugu i što njemu znači Informbiro i Rezolucija.

Ipak postoji sumnja.

Njegovo rodno mjesto u neposrednoj je blizini susjednoj Mađarskoj. Dijeli ih samo rijeka Drava.

Dio rodbine njegove žene živi s one strane granice, u Mađarskoj. Malograničnog prometa posljednjih nekoliko godina nema i on nema nikakvih veza.

Uhapšen.

Ubačen negdje u jedan brod, sabijen mnoštvom nesretnika kleči na putu, uplašen stigao na neki otok, ubačen u stroj *veliki linč*, zbunjen urlicima: *UDRI BANDU!* Pretučen.

Našao se u dronjcima, nitko s njime ne razgovara, osim što mu viču: *Bando!* i vuku ga za još neošišanu kosu.

Razmišlja u strahu ima li ovdje vlast koja bi ga saslušala, Netko kome bi mogao obrazložiti svoju nekrivnju, zabunu.

Na raportu.

Stoji kako su ga naučili: gologlav, s rukama na leđima, oborene glave i spreman da isljedniku kaže što misli - predstavnik je vlasti! - ali isljednik započne upitom: *Tražim imena ljudi sa kojima si neprijateljski djelovao u tvom mjestu i tvoje veze s onima s onu stranu granice.*

Nisam kriv. Seljak sam.

Znači, misliš da mi zatvaramo nedužne građane?!

Marš bando!!!

Izveden pred kolektiv. Iznosi *stav*. Sobni postavlja ista pitanja kao i isljednik, kao da je bio tamo prisutan.

Nisam ništa radio protiv države. U Mađarsku ne idem već godinama..

Lažeš bando!

Paviljonom se šire urlici: *BOJKOT, BOJKOT, BOJKOT!!!*

Prebijen. Stavljen pod bojkot. Prolazi kroz sve strahote golootočkog pakla. Stiže do kraja fizičke i psihičke izdržljivosti. Jednog jutra zatraži papir i olovku za dopunu zapisnika.

Što napisati?

U toku oštrog gonjenja prevrtao je u mislima sve razgovore koje bi vodio sa svojim suseljanima nedjeljom u gostionici i nije nalazio ništa što bi trebao reći i napisati.

Sada sjedi - a pred njim onaj istrgnuti komad papira.

Kobna odluka.

Napisao je u dopuni zapisnika imenom i prezimenom mještana s kojima je bio povezan u neprijateljskom radu.

Isljednik je naredio sobnom da mu skinu bojkot.

Protekla su gotovo dva tjedna prije no što je, jednog jutra, pozvan od isljednika.

Znao je. Očekivao je.

Čovjek kojeg je naveo u dopuni zapisnika bio je mrtav i prije objave kobne Rezolucije.

Ponovno je, naredbom isljednika, stavljen pod bojkot, ali kroz dvije sedmice *mirnog* života prikupio je ponešto fizičke i psihičke snage da ponese breme svoje sudbine.

Preživio je.

Seljak zadrugar iz Međimurja radostan pričao bi za tragačem o svojoj obitelji, djeci o zimskim večerima kada bi okupljeni uz ognjište radovali se uz pjesmu i svirku .

U špaliru ispred paviljona uvečer vikao bi: *TITO! – NAROD! – PARTIJA!* i mahao šakom zrakom uz povik: *Udri bandu, udri bandu!*

Škola je to.

20.

Kaste na Golom otoku.

Na otoku su postojale tri kaste u koje su se svrstavali kažnjenici. Nitko im to nije naređivao. Nekakva neminovnost - kao voda koja teče nizbrdo, valja kamenje, probija sebi put ka ušću.

Dolaskom na otok gubiš osobnost, ne dobivaš na ruci tetovirani broj, ali dobio si ime - BANDA. Postao si dio jedne izbezumljene gomile ljudi.

Na kraju devetog kruga, BOJKOTA, napiši dopunu zapisnika, pljuni na sebe, očituj se izdajicom, odrekni se informbirovskih *kleveta i laži* - i ulaziš u nešto mirnije tokove života.

Svrstao se u kastu REVIDIRACA. Primili su ga - oni koji su ga tukli - u kolektiv.

Šaka koja je prijeteći kružila zrakom uz povik: *UDRI BANDU!* ni jednom nije zastala. Udarila je Čovjeka. Oblak je pokrio sunce. U čovjeku je umro čovjek.

Ulaziš u kastu AKTIVISTA.

Š K O L A

tukli nas da bismo vikali (tito, tito)

- škola je ovo

tukli nas da bismo cinkarili

- škola je ovo

tukli nas da bismo tukli

- škola je ovo

poslije školovanja

i nama i njima

ostaje li svijeta

za kojeg smo školovani ?

Ante Zemljar kažnjenik na Golom otoku

21.

Daska duga četiri metra.

Prenose daske s jednog mjesta na drugo, po dvije priljubljene jedna na drugu, kao dvoje ljubavnika. Kreću s jednom daskom na lijevom, a s drugom na desnom ramenu, jedan sprijeda a drugi straga. Nije ni teško, kao rad na *tragaču* i daska ih ne dijeli. Povezuje ih. *Tragač* ih razdvaja. Potrebno je uskladiti korak kako se nošene ne bi valjale na ramenima i otežavale kretanje.

Njegov drug, pozadi, priča o svojoj obitelji, a on, sprijeda, sluša. Ne smiješ govoriti o žeđi, o gladi, o smrti, a o obitelji možeš. Žena i on su komunisti, žive u Beogradu, puni obveza, sastanci, gradi se socijalistička država, a njihov sin, često GLADAN liježe u postelju.

Završio radni dan. Kolona kažnjenika kreće put Žice.

Uobičajeno.

Slijedi naredba ulaza u paviljon - znači ili iznošenje *stava* ili politički sat.

Bojkotirani zauzeli mjesto u svom uglu, ali, naredba bez sagnute glave - politički sat. Kulturni prelistava *Borbu*, ali u programu je prorada: Đilasov članak (knjižica) o odnosu sa SSSR-om. (U sjećanju. *Staljin i pomoć. Daje kokoš, a natrag traži kokoš i piliće.*) Ponekad izlaganje prekidaju povici: *UAAA Staljin!*

Slučaj Andrije Hebranga ovog puta nije u programu.

Sijedi *topli zec* i večera.

Prije naredbe penjanja na boksove i lijeganja zamjenik sobnog pozove NJEGA i naređuje da noćas liježe na onaj boks koji se oslanja na zid sobe sobnog. Prostor sobe sobnog starješine nalazi se u uglu paviljona, na kraju boksa znanog kao *boks čekanja*.

Stalno noćište na boksu čekanja ima kažnjenik P.H. iz Zagreba iz Petrinjske ulice i potihom pričamo o našem gradu. Prebijan je svake noći kod sobnog i dnevno na radu gonjen na tragaču. Vratio se sa Golog u svoj grad, njegovu Petrinjsku ulicu, i tu umro.

U neko doba noći diže ga grubo kažnjenik-aktivist i uvodi u sobu *sobnog*.

Na pročelju paviljona, na kojem je i ulaz, nalazi se manji, dvokrilni prozor preko kojeg danju u sobu ulazi svijetlo. Noću je, vani, između ulaza i prozora postavljena kibla za obavljanje nužde. Uz pregradni zid prema prostoru paviljona smještena je postelja od dasaka, a na njoj *slamarica* ispunjena piljevinom donesenom iz stolarske radionice i prekrivena dekom. Ispod prozora je stol i klupica načinjena od neblanjanih dasaka.

Sobni sjedi na krevetu, a stoji njegov zamjenik i nekoliko aktivista.

Vidi ti njega revidirao stav, a na radilištu govori kako ljudi gladuju u našoj zemlji. Mizerija. Mater ti tvoju banditsku!

On odvažio se i reče: *Sobni, ne spominji mi mater.*

Sobni se podiže s postelje i jednim snažnim udarcem obori ga na tlo. Priskočili ostali i stali ga udarati nogama.

Sobni viknu: *Diži se!* Podižu ga. I ono njegovo prepoznatljivo: *Drž ga! Drž ga!...* Padaju udarci.

Pretučen. Izbačen iz sobe.

Ujutro stoji u stroju za izlazak na rad – glava okrupnjela, na njoj oči samo dva proreza, ušne školjke utonule u glavu.

Nitko i ne gleda. Zna se. Noćas je bio kod sobnog.

Razgovor na radilištu čuo je neki *neimenovani* kažnjenik, koji je prolazio noseći svoj tovar. Podnio je sobnom prijavu kako *neprijatelji, banda*, govore da ljudi gladuju u našoj zemlji.

22.

Dužnost kažnjenika je borba protiv *neprijatelja* - tu u Žici i na radilištu - i tako dokazivati pred isljednikom svoju *pravovjernost*. Isljednici su to tražili. Prilikom raporta uvijek slijedi pitanje: *Što si donio?*

Ništa.

Kako ništa?! Tamo u Žici sama banda, a ti ništa ne čuješ, i ti si banda!

Svakog dana, a posebno nedjeljom kad se ne odlazi na rad, u paviljonu ljudi kreću u lov na *harange* (*haranga* - ulovljena *neprijateljska izjava*). Razilaze se Žicom, pronalaze poznanike, sumještane, rođake i razgovorom ih navode na hranu ili piće i iz toga, na kraju, izvedu kako je dotični rekao da je gladan ili žedan.

Neprijateljska izjava je tu. Dat će je sobnom ili izravno, još bolje, isljedniku.

Ne odlazi li nedjeljom u *lov*, opasnost, proglašavaju ga *pasivistom*, a to je pogibeljno.

Jedna uzrečica s Golog: *Uz najboljeg druga drug ima*. Ne povjeravaj se. Stoje dvojica licem u lice razgovaraju i lažu i znaju da lažu i vjeruju u ono što lažu.

Škola je to.

Iz zapisa dr. sc. prof. Ivana Antunca, kažnjenika na Golom:

Vraća se jednog dana od isljednika kažnjenik bolničar, sav zdvojan i utučen.

Pita ga Nikola (doktor Nikola Nikolić, liječnik kažnjenik): *Što ti je Milorade?*

Pustite me, pustite doktore - odvrća Milorad i nastavlja - Isljednik mi reče da sam neprijateljska banda, da nisam otkrio ni jednog neprijatelja, da neću više vidjeti familije, da ću ostaviti kosti ovdje na otoku. Meni je da poludim, jednostavno da se ubijem!

23.

Bijeg iz pakla.

Stigao brodom *Punat* student. Beograđanin.

Skinut, odjeven u dronjke, ubačen u stroj užasa, našao se u paviljonu broj 6. Okolo ljudi, čudni, uvučeni u sebe poput knjige koja se ne čita. Traži ljudsku riječ. Samo jedan pogled ili osmijeh.

Ništa. Samo povik: *BANDO!*

U njemu začeta misao o bijegu odavde u slobodu.

Gdje je put do slobode na ovom otoku?

Na visovima Velebita... ili u dubini mora.

Što je uopće sloboda? Sloboda tijela... ili duha ?

Na radilištu, trenutak, dohvatio oveći kamen, u njemu ima još snage, snažno ga privio uz prsa i skokom s litice bacio se u more.

Zapjenilo se more, nacrtalo na njemu nekoliko krugova, valovi udarili o stijene, zatvorilo se more kao i jedna nenapisana kniga o čovjeku i njegovoj smrti u kojoj nije umro Čovjek..

Sjalo je more politico suncem, strašno su vali bili o stijene. U njihovom gnjevnom lavljem riku čula se pjesma o gardoj ptici, drhtahu stijene od bijesnih vala, drhtaše nebo od njene pjesme: bezumlju hrabrih pjevamo pjesmu..

Maksim Gorki: *Pjesma o sokolu*

Roniaci ga četvrtog dana nalaze mrtvog kako grčevito grli kamen na grudima.

Bilo je više pokušaja bijega iz golootočkog pakla kidanjem niti života. Ukoliko se to dogodilo u Žici o tome se znalo, ali se nije smjelo govoriti.

U izvještaju o Golom otoku doktor Jovan Bijelić, pukovnik UDB-e, navodi podatak da su u 17 dana mjeseca srpnja 1951. godine četiri kažnjenika počinila samoubojstvo.

24.

Malen je bio izbor načina kako sam sebi oduzeti život. Jedna je mogućnost, potrebna je hrabrost očajnika, zatrčati se i udariti glavom o kamen.

U paviljonu 6 za vrijeme podjele večere jedan očajnik neopazice se popeo preko *porcijašnice* na krov paviljona i sa vrha zabata, visine 5 metara, bacio se i glavom udario o kamen.

Večera je dijeljena i dalje.

Na radilištu 101 jedan kažnjenik zabio si držak aluminijske kašike u vrat i u nemoći da prereže žile rukom ih pokida.

Ili, namjernom krađom petog dijela kruha viđen od drugova pretučen i ubijen.

25.

Kažnjenici iz šestice radili su na istovaru vreća s brašnom iz broda *Punat* i unosili ih u skladište u Velikoj dragi. Jedan se, neočekivano, izdvojio iz reda, dohvatio dasku s puta i bacio se u more, te rukama mahnito veslao u smjeru zamišljene slobode.

Odmaknuo kojih desetak metara i uz pruženi otpor izvučen iz mora.

Uspješni bijeg u golotočkim prilikama gotovo je nemoguć, jer je vršeno dnevno i noćno prebrojavanje, zapisivan je broj izvedenih ljudi iz Žice, a prebrojavni su i prilikom povratka. Kod većine kažnjenika postoji i geografska nepoznanica mjesta gdje se nalaze.

Kuda pobjeći?

Iscrpljen teškim radom, neishranjen, bolestan. Otok okružen morem. Ipak, pomisao na slobodu biva jača od stvarnosti.

Njih deset, pod nadzorom komandira, krenuli iz lučice u uvali Mala Tetina parnim brodićem *Smiljan*, uz koji je bila privezana mauna za utovar pijeska, u uvalu Lopar na otoku Rabu.

Mauna je bila napunjena pijeskom i čekao se dolazak brodića za povratak na Goli.

Zanoćilo je kad je stigao brodić. Kažnjenici po zapovijedi komandira sjeli na krmu. Kad se brod odmaknuo od obale jedan je potihom spuznuo u more. Netko sa zapovjedničkog mosta spazio je, u odsjaju mjesečeve svjetlosti na površini mora, kako bjegunac pliva, okrenuo je brod i nesretnik je brzo uhvaćen.

Sudbina bjegunca - golotočka kazna, bojkot i noćno kiblarenje onih devet putnika s parnog brodića *Smiljan*.

26.

Antonije Isaković: *Tren dva* (Beograd, 1983.)

Gdje se nalazi ovaj otok ?

Netko se dosjetio ?

Netko je morao prstom da pokaže.

Trebalo je stvoriti udaljenu daljinu.

Pust kameni otok, okolo debelo more, samoća
bolja od sibirske.

Bio je mozak taj koji se sjetio.

Večernji razgovori, Ante Zemljarić, Adamić, Rijeka, 2001., str. 128

*Ovdje treba čvrsto vjerovati da stojiš apsolutno sam, iako to nisi. Ali, ako sebe
uvjeriš da nisi, to može postati za tebe vrlo opasno. A i za onoga u kojega povjeruješ.
Opteretio si ga nečim što mu u toj muci nije trebalo. Naime, nikada se ne zna
kakvom ga situacijom mogu priklještit.*

Koje more oplakuje kamen njegovih obala.

Što se dogodilo u ljudima na tom otoku od kamena ?

*o č a j
dar neba
oči
da vide svijetlo
svijetlo koga nema
oči
da se pune suzama
suza kojih nema
oči
cvijet mrtav je pao
bijelo sa crnim se slilo
dan u noći izgubio*

Goli 1951 V.B.

*Ma koliko puta da si vjerovao u mnoge, stotinu puta dnevno padao si u prijeteći
osjećaj samoće pred neprevladanom zlomisli i pred rasapom u koji se začas stiže.*

Ante Zemljarić: *Večernji razgovori*, str. 1

27.

Čovjeku bačenom na stijenu golootočku uz ostale nedaće dogradila se i briga o
obitelji: roditeljima, ženi, djeci - o kojima nema vijesti.

Kako žive?

Obitelj ne zna gdje se nalaze odvedeni i nestali. Gubi im se trag. Na upit UDB-i ne dobiva se podatak o mjestu gdje se nalaze tražene osobe. Daje se samo šifra na koju mogu nasloviti pismo.

Za UDB-u Hrvatske - Zagreb poštanski fah 520.

Na odaslana pisma ne stižu odgovori.

Možda su ubijeni, mrtvi?

Smioniji u traženju obraćaju se upitom Crvenom križu.

Naslućivanje o postojanju logora za političke zatvorenike u Jugoslaviji prelazi i državnu granicu.

U Beograd 22. studenog 1951. godine dolazi u prijateljski posjet delegacija Socijalističke stranke Francuske i izražava želju razgleda zatvora za političke osuđenike.

O dolasku delegacije na Goli otok piše isljednik Dragan Marković u već navedenoj knjizi, str. 206, slijedeće:

Šest dana kasnije na Otok stiže 11 njihovih delegata sa francuskim novinarima. Tražili su da sve obidu i sve vide! E, to baš, neće moći mislim sve. Ali, ipak smo im dosta pripremili: i paviljone, i kuhinju, i susret sa odabrani osuđenima. Dabome da smo režirali stvar.

UDB-a FNRJ i još netko iz Centrale naređuju Upravi logora da se svaki kažnjenik, jednom mjesečno, mora javiti obitelji dopisnicom, bez navedenog mjesta boravka. Kratka obavijest treba glasiti: *Ne brinite, ja sam dobro.*

Kažnjenik je smio primiti jedno pismo mjesečno - ukoliko nije bio pod bojkotom.

Pisma osoba izvan užeg obiteljskog kruga mogla su biti pogibeljna za pošiljaoca, jer su sva pisma službeno pregledavana.

U drugoj polovini godine 1951. mijenja se *adresa* – uvodi se jedinstvena za sve Republičke UDB-e: *Bakar Poštanski fah 12-R.*

Osuđenici na Golom nisu mogli dobivati pakete sa hranom, odjećom ili knjigama, a također ni novac koji ovdje - i da ga je tko imao - ne bi imao upotrebnu vrijednost.

28.

Moj zatvorski drug Ante Zemljar

pjesma

*Djevojčici Sanji umjesto zlatne ogrlice
sa Golog otoka od tate ...*

Ante nije imao zadovoljstvo, kao drugi očevi, pogledom pratiti rast svoje djevojčice. On zatvorenik - ćelija, rešetke, kamen na Golom, na nebu zvijezde i pogledom u njih

...beznađe svlada ...

Dani se više i ne broje, previše ih je u neredu, broje se godine sužanjstva. U jednoj od godina u pristiglom pismu slika jedne djevojčice i otac ne prepoznaje lik...

*... crtkao na daskama
skrivajući oči od drugova ...*

Prenut od druga iz beznada riječima: *Ante, to je tvoja djevojčica...* I oči ispune se suzama... Suzama za koje je vjerovao da ih više nema...

*... u raspuklim jutrima
ni jedan pjev ptičji nisam osluhnuo
a da nju nisam prepoznao
ni suncu se kroz rešetke okrenuo
bez nemoćne brige da li je grije ... ?*

29.

Nametnici i bolesti.

Na ljudima i od ljudi žive nametnici i sišu krv svojih nositelja. Izvlače ono malo snage koja svakodnevno kopni.

Nehigijenski uvjeti života u Žici pogodno su tlo za širenje raznih zaraznih bolesti. Godine 1951. godine naglo je buknuła epidemija pjegavog tifusa.

Žica je blokirana. Ne odlazi se na rad. Nitko izvana ne ulazi u Žicu. Preko žice ubacuju živež, grah i ogrjev potreban za kuhinju i pekaru.

Ni komandiri ne vrše svakodnevno prebrojavanje u Žici.

Na Golom ... umire se tiho . . . to je tifus i to pjegavi.

Svi kažnjenici stoje ispred svojih paviljona. Hladno je. Po naredbi sobnog, svako toliko, ulazi se u paviljone i svi stoje zbijeni u prolazima između boksova, leđima okrenuti prema onih šest prozora koje zastiru dekama.

Zna se, ali se ne govori.

Mrtve iz bolnice iznose iz Žice.

Tko?

Mrtvi kažnjenici - mrtve kažnjenike.

Tri puta dnevno ljudi skidaju svoje dronjke, prevrću ih i tamane uši između dva papirića, kako se ne bi zarazili.

Ekipe brijača-kažnjenika, obilaze redom paviljone i šišaju kosu i briju dlake sa svih dijelova tijela.

U šestici Albanac broji već treću godinu na otoku. Uzgojio brkove, ponos, a sada mora dozvoliti da mu obriju njegov ukras.

Ne! Ustaje sa klupice, rukom prekrpio brkove, ponos i ne dozvoljava da mu ih brijač skine.

Brijač s britvom u ruci stoji nemoćan i ravnodušan.

Nastupa sobni sa svojom ekipom. Hvataju ga za ruke i noge, a brijač savladanom čovjeku skinuo brkove.

Na mjesnom groblju u gradu Krku, na njegovom kraju ili početku u kutu, počivalište je doktora Nikole Nikolića, liječnika, kažnjenika na Golom otoku. Tek

poneki prolaznik zastane uz grob pred likom jednog čovjeka s upisanom tugom u očima koje su za života vidjele ljudsku patnju.

Spomenik na groblju u mestu Krku dr. Nikoli Nikoliću

Kažnjenik liječnik Nikola Nikolić uspio je, u logorskoj radionici, preinakom jednog odbačenog, starog kotla osposobiti isti za parenje odjeće i uništavanje nametnika. Kotao sele od paviljona do paviljona. Oni koji su na redu skidaju sa sebe ušljivu odjeću i sve stavljaju u kotao. Potpuno goli stoje vani sat-dva... Po završetku iz kotla izvlače oparene dronjke, ugodno tople i uvlače se u njih... Nakon oparene odjeće u kotao ubacuju ostatke deka i na kraju parom po boksovima uništavaju stjenice.

Na radilištu, ili u krugu Žice pod udarcima na tlo pada okrvavljen i nemoćan čovjek. Ubit će ga. Srećom nailazi doktor Nikola, u ruci mu putem ubrana vlat trave. Pokoračuje jadnika i brani ga od udaraca svojim tijelom.

Dolazi nova banda. Treba je dostojno dočekati. Reda se stroj, špalir kroz koji će biti gonjena banda pod nemilosrdnim batinama. Nema izuzetaka - ni za koga, Nikolić ne može ostati u bolnici, mora i on stati u špalir.

Iza njega stao je njegov isljednik.

Aktivisti i revidirci divljački tuku bandu, a ostali se muče da nekako ublaže svoje udarce.

A Nikola stoji kao stup – demonstrativno spuštenih ruku.

Najednom, njegov isljednik bijesno mu uzima ruku i diže je u vis, derući se na njega: Nikola, jebem ti Boga, barem podigni ruku!.

No, Nikola je ne podiže.

Zapisao prof. dr. Ivan Antunac, kažnjenik na Golom

Nakon što je prošla epidemija **pjegavog tifusa** i odnijela svoje žrtve opet se živi *normalno*, odlazi se na rad, prolazi kroz špalir *topli zec*, kiblari, goni na tragaču, iznosi se *stav*, pišu dopune zapisnika i čita Milovana Đilasa.

Nitko ne govori o epidemiji pjegavog tifusa i ne spominje one kojih više nema. Jedna nevolja je prošla i ostavila nebrojene žrtve, a na putu je već niz drugih novih zaraznih bolesti. Bolnica se opet puni novim bolesnicima.

Ljeto donosi novu opaku bolest - **dizenteriju**. Svakodnevno sve više je *proljevaša* - ime koje dobivaju oboljeli. Bolnica je ponovno ispunjena bolesnicima. Broj oboljelih raste brže od broja umrlih. Novi *proljevaši* ostaju u svojim paviljonima. U paviljonu određen je onaj boks uz zid, treći kat, i tu leže proljevaši. Ne odlaze na rad, a silaze s

boksa samo do kible da u nju obave nuždu ukoliko stignu ili iz njih iziđe na mjestu gdje leže. Oboljelih je svakim danom sve više i paviljonom prevladava koselkasti miris. Za hranu dobivaju malo preprženog kruha i nezaslađene *kave*. Poneki ustaje i javlja se kao zdrav, prilazi kazanu i uzima hranu, da bi potom, uz grčeve, izbacio sve iz sebe.

S trećeg kata boksa mnogi odlaze na svoj posljednji put do bolnice na kraju Žice.

U knjizi *Udri bandu*, Biblioteka Albatros, str. 145, Miroslav Popović piše:

Ugledao sam nešto što me je i takvog kakav sam bio naježilo. Iz njegove mlitave smežurane stražnjice strčalo je petnaest centimetara gužnjeg crijeva. Ispalo mu je od totalne iscrpljenosti.

Iscrpljeni radom i nedovoljnom kaloričnom vrijednošću dobivene hrane, s prosječnom tjelesnom težinom od 50-60 kilograma, zatočenici su navlačili i tuberkulozu.

U paviljonu šest jedan boluje od otvorene TBC pluća. Kašljanjem izbacuje krv. Ispred kazana stoji u redu, ali i ono što dobiva više ne može pojesti. Ostavlja dio svog obroka koji pojede njegov pratilac.

Zajedno s **tuberkulozom pluća** pojavjuje se **tuberkuloza mošnica** (testisa), a bolesnici dobivaju golootočki naziv **mudaši**.

Zarazna žutica - hepatitis - prošetala je paviljonima i dovela do trajnih tjelesnih oštećenja i mnogi nakon izlaska na slobodu - umiru od posljedica bolesti.

Opća iscrpljenost, distrofija, učestalo mokrenje javlja se već nakon prvog mjeseca boravka na otoku. Natiču listovi, zglobovi, pojavljuju se *slonovske noge* i ti su ljudi svejedno gonjeni na radu.

Iz Izvještaja doktora Jovana Bijelića pukovnika UDB-e:

... oko 40 - 50 odsto ljudi nesposobno je za rad a ipak ih tjeraju da rade, i to pod veoma teškim uslovima na tucanju kamena i nošenju kamena
Istina o Golom otoku, str. 202

Tu je i niz drugih bolesti.

Kokošje sljepilo - u sumrak, kada dan ustupa mjesto noći, ljudi postaju slijepci, teturaju, spotiču se, padaju, lome se, sve zbog nedostatka A vitamina.

U utrobi broda Punat, kod dolaska na otok, moj drug s fakulteta prebija uplašene ljude. Nakon nekoliko godina naš susret na ulici, slobodni, on skinuo kapu, sagnuo glavu i gledam na njegovoj lubanji posjekotina, ožiljak, kao da je udarena sjekirom.

Na koži pojavljuje se crvenilo, zatim iskoči oteklina koja izrasta u pravi vulkan - čir i ne samo jedan već više njih. Noću, dok se leži na boku, čir pukne, razlije se njegov žuti sadržaj za koji se lijepi *spavaćica*.

Dobivaš ime **čiraš**.

Kao posljedica teškog rada na *tragaču*, prijenosa vreća cementa, nošenja *mine* i dizanje tereta dolazi do oteklina na trbuhu na lijevoj, ili desnoj strani, ili obostrano - koje pod naporom narastu i bole.

Dobitnik postaje **kilavac**.

Na trbuhu lijevo iskočila oteklina u veličini omanje jabuke i sa desne strane veličine šljive.

Postao sam kilavac.

Kod napora zaboli, a jabuka i šljiva narastu.

Došao je dan, onaj očekivani i naredba: Na tragač! Goni bandu !

Našao sam se na onom dijelu tragača s dužim ručkama, a sprijeda na onim kraćim gonjeni banda.

Zajedno podižemo natovareni tragač i krećemo.

Glavom mi bljesne misao, pred očima lete slike gonjenog čovjeka: ruke žuljave, rane zagojene.

Sada sam ja gonitelj.

Ne, ne mogu viknuti trkom bando!

Drug do mene vikne:

Ne tjeraš bandu. Žao ti je bande.

Ne, ne mogu. Ja sam kilavac.

30.

Gdje su mrtvi kažnjenici?

O smrti kažnjenika nije se smjelo govoriti, a ipak mrtvace su iz Žice iznosili živi ljudi.

Kamo?

U vrijeme epidemije, te veće smrtnosti, otvoreno je nekoliko grobišta na Golom otoku.

Tragovi su brisani.

U Maloj dragi (Tetina), tamo gdje danas pristaju brodovi s turistima, bili su uskladišteni sanduci. Bili su iznutra obloženi limom za transport mrtvih kažnjenika. Transportirani su brodom do Rijeke, a potom im se gubio trag.

Prazni sanduci vraćani su za nove putnike.

Unuk je pronašao svog djeda.

Na naslov Udruge zatvorenika Golom otoka Ante Zemljar stiže pismo jednog gospodina gdje piše o putu pronalaženja sudbine svog djeda koji je uhićen jeseni 1949 godine i otada gubi mu se svaki trag. Upućen je na Državni arhiv u Zagrebu i tu dobiva podatak da je traženi M. L. umro na Golom otoku 25. XII 1949. g. i sahranjen na riječkom groblju Kozala. Unuk odlazi u Rijeku i u Upravi groblja saznaje da je imenovani sahranjen na ovom groblju 28. XII. 1949. g., grobno polje i broj groba, ali, nažalost, grob je prekopan, jer nitko nije za pokojnika plaćao grobnu pristojbu...

Mnogi umrli na Golom otoku prevezeni su i sahranjeni na raznim grobljima u unutrašnjosti države, a da o tome nije obaviještena obitelj.

Otkriće.

Na kraju jednog radnog dana vraćamo se u Žicu. Cijeli dan sipila je kiša, uporno, kako to već biva u jesen. Putem, nazvanim Krvavi, kreće kolona izmorenih ljudi svojoj kući u Žicu. Na mjestu gdje se s puta otvara pogled na Veliku dragu, zaustavljena kolona čeka komandirovu naredbu ulaska u Žicu. Mjesto čekanja pamtim po žestokim udarcima bure.

Čekamo.

Spazio sam s gornje strane puta otkinuti komad ljepenke koju je tu donio i ostavio vjetar i odmah pomislih: gle prilika - zaštita od kiše.

Zabranjeno je istrčavati iz reda, ali svi se uvukli u svoje dronjke kao puževi u kućice, sakrili se od kiše, poletio sam tih sedam ili osam koračaja, dohvatio ljepenku i zastao na tren zaprepašten onim što sam ugledao - grobovi prekriveni kamenom.

Vratio sam se u kolonu.

Nikada nikome o mom otkriću nisam govorio.

**Groblje na Golom
na kraju jednog dana
groblje
bez humka imena i dana
smrti
ni križ ni spomen ni vaza
ni dogorjela svijeća
samo kamen do kamena
spomen
ovdje mrtvi leže
ljudi
i slobodni žive**

Goli 1951. V. B.

David Tasić: *LEŠEVI SA GOLOG, KARANTANIJA*,
Ljubljana, 1990., str. 67

A da se na Golom otoku iz dana u dan povećavao broj mrtvih logoraša, svedočila je treća jama u maloj uvali kraj mora, koju su Vajdić i Bora slučajno otkrili. Obe ranije iskopane jame, pokrivala je sveža zemlja i tek po koja travčica.

Đuro Bilić: *GOLI OTOK I DABRAVINE*, Zagreb, 1998.,
str. 295

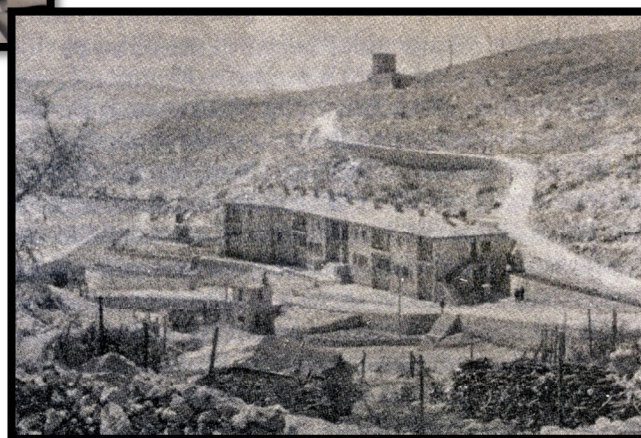
Groblja golootočka gledao je, a na svoj način i mjesto za njih tražio dr. Nikola Nikolić. Godine 1951. na Otoku su iznad kratice puta iz Velike u Malu dragu, zapravo iz starog u novi logor, bila četiri groblja - dva po dva, jedno naspram drugoga. Uprava je Nikolu bila uprava odredila u svojevrstu komisiju za otvaranje petoga groblja. Smjestili su to novo groblje (ili novu parcelu proširenog starog groblja) u sredini između četiri prethodna - ono je bilo na zaravanku, dok su prethodna groblja bila na blagim kosinama.

prof. Vladimir Bobinac

Vela Draga sa Velikom Žicom

Na levoj slici : Velika Žica u kasnijim godinama a na desnoj u ranim godinama zgrada policije i islednjika

23.6.2007
Zagreb

Sahrana!

U ranu jesen 1950 probudili su nas trojicu u 8^h (radili 3. smjenu) da žurno idemo u bolnicu koja se nalazila na vrhu drage u baraci br.1 bilo je ukupno 14 baraka. Rečeno nam je da uzmemo lopatu, kramp i motiku i umrlog koji se nalazio na masilama umotan u deku, preko glave, te nam naredili da ga sahranimo desno od naplava za kišnicu i cisternu 2. Tamo se nalazila ekipa koja je radila isti posao. Nije bilo obilježeno nikakovo groblje, te smo tražili mjesto gdje da iskopamo raku. U blizini su se nalazili svježiji grobovi ničim obilježeni. S obzirom da je bio tvrd teren, ukop se nije mogao vršiti dublje od cirka 40 cm. Identitet ukopanih tjela nije utvrđen, s obzirom da nadgrobni oznaka nije bilo a raspitivati se o njima bilo je veoma opasno. U to vrijeme bila je u izgradnji Vela Draga gdje su se kasnije preselili svi kažnjenici. Mjesto grobova označeno je na karti crvenom bojom.

Jurgić Zdenko

23.6.2007 Zagreb

Sahrana !

U ranu jesen 1950 probudili su

Nas trojicu u 8.00 (radili 3.smjenu)

da žurno idemo u bolnicu koja se

nalazila na vrhu drage u baraci br.1

bilo je ukupno 14 baraka.

Rečeno nam je da uzmemo lopatu,

kramp i motiku i umrlog koji se nalazio

na nosilima umotan u deku, preko

glave, te nam naredili da ga sahranimo

desno (istočno) od naplava za kišnicu, cisterna 2.

Tamo se nalazila ekipa koja je radila

Isti posao. Nije bilo obilježeno nikakovo

groblje. Te smo tražili mjesto gdje da

iskopamo raku. U blizini su se nalazili

svježiji grobovi ničim obilježeni.

S obzirom da je bio tvrd teren, ukop se

Nije mogao vršiti dublje od cirka 40 cm.

Identitet ukopanih tjela nije utvrđen,

S obzirom da nadgrobni oznaka nije bilo

a raspitivati se o njima bilo je veoma opasno.

U to vrijeme je bila u izgradnji Vela Draga

gdje su se kasnije preselili svi kažnjenici.

Mjesto grobova označeno je na karti crvenom

Bojom.

Jurgić Zdenko

Velik broj ljudi je poludio. Sedam mojih mladih (u zatvoru stečenih) prijatelja izgubili su razum. Među njima su četiri odlična pjesnika.

Ante Zemljarić: Večernji razgovori, Adamić, Rijeka, 2001., str. 181

Zima 1951/52.

Velebitskom burom nošen snijeg dolepršao na otok.

Radimo.

Od snažnih iznenadnih udara vjetra teško se održati na nogama. Vjetar prijeti, zanosi, podiže čovjeka sa tla kao da ga kani sa sobom ponijeti i negdje baciti i razbiti o kamen.

Obuzet strahom, Čovjek, potrbuške legao na zemlju, raširio noge i ruke, prste zario u tlo kao da se želi ukopati u zemlju a zubima uhvatio kamen i tako leži, a oko njega jure, nošene vjetrom, pahulje snijega.

Kažnjenik T. K. iz paviljona 6 ostaje poremećena uma.

31.

Bolnica.

Od rada na *tragaču* otvorile se rane na rukama. Niz ruku cijedi se žuto-zeleni gnoj, a muhe oblijeću oko ruku.

Referent rada javio je to sobnom i ovaj naređuje higijeničaru da ga ujutro, s ostalim bolesnicim, odvede u bolnicu - u ona dva paviljona, šesnaesti i sedamnaesti, na kraju Žice.

Iznenadenje.

Bolnica bijela i oko nje tucanik-kamen poprskan gašenim vapnom. Bolničari u bijelim kutama.

Prepoznaje prijatelja iz Zagreba, medicinar - student, a sada kažnjenik bolničar. Zadnji njihov susret u Zagrebu, u zatvoru na Savskoj cesti. Mimoišli su se u prolazu dok su ih vodili na *razgovor* s isljednikom. Bio je to susret brzo izmijenjenih pogleda. Sada su na Golom, jedan nasuprot drugom. Na slobodi bi se srdačno pozdravili, popili kavu ili čašu mlijeka, ali ovdje i prijateljstva mogu biti opasna. Ne vjerujemo - možda i on?

Moj prijatelj medicinar L. W. bolničar u bolnici na Golom.

Suluda ideja suludog čovjeka, istrijebiti jedan narod. Židove. Moj prijatelj pripadnik je tog naroda. U mladosti zlo, rat, logor, ubijanje, uništenje, a on tek što je stao na put života. Godine ratne traju duže od onih drugih. Pri kraju rata - sloboda na kraju života. Pobjedničke vojske sakupljaju iz logora polumrtve, polužive ljude. Među njima je i moj prijatelj L. W. Na tom mjestu u Njemačkoj našao se čovjek, pobjednik u tom ratu, koji je na Golom pregledao moje povrede, a tamo, u svijetu, s žlicicom u ruci u mrtva tijela vraćao život.

Susret obojice u paklu Golog otoka, on kažnjenik liječnik doktor Nikola Nikolić, on kažnjenik bolničar student medicine Lazar Weinberger.

Pošteda. Ostaje u paviljonu. Poštedari imaju zadatak - spremanje deka po boksovima, što znači složiti poderane i prljave deke u neki red i pomesti pod paviljona metlom načinjenom od granja, vezenih žicom uz štap.

Otkriće.

Čistio sam metlom prolaz između boksova i primijetio da je dio boksa onog bočno naslonjena na zid paviljona na samom svom početku, u uglu do zida, omeđen s dvije strane zidom, a čeonu i bočnu stranu deka i čini zatvoreni prostor širine dva metra, a dubine boksa. Ograđeni dio nalazi se na prvom katu, a iznad je drugi i treći kat boksa. Prolaz između boksova nadgleda jedan kažnjenik aktivist. U trenutku kad je nadglednik skrenuo u drugi prolaz, iskoristio sam trenutak, podigao čeonu deku

koja je sa strane prolaza zatvarala taj prostor i ugledao čovjeka koji kleči u polusvijetlu ovoga ograđenoga prostora.

Slijedeća dva dana, koliko sam još bio na poštedi, uočio sam da taj nesretnik danima tako kleči, a noću ga odvođe na isljeđivanje u sobu sobnom ili pozadi, u porcijašnicu.

Golootočki - to je čekanje i razmišljanje POD ĆEBETOM.

Mnogo kasnije, kada se pojavio u paviljonu van ćebeta, razgovarali smo, on je diplomirani pravnik iz Novog Sada F. K., uhapšen na položaju sekretara Društva za kulturnu suradnju FNRJ i SSSR.

32.

Noć u porcijašnici.

Prostor je bio u početku namijenjen za držanje porcija, ali nakon što je nađen novi prostor za držanje tanjura i žlica za cijelu Žicu, *porcijašnica* je dobila novu ulogu.

Noću bi aktivisti, po nalogu sobnog, odvodili pojedine kažnjenike u *porcijašnicu* i tu obavljali ispitivanje.

Ispitivani bi morao leći na leđa, na prsa bi mu stavili oveći kamen, uslijed tereta na grudnom košu dolazi do zamora mišića, otežanog disanja i gušenja. Podižu mu kamen sa prsiju i dok nesretnik hvata zrak slijedi pitanje: *Imena ljudi s kojima si bio povezan?* Ukoliko se ne dobije očekivani odgovor postupak se ponavlja.

Nido Erceg :Gušenje u vodi

Ivan Kosić: *Goli otok - najveći Titov konclogor*, Adamić, Rijeka, 2003., str. 82

Špansko plivanje

Kako bi zatvorenika prisilili na priznanje, svezali bi mu ruke konopcem. Ovako vezanog prebacili bi mu preko koljena, tako da koljena budu između ruku, pa između koljena i ruku uvukli neko drvo, a zatim ga prevrnuli na leđa i krpom natopljenom morskom vodom začepili usta. U takvom položaju zatvoreniku bi iz bokala sipali vodu kroz nos. Voda bi pronalazila sebi dalje put kroz dušnik. Nesretnik nije mogao disati, niti se pokrenuti ili jeknuti, te bi na kraju pao u komatozno stanje. Pošto bi ga probudili, tražili bi od njega da prizna ono što im je isljednik dao u zadatak. To se ponavljalo svake noći, sve dok isljednik ne bi naredio da se postupak obustavi. Takvu metodu mučenja netko je na Golom nazvao špansko plivanje. Ljudi su na takav način dolazili u stanje ludila, do pokušaja samoubojstva ili do lažnih priznanja radi spašavanja života.

o s v r t ... godina 1929. ... Beograd ... Glavnjača ...

Počeli su da tuku. Prvo su mu naredili da se izuje, pa mu zatim vezali lancima ruke na kratko. Isto tako su mu vezali noge, zatim mu kolena proturili između vezanih ruku, a onda provukli štap između lanaca na rukama i nogama, tako da je pao na leđa, a tabani mu ostali okrenuti gore. Tada je počelo batinanje.

Tukli su me žilom - seća se drug Marko (Aleksandar Ranković - Marko, 1948. godine ministar Unutrašnjih poslova FNRJ) - po tabanima, prstima, i ostalim delovima tela.

Vladimir Dedijer: *JOSIP BROZ TITO*, prilozi za biografiju, Kultura, 1955., str. 182-183

Antonije Isaković

... i bez reke sam u najvećoj dubini vira, guše me, ubijaju običnom kapljicom vode

Niđo Erceg prije Golog otoka slikao je u nježnim bojama, a poslije Golog u crno-bijeloj tehnici.

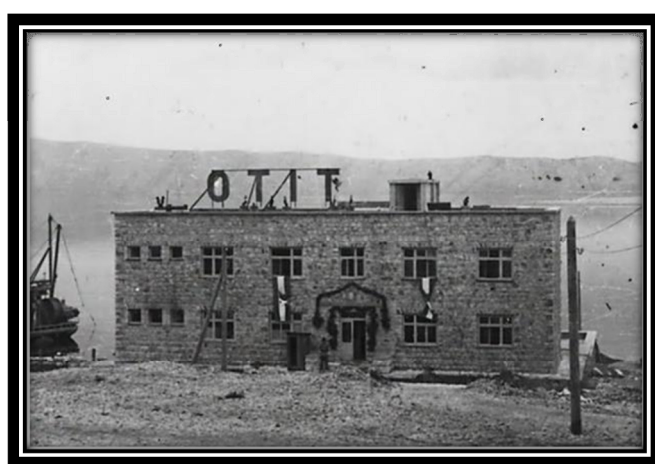
Ovakav način isljeđivanja kažnjenika u Žici provodio tijekom 1952. godine, nakon što su, iz *humanih* razloga ukinut *veliki linč*, *topli zec*, kiblarenje, *pod čebetom* i noćno batinjanje u sobi sobnog starješine.

33.

Samica

Zatvoreniku je poznat smisao riječ samice, ali one se razlikuju, ima *udobnijih*, koliko je to moguće u zatvorskim okolnostima.

Na Golom otoku samica je jedan od oblika pritiska na nemoćnog čovjeka. Ako pritisci koji se primjenjuju u Žici, pa i oni najbrutalniji, nisu dovoljni da se iznudi priznanje i dobiju željeni podaci, isljednik naređuje stavljanje kažnjenika u samicu.

Kamena : na lijevoj strani danas i na desnoj u prvim danima Golog otoka

(*Kamena* zgrada kažnjenički naziv za prvu zgradu građenu na otoku 1949. g. u kojoj se nalazila Uprava logora, a zatim je služila za smještaj milicionara-komandira.)

Samice

Ćelije samice veličine su 170 x 155 cm i visine 160 cm - prema izmjeri 2001. godine - bez prozora i danjeg svjetla. U sredini ćelije nalazila se rupa kroz koju su otjecale fekalije i mokraća.

Boravkom od nekoliko dana u ćeliji zatvorenik, lišen dnevnog svjetla, gubi orijentaciju u vremenu i prostoru.

Mihovil Horvat: *Goli otok stratište duha, Orion stella*, Zagreb, 1996., odlomak iz razgovora dvojice zatvorenika u samicama, str. 282/283

Pokušaj se malo osoviti ... To bi te malo razdrmalo ... Tako ja, malo čučim, malo sjedim, malo klečim...

Pokušavam, ali ne mogu se pridići ... slab sam ...

Mišo ...

Čujem, Mladene ...

Kako se sada osjećaš ?

Loše ... Vrlo loše ... Usta su mi puna krvi ...

Onda ne govori

Moram ... Moram ti reći ... zamoliti ...

Šuti, Mladene ... Odmori se ...

Ti znaš ... moju djecu Braco i Seka ...

Mišo kad izađeš ... kad se oslobodiš ovoga ... kad budeš opet čovjek ... navrati k mojoj djeci ... Braci i Seki ... reci im ... da njihov otac ... nije bio bandit ... Hvala ti ...

... kao da sam s Mladenom razgovarao danas, je li to bilo danas, ili jučer, ili prekučer, baš sam ja neki, sve sam pobrkao, ne, ne, Mladena više nema, sjećam se da sam ga zvao... a on ništa, samo, kad sam ga zvao, svejedno, on se nije oдаzvao i ja znam da njega više nema, to jest, ima ga, ali nije više živ, a ono što je ostalo od njega dokrajčuju sada štakori.

34.

Dajte nam vode!

Sunce u zenitu. Kamen žari. Ni daška vjetra. Ljudi hodaju kamenim putem i prenose na *tragačima* kamen otkinut od stijene.

Sa strane puta, na ovcem kamenu, sjedi kažnjenik *vodar* i pred njim kanta vode. *Vodaru* u ruci limenka, vjerojatno ispražnjena konzerva izbačena iz kuhinje komandira na smetlište, ili poklopac trofejne talijanske vojničke porcije iz prošloga rata. To je mjera dnevne količine vode.

Osušila usta, ljušte se nepca, raspucale usne, osušilo grlo.

On za *tragačem*. Jedina misao - voda. Vidi nepostojeću rijeku, tu je, valja se upravo prema njemu. Čuje kako preskače preko kamena. Ulazi u nju. Hladna voda do samih usta, ali ih ne prelazi. Sagni se čovječe.

Odjednom nestaje “viđene” rijeke. Na tlu leži samo ustreptali užareni zrak.

Kiša. Na nebu visi otežao od vode oblak koju nosi sa sobom. Sada samo što nije izliti će se iz oblaka velike i krupne kapi kiše kako znadu padati za ljetnih oluja.

U povratku na istom putu okrenut leđima “oblaku”, oblaku kojeg nije ni bilo.

Na kraju puta, sa desne strane, prolaze mimo limenih bačava. Poznaje ih. U njima je nafta za električnu centralu. Prenosio ih na “labudu” od broda do centrale, a sada stoje ovdje na “nogama” uspravljene.

Gleda ih.

Čelo im je niže za oko dva centimetra, obrubljeno čeličnom trakom, kod utovara tu za čelo hvatali bi ih prstima. Tu bi moglo biti vode. Bogatstvo duboko dva centimetra.

Da ispusti tragač i krene prema bačvama bio bi kažnjen, odmah tu, ali voda ...

Čelo bačve bilo je suho i prekriveno sivom kamenom prašinom

Priviđenje

*oblak na putu stao
gore Sunce dole Goli
munja nebom sijevne
grom zagrmi mirom
vjetar drvo do zemlje savi
usta suha nebo mole
vode ...vode...
oblak je krenuo
sunce zasjalo
oblaka nije ni bilo*

Goli 1951 V.B

35.

Posjeta.

Jednog dana mjeseca kolovoza 1951 godine, radni dan, a ne odlazi se na rad. Nešto će se dogoditi.

Što?

Jutrom su svi postrojeni ispred svojih paviljona. Sobni uznemiren prebrojavaju i paze da svi budu u redu točno u potiljak. Stepenicama, od trga do bolnice, užurbano se kreću komandiri. Od sobnih uzimaju brojno stanje ljudstva, te sami prebrojavaju i zapisuju.

Netko dolazi ?

Ne izvikuju se uobičajene parole.

Čeka se.

Po stepenicama, okružen grupom oficira, išao je Aleksandar Ranković, savezni ministar unutrašnjih poslova, *naš Marko*.

Dragan Marković, oficir UDB-e na Golom.

Pripreme.

Postavilo se pitanje hoćemo li u kulama oko žice ostaviti stražare sa mitraljezima. Odlučio sam da ih ne postavljamo. Nismo znali hoće li on hteti da uđe u žicu. Kako da postavimo obezbeđenje kada se nađe među kažnjenicima. Predlagali su da uvedemo posebne straže. Odlučio sam da to ne činimo.

Škola je to.

Popeli su se stepenicama do bolnice i zatim su se vratili.

Kažnjenici stoje u svojim dronjcima, bolesni i mršavi, svjedoci jednog besmislenog gubilišta.

Žalosna počasna postrojba.

Dragan Marković, *Istina o Golom otoku*, str. 215

Ranković je mirno koračao, sa muštiklom u ustima. Kada je izašao izvan Žice, okrenuo se, i tada sam ga prvi put čuo da je opsovao: Majku im jebem, šta učiniše od naših ljudi!

Ministar unutrašnjih poslova FNRJ prebacio je krivnju, za ono što je vidio u šetnji Žicom, drugoj strani.

U DESETOM KRUGU PAKLA, piše uznik Željko Draganja

Kaznionica Stara Gradiška

Za jednu rečenicu - sedam godina

Bili smo ispitivani zbog riječi kazanih među prijateljima, kolegama, na partijskim sastancima, na konferencijama sazvanim radi proučavanja Rezolucije. Vojni tužioci optuživali su nas bez pravne mogućnosti na žalbu. Nikakav dokazni postupak, nikakva zakonska osnova, ni u smislu verbalnog delikta. Branili su nas vojni branioci, čak i naše kolege studenti prava. Nikome nije poznat slučaj da je ijedan branilac kazao bilo koju riječ. Ja sam demonstrativno odbio takvog branioca, koji je bio vojni student prava. Rekao sam da je to čista sprdnja. Još sam sudskom vijeću, predsjednik kojega je bio jedan major, rekao: *Ako ste vi komunisti, onda je moje mjesto na slobodi da se zajedno borimo protiv Staljina.*

Za jednu rečenicu optužbe, da sa se složio s točkom V. Rezolucije, koja je govorila da je KPJ poluilegalna, dobio sam sedam godina strogog zatvora teškim fizičkim radom. Da sam se tu pred sudom bio pokajao, bio bih oslobođen. Da sam znao što me čeka, bio bih se pokajao. Što mogu kad je čovjek rođen sa svojom sudbinom?

Nakon suđenja, do odlaska na izdržavanje kazne u Staru Gradišku, bili smo u Vojno-sudskom zatvoru u Zagrebu, u Novoj Vesi. Od uhićenja, 9. lipnja 1949., pa do

pomilovanja u prosincu 1953. godine, to nam je bilo najpodnošljivije mjesto boravka. Stara terezijanska zatvorska dvokatnica, debelih, suhih i toplih zidova, velikih zračnih prozora. Režim brutalan samo zbog provokacija jednog starijeg vodnika koji je po noći dolazio pijan i izvodio predstave s nama. Ostalo strogo, ali bez šikaniranja. Nikakve knjige, nikakve novine, nikakav kontakt s vanjskim svijetom. Hrana nedovoljna, ali pristojna. Nadali smo se da će nam na izdržavanju kazne biti i bolje. Nitko još nije mogao slutiti što nas dalje čeka.

Batine jedini odgovor

Jedne noći (sve se uvijek događalo u noći) nas više prevezeno je u kaznionicu Stara Gradiška. Nabili smo se u jednu prizemnu prostoriju. Stajali smo - jer nije bilo mjesta za sjedenje. Jedan od nas zatražio je vode. Stražar na vratima rekao je: *Tko traži vode, neka dođe*. Kad se uznik približio vratima, opalio ga je letvom po glavi i dodao: *Ako bude još tko žedan neka se javi*. Do tada smo bili gotovo raspoloženi. Taj nas je postupak pritisno. Otad, pa sve do izlaska, pune četiri godine, nitko nikada nije ništa zatražio od zatvorskih vlasti. Batine bi bile jedini odgovor.

Slijedeće jutro svlačenje do gola, šišanje nulericom i namjerno stepenasto, kupanje u smrznutoj vodi i dalje goli, u red po jedan, dobivamo uznička odijela i obluću. Kaparan, hlače i kapa (kao dimnjačarska) od vrećastog prozirnog materijala, tamnosmeđe boje, gaće i košulja od padobranskog platna sive boje i *šufalice* (komad oštrog bijelog platna 30 x 30 cm kojim se obaviju stopala do gležnjeva). Zatim utiskivanje robijaškog broja na prednjici i stražnjici kaparana. Dalje nisam imao ni imena ni prezimena. Predstavljaš se i odazivaš: broj taj i taj. Moj broj 962.

Počelo je već navčer toga prvog dana. Natjerali su nas u najveću sobu. Tu su se nabili svi robijaši koji su već otprije bili tu. Na nekakvo postolje popeo se jedan robijaš i govorio: *Vi ste sada došli na izdržavanje pravedne kazne. Neće vam biti dozvoljeno nikakvo zabušavanje. Partija će se pobrinuti da stalno razmišljate o svojoj izdaji. Vaše robijanje bit će stalno suočavanje sa zločinom koji ste učinili prema Partiji i ljubljennom Titu. Vi ovdje nećete imati nikakav status. Partija nema milosti, vi ste izvan svakog zakona, bili ste i ostat ćete banda dok se god ne ispovjedite, sve dok vlastitu utrobu ne izbacite na stol...* Kada je taj izgovorio riječ *banda*, zaurla oko nas *bando, ua bando, udri bandu, zgazi bandu, ubij izdajice, špijune, hitlerovce, staljiniste, enkavedeovce* i drugo.

Svi stari robijaši oborili su se na nas i mlatili nas svom silinom. Povili smo se i primali udarce. Bili smo zatečeni i užasnuti. To da nas tuku sami robijaši - nismo mogli shvatiti, zaprepastilo nas je.

Dobro mi je, ništa mi ne fali ...

Slijedeće jutro u radionice. Proizvodila se vojna odjeća i obuća. Strojna izrada pretežno, manji dio ručno. Imali smo *majstore* koji su nas učili poslu i koji su bili poslovođe radnih jedinica u skladu s procesom proizvodnje. Naši *majstori* bili su ustaše osuđene na dugogodišnje kazne - 20 godina i doživotno. Provocirali su nas ponekad, ali ne prečesto. Nikada nas nisu prijavljivali zatvorskim vlastima, a mogli su i morali. I oni su se čudili postupku prema nama, jer nas je većina dolazila na posao pretučena. Ne mogu kazati da su se naslađivali. Unutar zatvorskog režima bili

su potpuno izolirani od nas. *Majstori* su bili odjeveni u siva i topla kažnjenička odijela, na nogama dobre cipele i čarape, hranili su se na posebnom kazanu, mnogo bolje od nas. Dobivali su pakete od kuće, pisali su i primali pisma, posjećivali su ih najbliži članovi obitelji. Za nas ništa od svega toga. Svaki smo mjesec morali pisati kućama. Sva pisma ista: *Dragi naši živ sam i zdrav, dobro mi je i ništa mi ne fali. Uvidio sam svoju tešku izdaju. Partija o meni vodi računa i zato se ništa ne brinite. Kada dođe vrijeme, vidjet ćemo se...* Još koja neutralna riječ. I stop. Naši kod kuće nikad nisu znali gdje smo. Naša adresa bila je broj Vojne pošte, Beograd.

U radionicama smo radili dvokratno, uz jedan sat podnevnog odmora. Navečer smo se iscrpljeni vraćali u svoje sobe - torove željni da se pobacamo na tvrde ležajeve. Međutim, tek je sad počinjalo ono najgore, održavale su se tzv. sobne konferencije, popularno smo ih zvali *program*. U stvari, nastavljao se istražni postupak nad uznicima. Nigdje u svijetu nije poznato da se nad osuđenima nakon pravomoćne presude nastavlja istraživanje. Po obliku i načinu kako se to radilo - pravi genocid. Tu istragu vodili su robijaši jedni nad drugima. *Programom* je rukovodio *sobni starješina*, koji je prije toga dobio detaljne instrukcije od nadležnog oficira KOS-a (vojna policija punog naziva Kontra obavještajna služba) - svaka soba imala je svoga oficira KOS-a. *Sobnome* su pomagali tzv. aktivisti, u stvari najgori batinaši, oni najžešći *koji su se vratili na put Partije i Tita*.

Svi uznici posjedali bi po rubovima prični, u tri reda, kao u areni, ali pogrbljeni, jer razmak između prični nije dopuštao uspravno sjedenje. Sobni bi se postavio na sredinu i počeo: *Među nama ima još pritajenih neprijatelja Partije i Tita. To su zmije koje su duboko u sebi sakrile svoje noge. Oni svjesno omogućavaju da njihovi repovi (repovi su one osobe koje su još na slobodi, a koje uznici u toku istrage nisu otkrili) i dalje ruju protiv naših naroda, ruše našu državu i Patiju, daju Ti se nadaju da će jednog dana biti nagrađeni za svoju podlu šutnju i svoju vjernost neprijatelju. Ali se grdno varaju, mi ćemo im oči izvaditi, ali će im jezik progovoriti...* Sve je to popraćeno najprostijim izrazima i psovkama koji se i ne mogu napisati. Ne kunu ti samo majku i oca, već sve začine ogavnim atributima, te majka ti je ovakova, te otac je onakav. Prestrašeni na smrt, jadni i blijedi robijaši čekaju na koga će te večeri sobni ukazati prstom. Sobni malo predahne, čak se i nevezano obrati jednom od svojih aktivista. Pojačava se efekt čekanja, zapravo strave. Zatim: *Jedan od takvih je banda nad bandama, kurbin sin i špijun* i pokaže prstom.

Ubij bandu!

Tada nastane urlik i urnebes: *ua banda, silazi bando, ubij bandu, uništi zmiju*. Na tog jadnika navali gomila kažnjenika, svi, jer nitko ne smije izbjeći, i mlate ga. Taj bi bijednik bio gotov da su svi tukli onom žestinom, kako su se iskazivali. Pravo na tučnjavu ima samo mali broj njih, većina razjareno više, a udarci su blagi, mekani. Već potpuno fizički slomljen i iskrvavljen, jer aktivisti tuku nesmiljeno, istraživani se postavi na sredini sobe. *Sobni* ima zabilješke i zna što traži. Ispitanik, jadnik, uopće ne zna s koje strane puše vjetar. Nema kud, mora početi govoriti imena, kada gdje,

što i tko je još bio prisutan. Najčešće se dogodi da kaže ono što *sobni* nema pribilježeno, tako otkriva i mnogo više nego što bi trebao. Sobni inzistira i na onome što samo on zna. Nastupaju aktivisti, tuku gdje stignu, po glavi, po trbuhu, pod pazuh (gdje ga sunce ne grije) i posebno među prepone (*nećeš, kurbo, više praviti djecu, izdajnike i zločince*).

Robijaš pada, ali ga dvojica aktivista dižu i pridržavaju uspravnog. Mora dalje govoriti, često već i u bunilu. Upravo se to stanje očekuje, jer onda puštaju kontrolni sistemi. Spominju se bilo koja imena, pa i oca, majke, sestre. Ipak, uza sve to, nijedan robijaš nije kazao sve, sačuvao je barem nekoga, najboljega prijatelja, dragu ženu, kao zadnji oslonac i vezu s ljudskom dušom, sa životom. Ne treba pomisliti da smo čuvali najdraže pojedince iz nekih ideoloških *informbirovskih* razloga. Ni govora! Na to nismo ni mislili. Čuvali smo nekoga da bismo spasili sami sebe i nekoga najdražeg kako ne bi dospio tu gdje smo mi bili, da ne bi radili njima to što su radili nama.

Sve što bi izvukli od nas sutradan bi po liniji OZN-e (Organ zaštite naroda) i KOS-a putovalo od mjesta do mjesta, ti su ljudi hapšeni, podvrgavani ispitivanju, te na kraju dolazili k nama ili na Goli.

I nakon ovakvog postupka jedan robijaš nije bio miran, nije bilo gotovo. Oni koje ste prokazali i oni govore, i oni spomenu nešto što prije nije bilo kazano, pa sve počinje iznova. *Programi* su se odvijali svaku večer, svi smo više puta prolazili kroz taj užas.

Večernji list, 28. ožujka 1991., str 29.

Najveći broj hapšenja izvršio je KOS (Kontra obavještajna služba Jugoslavenske armije) - 3.678 pripadnika armije ili 22,58 posto od ukupna broja hapšenih.

36.

Teret za nepoznato odredište.

Na radilištu odvojena je grupa kažnjenika za prijenos tereta iz skladišta u Velikoj dragi, uz poznati gat uz koji pristaje brod *Punat* kada dovozi nove grupe i odakle kreće *veliki linč*.

U skladištu bio je pripremljen tovar - grah, krumpir, ječam, limenke s masti, kruh, voda.

Dok su skladištari raspoređivali teret ugledao sam uza sam zid vagu, stao na nju i ona pokazuje 48 kilograma.

Stigla su dva komandira, pratnja, kolona je krenula uskim, nepoznatim, putem prema zaravni podno vrha otoka.

Naredba komandira: *Stani i odloži stvari!*

Na vidiku ni ljudi, ni zgrade i ništa se ne čuje.

Naredba: *Nazad!*

Kolona pod pratnjom jednog komandira krene nizbrdo kojih stotinjak metara i po naredbi svi potrbuške legnu na tlo, licem prema zemlji i bez ijedne riječi.

Nakon dužeg čekanja slijedi naredba: *Ustaj!*

Krenuli su gore do mjesta gdje su ostavili donesene stvari i tu zatekli samo praznu ambalažu.

Bilo je to Radilište 101. U Žici se o tome nije govorilo.

Neki su ljudi odnijeli donesene stvari i ostavili praznu ambalažu.

Radilište 101

Na sredini otoka, ispod njegova vrha, bila je rupa koju su iskopali Rusi zarobljeni od Austrijanaca tijekom prvog svjetskog rata. Prema nekim podacima tražili su boksit. Iskopana rupa bila je duboka oko 7, 8 metara, s promjerom od 20 metara. Rat je završio, rupa je napuštena i zaboravljena.

Prošao je i drugi svjetski rat i svijet živi u prividnom miru. U tom miru netko se sjetio ove jame.

U najvećoj tajnosti, 1950. godine, u dnu te jame otvara se logor službenog naziva *R – 101*, za posebnu kategoriju političkih uznika.

Na dnu jame podignuta je baraka za smještaj ljudi, kuhinja i prostor za *preodgoj*. Vidokrug stanovnika jame zaustavljao se na nebu i okolnom, mjesečevom, krajoliku.

Teškim radom stanovnici su okružili jamu kameno-betonskim zidom visine 3, 4 metra, s kulama stražarama. Izvan zida izgradili su zgradu za komandire i uredske prostorije isljednika.

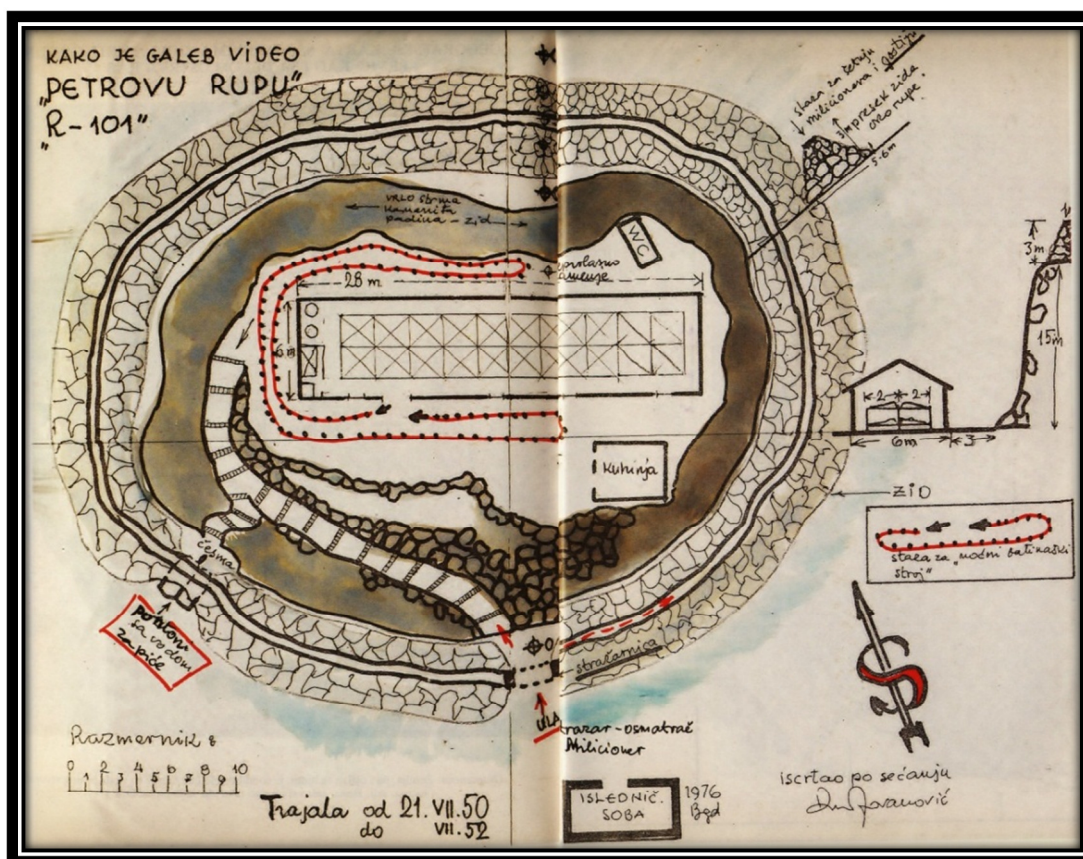
Zatočenici jame nikada nisu vidjeli ostale kažnjenike. O postojanju *drugog* zatvora na otoku nije se smjelo govoriti.

U jami se nalazilo oko 130 kažnjenika.

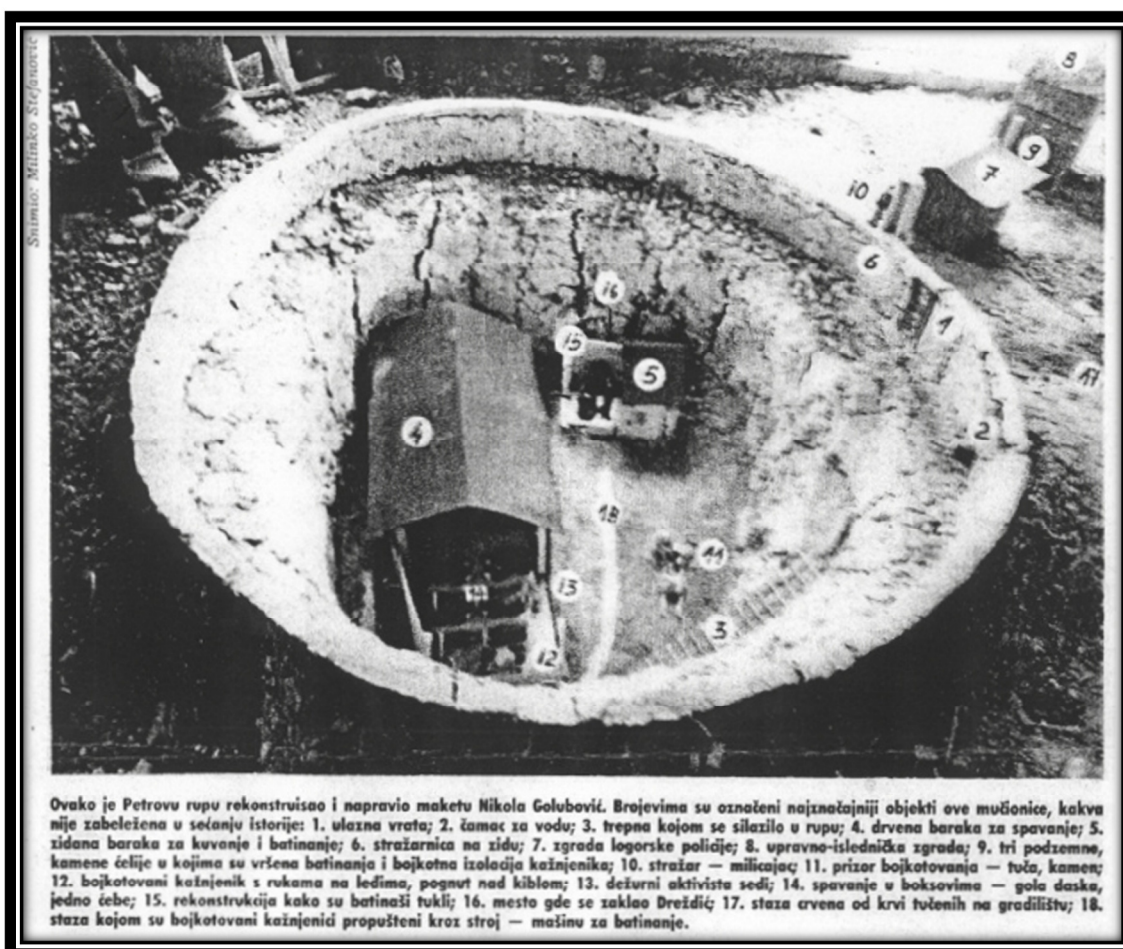
Tko su zatočenici *R - 101*?

Zakamuflirana Petrova rupa kao priredtveni prostor

Kartu nacrtao nekadašnji zarobljenik Petrove rupe Dragoljub Jovanović

Tu su bili komunisti koji su između dva rata boravili u SSSR-u na školovanju ili su bili dužnosnici u organima ili Treće, ili Sindikalne ili Seljačke internacionale. U ovu zadnju 1924. godine Stjepan Radić upisao je svoju Hrvatsku republikansku seljačku stranku. Osim navedenih tu su bili i viši oficiri Jugoslavenske armije, ambasadori, sveučilišni profesori, dobrovoljci u Građanskom ratu u Španjolskoj.

Kada je kao kažnjenik doveden na *Radilište - 101* prof. Petar Komnenić, predsjednik Skupštine Crne Gore rekao je - pa to je rupa.

prof. Petar Komnenić

Nakon poraza republikanaca 1939. godine, zapovjednik Mirko Marković odlazi na Kubu, gdje boravi kao Hemingwayev gost, a potom, po direktivi KPJ, u Sjedinjene države. Završetkom rata vraća se u Jugoslaviju. Nakon objave Rezolucije IB 1948. godine (28. VI.) jedna njegova izjava dovodi ga u zatvor, na Goli otok, u Petrovu rupu.

U rupi se 1950. našao se i Vjeko Smoljan u sovjetskoj revoluciji predsjednik Prezidijuma grada Tomska u Sibiru, kasnije komandant jednog konjičkog eskadrona. Kao *dvomotorac* – dospio je 1959. godine na otok Sveti Grgur.

U *Petrovoj rupi* dogorijevali su životi boraca - protivnika fašizma i nacizma, boraca na ratištima u Španjolskoj i u vlastitoj domovini...

Danas je *R -101, Petrova rupa*, zatrpana ne bi li se izbrisali tragovi jednog bešćutnog vremena.

Svijet je krenuo drugim putom.

Danas se vidi Petrovu rupu nekako napola zatrpan uređeni stadion za sportska zbivanja u malom nogometu ili rukometu, samo da bi se zatajilo zločine, koji su bili počinjeni nad logorašima.

37.

Ona teža nego on.

Iz spremišta treba prenijeti vreće cementa do mjesta gdje se ručno miješa beton. Dolje, u skladištu, dvojica nabacuju vreće na ramena nosačima. Vreća lijepo legne, ljepše od kamena na leđima.

Krenuo je i on u koloni.

Korača kratkim koracima. Zna, kod dužeg koraka dulje bi teret opteretio jednu nogu. Treba ih brže izmjenjivati. Kreće se lagano, ali ide se naprijed, prema cilju.

Pazi samo da vreća ne spadne sa ramena. Razbijena vreća i prosuti cement mogu se uzeti kao neprijateljski čin.

Još malo i *ona* će stići do cilja. Već se čuje struganje lopata o kamen.

Vreća mu pritišće glavu prema dolje i vidi samo put kojim korača. Ispriječio mu se jedan kamen. Stoji tu od nekada. Da bi nastavio put, treba stati na kamen kao na stepenicu. Podiže desnu nogu. Stao je tom nogom na kamen, a ona, savijena u koljenu, stoji i čeka drugu. Potrebno je načiniti dodatni napor i lijevom nogom stati na kamen, ali savijena desna noga nije imala toliko snage da podigne njegovu težinu i teret.

Pao je... I vreća na njega.

Čudo i sreća.

Vreća je ostala čitava. Cement se nije prosuo.

Iskustvo.

Drugi puta kada je krenuo s teretom, istim putem, skrenuo je malo desno, obišao kamen i stigao do cilja.

Težio je 48 kilograma.

Povratkom u Žicu, poslije *toplog zeca*, slijedi podjela večere. Zna se - grah. Nakon podjele slijedi dodatak za one kojima je određena pojačana hrana. Ako nešto hrane ostane u kazanu slijedi podjela po abecedi... ili po azbuci. Neki put dobiješ, neki put te preskoče...

U toku podjele zamjenik sobnog stoji uz kazan i nadgleda. Pri kraju podjele, kutljača grabi po dnu kazana, zamjenik sobnog uperio prst prema njemu.

On ne vjeruje i obazre se iza sebe.

Ne, on je.

Prst zamjenika sobnog, onako savijen u zglobu, poziva ga na kazan mimo proziva abecedom ili azbukom i stavlja mu kutljačom u porciju dodatak. Daje mu i komad kruha.

Pamti te ruke od one noći kada je bio na *razgovoru* kod sobnog. I on, zamjenik sobnog, tukao ga, a sada ta ista ruka pruža mu komad kruha.

38.

Mjesečno jednom ili dva puta u sistemu *preodgoja* kažnjenici silaze dolje na trg, u kino. Filmovi redom zapadne proizvodnje. Na trgu nema kino dvorane, nema stolica. *Dvorana* je posuta tucanikom, ljudi, po paviljonima, silaze, sjedaju na tlo, na tucani kamen i kad padne mrak počinje projekcija filma. Publika umorna od rada često čim posjedne - zaspi. Nezgodan, budan susjed udarcem u rebra budi spavača s povikom: *Bando!*

Na niskoj prizemnici koja zatvara jedini mogući pogled na more, postavljeno je platno, a negdje pozadi, na zgradi kuhinje, projektor.

Mračna noć i počinje čarolija na platnu.

Film: *Svi putovi vode u Rim*.

On sjedi na tucaniku, a pod bluzom drži komad dobivenog kruha. Dok na platnu mali Talijan, u malom automobilu kreće put Rima, on otkida komadiće i jede. Pojeo je kruh i poželio vodu.

Što je čovjek?

Glava mu je od umora klonula na prsa. Zaspao je kao i njegovo susjedstvo. Nitko nikoga nije udario u rebra i viknuo: *Bando, ti spavaš!*

Iz sna trgne spavače oštra naredba: *Ustaj!*

Krenuli su iz *kina* u paviljone, a on i ne zna da li je mali Talijan, u malom automobilu, stigao u Rim.

Bio bi uljepšan jedan golootočki dan kada bi nakon ulaska u paviljon uhvatio dobar prostor za spavanje na boksu.

39.

Jedan, dva, tri obroka dnevno.

Doručak: kukuruzna kaša, golootočka pura ili kačamak i kava - ili ponekad, umjesto nje, jušna žlica žutog šećera.

Ručak: grah sa krumpirom ili ječmom i peti dio kruha.

Večera: isto.

Djelitelj iz kazana grabi kutljačom i stavlja hranu u pruženu porciju. Svako toliko sadržaj u *mini* promiješa velikom drvenom kuhačom, koja nalikuje veslu, ne bi li se i ono malo graha podjednako raspodijelilo.

Tijekom tjedna, no samo u tragovima, pojavljuje se raskuhano meso. Vlakna plivaju jušnim sadržajem, hvataju se za vrat kutljače - sreća za onog kome taj vijenac klizne u porciju.

Na dane državnih praznika - 1. maj, Dan Republike, Nova godina - slijedi svečani ručak. Čorba je gušća, više graha i krumpira, meso je izrezano na komadiće, a pridodan je i kolač - golootočka halva. Riječ je o brašnu i šećeru koji se prže na ulju, da bi se potom skrućena masa izrezala na kocke lijepe smeđe boje.

Dan Republike 1951. godine

Škura bura. Kiši. Hladno. Svi stoje vani... Uvijek su vani. Čekaju svečani blagdanski ručak.

Stiže.

Pred kazanom porcijaš mi pruži porciju. Sobni nadgleda. To nije obični dan. Djelitelj, zamjenik sobnog, zahvati kutljačom i uspe njen sadržaj u porciju. Posuda prošupljena i u tankom mlazu istječe dragocjena blagdanska tekućina. Zatvorio sam brzo rupu prstom. Potom iznenađenje: u porciji čitavi kuhani ovčiji jezik.

Ponekad se posreći i paviljon dobiva dodatak - prženu govedu krv.

Nema dovoljno žlica.

Nestale su.

Treba sačekati i poslužiti se žlicom onog tko prvi završi s jelom. Svi se obroci jedu s nogu. Potom se porcije odlažu i brigu o njima preuzimaju *porcijaši*, koji ih odnose u *porcijašnicu*, prostor pridodan s desne ili lijeve strane paviljona.

Kazan su od kuhinje do paviljona nosila četiri bojkotirana kažnjenika. Nositi *minu* težine 200 kilograma uz stepenice nikad nije bio lak posao.

Tragičan završetak puta od kuhinje do paviljona.

Ispred kuhinje okupili se *bojkotirani* iz 15 paviljona kako bi preuzeli kazane. Ulaze u kuhinju. Na jednom, limom pokrivenom stolu - meso.

Meso izloženo kao u restoranu.

Treba samo neopazice dohvatiti. Jedan je posegnuo i u ruci mu se našao komad kuhana mesa.

Njih četvorica podižu kazan na ramena. Potrebne su obje ruke, a u ruci mu je meso.

Kako to izvesti?

Malo se sagnuo i - skrivajući od drugova – meso ugurao u usta. Uspinju se stepenicama. Žvakati ne smije da drugi ne vide. Proguta. Zalutao komad mesa u dušnik.

Pao uz hropac. Ugušen. Ostao ležati mrtav na stepenicama.

Prije obroka ne peru se ruke ali, iznenada, ispred svakog paviljona maleno drveno korito, a u njemu bijela tekućina u koju svatko mora umočiti ruke..

Epidemija žutice - stiže nečujno.

40.

i s k u š e n j e

Reci ovom kamenu da postane kruhom
Evangelje po Mateju

K r u h .

Okružen ljudima, a sam, uvučen u se. Mislio je na kruh, kruh u ruci djelatelja, kruh u rodnoj kući kojeg je uvijek bilo. Toliko bi se zanio da bi jasno vidio kruh u majčinoj ruci.

Stojeći u dosuđenom uglu paviljona, prignut, oborene glave, s rukama na leđima, bježao bi u toplinu svog nedohvatljivog doma. U dvorište krušne peći i igre djece koja veselo iščekuju kruh.

Ispred kazana duga kolona, a on, *bojkotirani*, na začelju. Kutljačom djelatelj grabi *supu* i istresa u pruženu porciju. Njegovom pomoćniku u ruci kruh izrezan na pet jednakih dijelova. Izgladnjelom čovjeku pričinjava se da su prvi i peti dio, okrajak, veći od onih dijelova sredine.

Kako doći do okrajka kruha?

Prvo se treba riješiti bojkota, a onda jednostavno. Ako je u ruci djelatelja cijeli kruh, tada svaki prvi i peti u redu dobiva okrajak. Dalje slijedi jednostavan račun: šesti i deseti, jedanaesti i petanesti...

Ako se netko ubacio preko reda, primjerice *kulturni*, željena pozicija mijenja se za jedno mjesto.

U ponovnom izračunavanju prekine ga oštar povik: *Trkom bando !*

Toliko se unio u račun za dobivanje okrajka kruha da je smetnuo s uma i prijetećeg *sobnog*, i *tragač*, i večernjeg *toplog zeca*, i *kiblarenje*.

U povratku s rada, pokisli i promrzli, čekajući dozvolu komandira za ulazak u Žicu, vidi dolje dimnjak pekare i osjeća vjetrom nošen miris svježeg pečenog kruha.

Progurao je onaj najteži dio dosuđene muke. Skinut mu je bojkot. Život u dronjcima postaje udobniji.

Prilikom rada *tragač* odjednom postaje lakši. Sporije se kreće. Izostaje onaj povik: *Trkom bando!* U paviljonu ne stoji više u onom uglu. Sobni ga ne poziva na noćne razgovore, zovu ga imenom, postao je, tako mu rekoše, član kolektiva.

Jednog dana nasmiješila mu se sreća.

Sobni tog dana s vrata svoje sobe, za vrijeme kulturnog sata, upitao je: *Tko je po struci pekar?*

JA! -viknuo je.

On to zna. Kao dječak gledao je kako majka u koritu prevrće tijesto. Na odluku javljanja na upit sobnog nagnala ga je pomisao na okrajak kruha i toplinu pekarske peći.

U pratnji *sobnog*, što i nije sretno, krenuo je niz stepenice - do pekare, kuće snova.

U pekari su se okupili *sobni* svih petnaest paviljona s isto toliko, ili možda i nešto više budućih pekara. Nije jednostavno ući u pekaru i postati pekar. Konkurencija je velika i valja pokazati vještinu.

On je na redu. Ispit.

Stari pekari, kažnjenici, u nekada bijelim pregačama i ozarena lica od topline peći vode ga do korita punog tijesta, količinu kakovu nikada nije vidio u svojoj kući i naređuju: *Mijesi!*

Gurnuo ruke u tijesto, a ono meko, podatno i toliko ugodno da je na tren zaboravio i Goli, i Staljina, i sobnog, i pekare, i ispit.

Mijesi! Prevrći!

Prenuo se iza sna i gurnuo ruke još dublje u masu, ali tijesto ne prevrće - ruke ukopane kao lopata u beton. Izvukao je ruke iz tijesta, a prsti su mu slijepljeni. S njih tijesto klizi i pada na tlo.

Lažni pekar!

Stari pekari, *revidirci*, da sačuvaju mjesto u pekari i dokažu pred okupljenim *sobnim* svoju odlučnost u borbi protiv *bande* - pretuku lažnog pekara.

Pretučen i krvav vratio se u paviljon, ali osjećao je zadovoljstvo za nekoliko najljepših trenutaka od trenutka kad je stigao na Goli otok.

Sobni ga je, kao lažnog pekara, vratio u ugao paviljona, a on, onako pognut u pasu, prebire u mislima račun: *prvi, peti ...*

41.

Dolazak komandira najavljuje vjetar.

Kažnjenici na Golom žive pod istim uvjetima – u paviljonu boksovi, na izmučenom tijelu dronjci. Ne peru se. Svakodnevno jedu istu hranu i nose svoj težak miris.

Oficiri-isljednici i komandiri - umiveni, hranjeni sa stola i iz tanjura, bez dronjaka, odišu posve drugačijim mirisom.

Na radilištu, uz povoljno strujanje zraka, miris stiže iz daleka i najavljuje dolazak *nekog* tko nije naš.

Oprez!

Skini kapu, sagni glavu, ruke na leđa.

Izvršitelj kazne. Vjetar je puhao u suprotnom smjeru.

Više nije obilježen. Progurao je ono najteže.

Na radilištu radi s jednim drugom. Zabavljeni su oko kamena. Treba ga izvući iz zemlje, a on se neda. Tvrđica je. Duboko se ukopao između drugog kamenja, *braće* i prkosno stoji na svom vjekovnom mjestu. Podižu ga željeznom šipkom, a kamen se tek neznatno pomaknuo. Oni pod njega ubacuju manji komad, kako se ne bi vratio na svoje staro mjesto.

Putem je naišao komandir, vraćajući se poslije smjene u jednom od bunkera-stražara oko Žice. Preko ramena mu puškomitraljez. Duga kosa proviruje ispod šajkače i prekriva vrat, a na kapi, naravno, petokraka zvijezda.

Jedan od dvojice spazio ga i za takav susret skinuo kapu, pognuo glavu i ruke stavio na leđa.

Drugi, zabavljen kamenom koji se našao na vazi - ni gore, ni dolje - nije uočio dolazak komandira i za malo je zakasnio.

Ljutit komandir stane i mrko, ispod kape nabijene na oči, pogleda obojicu. Potom zapovijedi onom koji je pravovremeno imao ruke na leđima: *Opali mu šamarčinu, da upamti današnji dan!*

Njih dvojica stoje licem i pogledom jedan naspram drugog.

Ruke prekrižene miruje na leđima.

Ne čuješ!? - viknu komandir.

Njemu, izvršitelju, pred očima *sobni, bojkot, kiblarenje, topli zec*, isljednik, samica i

Ruka mu je poletjela.

Dvojica stoje jedan nasuprot drugoga. Obojica poniženi.

On, izvršitelj kazne, stoji oborena pogleda i spuštenih ruku.

Vjetar je puhao u pogrešnom smjeru.

Oseti gađenje izmešano sa bolom koje je izviralo iz celog njegovog bića. On se strese a onda zamahnu i udari zlatasti potiljak pred sobom, kao da gura ogromni teret što mu zatvara prolaz u neki drugi svet.

Goran Čučković: *G o l o , Arion*, Zemun,
1988., str. 61

42.

Noć na Loparu.

Po naredbi komandira kažnjenici ušli u maunu, bočno vezanu uz brod *Smiljan* i sjeli na njeno dno. Brod zaplovi prema Loparu, na utovar pijeska.

Pjeskovita uvala Lopar, na otoku Rabu, nenaseljena kao u vrijeme Stvaranja, otvorena je i okrenuta prema Velebitu.

Brod je lagano klizio mirnom površinom mora, približio se obali i otpustio maunu. Trebao se vratiti poslije podne po maunu nakrcanoj pijeskom... I komandira... I kažnjenike.

prof. Vladimir Bobinac kad objašnjava...

Kažnjenici su maunu privezali uz vezište, ponešto izvučeno od obale radi plitkoće mora. Pijeskom se pružala uskotračna pruga u dužini manjoj od stotinu metara, a na noj je bio jedan vagonet.

Po izlasku na obalu uslijedila je naredba komandira o zabrani udaljavanja više od jednog metra, s lijeve ili desne strane pruge. Četvorica rade na utovaru pijeska u vagonet, dvojica ga guraju do maune i tamo ga istresaju, a dvojica ga razastiru.

Kako bi imao čim bolji nadzor Komandir zauzima položaj na ovelom kamenu, na pola puta od mjesta utovara do maune. Stavio je automat između nogu i iz torbe izvadio hranu. U ruci mu kruh, sir i salama. Automat mu smeta, pa ga prebacuj sad lijevo, pa desno. Slobodnom rukom vadi iz džepa nožić, reže koru sa sira i ovojnicu s kobasice. Kora pada podno njegovih nogu, a oni vagonetom prolaze ispod stijene.

Oni su bez hrane, kore sira su daleko, ali ih u Žici čekaju ručak i večera zajedno.

Mauna je utovarena. Čeka se dolazak broda s Golog.

Na vrhove Velebita kao obrub sjeo lijepi bijeli oblak. S planine silazi vjetar u početku lagan kao povjetarac, a onda sve jači... Malo zastane, kao da ne misli dalje, a onda ponovno krene hladniji i snažniji.

Zimska bura i vedro nebo.

Komandir nervozno gleda prema početku uvale, prema mjestu gdje bi se morao ukazati brod sa *našeg* otoka.

Naleti vjetra bivaju sve češći i snažniji. Vjetar udara vrhove valova i pretvara ih u tisuće sićušnih kapi, koje nosi na obalu.

Broda nema.

Komandir zabrinut. Zimski dan nestaje u noći.

Naređuje: *Zbij se, pišaj gdje stojiš, tko se udalji - zna se!*

Vjetar podiže pijesak na obali. Vrhom napunjena mauna podrhtava kao da se želi osloboditi vezova.

Oni pod udarima vjetra, mora i pijeska zbijeni stoje jedan do drugoga u dugoj zimskoj noći, svaki zaokupljen svojim mislima. Na nebu, kao na crnoj zavjesi, tisuće zvijezda.

Jedna je sagorjela, no trag je ostao.

Slijedećeg dana bura je posustala i brod *Smiljan* uplovio u uvalu.

Godinama kasnije u ovoj lijepoj uvali nastao je autokamp *San Marino*. Uvalom širi se smjeh i vika djece koja, u igri djetinjstva, grade kule od pijeska.

43.

Vratite nam naš hrast

On, dječak sa gradskog pločnika, bez djedovske kuće i sela, i kruške, i jabuke u dvorištu svog djetinjstva.

Na samom kraju ulice stajao je hrast – samonikao ili zasađen, tko zna?! - nije bio neki gorostas, već više onako gradski, ali bio je njihov hrast. Hrast djece jedne ulice, u sjeni kojeg su se za dana igrala djec, a uvečer okupljala mladost i očitovale prve ljubavi.

Jedne jeseni, dok još nije odbacio svog lišća, došli neki ljudi, sasjekli ga i na njegovim korijenima sagradili kuću.

Prolazilo je vrijeme, ali hrast nije zaboravljen. Jednog je dana, na kući sagrađenoj na njegovim korijenima, osvanuo natpis: *VRATITE NAM NAŠ HRAST*.

Goli otok je sama golet pa nema ni hrasta. Oni u kamenu dube rupe i u njih nanose uokolo sakupljenu zemlju i sade mlade biljke od kojih će, možda, jednoga dana nastati šuma.

Mladica mora odrasti i uz nju za ljetnih dana stoji Čovjek, oborene glave, s rukama ukrštenim na leđima. Svojom sjenom štiti mladu biljku od sunca.

Suncu, na njegovom putu nebom, okreće leđa.

Mladica... Čovjek... Sunce...

Čovjek ... i stablo koje raste uspravno prema nebu.

Prošlo je otada pedeset i neka godina. On na Golom. Izletnik. Pred njim šuma. U toj šumi jedno je drvo njegovo drvo.

Čovječe, na ovom putu, kada prođe zlo, stani i odmori se u sjeni stabala...

44.

Dolaze novi kažnjenici.

Tog dana ne odlazi se na rad. Stari kažnjenici, poredani u dvovrstu, tvore put u školu novopridošlim ljudima.

Brod *Punat* pristaje u Velikoj dragi, odmah podno Velike žice.

Zbunjeni došljaci upadaju u *špalir*, ali izostalo je batinanje. Ne lome im ni ruke, ni noge i ne razbijaju im glave, već ih samo pljuju. Uzvik: *UDRI BANDU!* zamijenio

je: *UUAABANDA!*

Goli otok ušao je u 1952. godinu.

Brodom stigli i *dvomotorci*.

Izdvojena je grupa kažnjenika. I na sebe navlače košulju šivenu od crne tkanine i postaju uočljivi izdaleka.

Tko su oni?

Banda - dvomotorci jednom su već bili na Golom, a sada su ponovno dovedeni i ubačeni u žrvnjeve golotočkog mlina.

Podvrgnuti su posebnom režimu. Rade na *labudu* i saonicama. Tko padne od iznemoglosti biva pretučen. Ustaje zadnjim snagama da sačuva život.

Oni su opomena drugima.

Škola je to.

Posljednja grupa povratnika, *dvomotoraca*, njih 157, izdržavala je kaznu u znatno boljim uvjetima na otoku Sv. Grgur godine 1959/1960.

45.

U utrobi broda *Punat*

Sa radilišta s kojeg se vidi more, pogledi kažnjenika kruže horizontom, na bi li ugledali brod koji donosi moguće vijesti od obitelji, kao i one dvije cigarete, koje kažnjenik, ako nije pod kaznom dobiva od *sobnog*.

Pod težinom tereta brod uronio u more i stao privezan uz rivu u Maloj dragi (Tetina).

Što nosi u sebi?

U utrobi broda rasuti cement.

Referent rada raspoređuje ljude za istovar. Nekolicinu šalje u štivu broda sa kaselama. Izlaze s teretom na svijetlo dana. Gusjenica se kreće u krug.

Cement topao, vruć. Oni na utovaru ugazili preko koljena - guši cementna prašina.

Nakon istovara, izlaze iz broda *cementni ljudi* –i sljepljenih očiju, začepljenog nosa i suha grla...

Na slobodi, na liječničkom pregledu u Studentskoj poliklinici, nalaze na plućima sjene lijevo i desno - možda tragovi cementne prašine iz utrobe broda Punat. Možda i ne. Tko bi znao. Svakako su sa Golog.

46.

Što se to događalo u skladištu?

U skladištu živeža rade dva kažnjenika.

Napisali su *dopunu zapisnika* - na zadovoljstvo isljednika! - iako su oni sumnjičavi i kada čovjek govori istinu.

Mjesto skladištara na Golom ne može se zamisliti boljim. Ljeti hladovina, a zima se nekako progura. U skladištu ima svega što možeš poželjeti. Tu se nalaze sve potrepštine za kuhinju oficira, isljednika i komandira.

Izobilje.

Nedostaje samo ljubavi.

Neki zavidnik otkrio je da i ljubavi ima u skladištu

On i *ona*. Par.

Česta pojava u tamnicama, ali ne u Žici na Golom otoku, gdje je vrijednost kruh ili uhvaćeno mjesto za spavanje na boksu.

Nedjelja je dan kada se nije izlazilo na rad i svi su u logoru. Centar (kaŕnjenička vlast) priređuje veliko javno *vjenčanje*.

On i *Ona*, odjeveni kao mladenci, *šeću* Žicom držeći se za ruke, praćeni gromoglasnim povikom: *UUUAAA, MLADENCI!!!*

47.

Kuglana.

Zgrada građena od grubo obrađenog kamena. Unutarnji prostor podijeljen je po uzdužnoj osi u dva dijela: uži i širi, odvojen lukovima koji prelaze sa stupa na stup i čine arkade.

Na užem - i od nivoa šireg dijela nešto povišenog prostora - postavljena je staza kuglane koja je cijelom dužinom odijeljena niskim, u kamenu izvedenim zidom.

Širi dio, po uzdužnoj osi, podijeljen je na tri jednaka dijela, u tri nivoa.

Prva trećina prostora viša je od središnjeg dijela, u koji se silazi stepenicama. Ovaj je prostor od središnjeg dijela odijeljen niskim kamenim zidom.

Na zabatnom zidu nalazi se kamin izveden u kamenu.

Iz središnjeg prostora silazi se stepenicama u treći dio koji je, također, odvojen niskim kamenim zidom.

Unutarnji prostor podijeljen je, po uzdužnoj osi, na dva dijela, u dva nivoa, a po širini na tri dijela i tri nivoa - međusobno povezanih. Tako je razbijen izgled dvorane.

Cjelokupni prostor zatvara strop s vidljivim drvenim gredama, postavljenim od zida do zida. Svjetlo koje prodire kroz visoke prozore tvori zanimljivu igru svjetla i sjene.

Pod je popločen kamenom..

Kuglana je namijenjena za boravak oficira UDB-e i u njenoj okolini nisu se mogli kretati kaŕnjenici.

Na otoku bilo je kaŕnjenika raznih zanimanja, graditelja i priučenih radnika, koji su svojim znanjem i svojim rukama gradili po Otoku. Na poslijeratnoj obnovi pančevačkog i zemunskog mosta radili su naši inženjeri i tehničari, zajedno sa sovjetskim stručnjacima. Poslije 1948. godine dio graditelja, osumnjičen za suradnju sa ruskom obavještajnom službom, stigao je na Goli otok. Nakon preživljavanja prvotnog, višemjesečnog, pakla rade kao graditelji.

Graditelji, oni za *tragačem*, batom i klinovima i oni sa olovkom, metrom i viskom u ruci - grade spomenike jednom lošem danu.

Kaŕnjenici su samo jednom, u strogom redu, krenuli iz svojih *kuća* u Žici 1951. godine i ušli su u *Kuglanu* - na izložbu rada svojih oteŕalih ruku.

Škola je to.

Redom su postavljene mramorne ploče izrezane gaterom iz kamenih blokova, te niz zelenih podnih pločica, prvotno ručno brušenih, a potom strojno, namijenjenih izvozu u arapske zemlje. Slijede ukrasni proizvodi klesarske radionice - vaze za cvijeće raznih oblika, pepeljare, kamene noćne svjetiljke sa sjenilom od jednog komada mramora crveno-bijele boje - kroz koji prodire svijetlost žarulje. Tu su i predmeti izrađeni od drva u stolarskoj radionici.

Pogled posjetitelja privlače i proizvodi pogona tjestenine, poredani po oblicima, koji na danjem svjetlu sjaje svojom žutom bojom.

Kažnjeniku - posjetitelju izložbe, velikih gladnih očiju nakon rada i dnevnog obroka uz peti dio kruha, teško se oduprijeti izazovu i ne posegnuti rukom za žutilom zlata.

Bio bi to *zločin* koji donosi kaznu.

Nakon izložbe vrata ovog lijepog prostora ponovno su zatvorena za kažnjenike.

Godine 2002. vodio sam na Goli otok učenike Osnovne škole iz Malinske. Krenuli smo brodom Litus. Učenici su pripremili za tu zgodu zabavni program i na upit nastavnika gdje bi mogli izvesti program uveo sam ih u Kuglanu.

Prostorom Kuglane, građene rukama izgubljenih ljudi,, odzvanjali su uzvici veselja i radosti bezbrižne mladosti.

Suza u oku.

Stavite ruku na kamen ugrađen u ovaj dvor, Vi namjernici, Vi putnici, pružite si ruke i neka spojenim rukama potekne drhtaj ljudi i neka putuje u prostor misao - *ne ponovilo se!*

Možda će jednom u ovom lijepom *dvoru* biti prostor za odmor posjetitelja Spomen područja.

Do zgrade *Kuglane*, u kamenitom tlu izgrađeno je, za njih, a ne za nas, sportsko igralište...

48.

Mačka na Golom.

Nakon ljudi, na Goli otok, stigli su ubrzo i štakori, koji su se, nebranjenom ljubavi, silno razmnožili.

U Žici za njih i nije bilo viška hrane, jer su sve, do posljednje mrvice, pojeli ljudi. No, u skladištu, prizemnoj zgradi u Velikoj dragi, bilo je za njih svega u izobilju. Netko se dosjetio rješenja problema i na otok su dopremljene mačke.

Odakle mačke?

Vjerojatno su ih dovozili iz grada Krka, jer tamo su kočari s Golog i to brodovi 3. *maj* i *13. maj* predavali ulov ribe.

U kamenolomu je drobilica *mamut* izbacivala velike količine tucanika, koji je potom prevožen, uskotračnom prugom, do pristaništa u Maloj dragi, Tetina. Prugom su jurili vrhom natovareni vagoneti. Na svakom se nalazio kažnjenik, koji bi pomoću drvene motke postavljene preko kotača i donje konstrukcije vagoneta, usporavao

brzinu kretanja u zavojima. Nakon istovara u depo, vagonete na povratku su gurali uzbrdo do kamenoloma.

Jedna mačka, zbunjena ogoljenošću Golog otoka, u paničnom je trku preko pruge podletjela pod vagonet i ostala bez stražnje desne noge.

Nezgodu je vidio oficir iz Uprave, koji je odmah naredio da se u Žici pronade veterinar i pruži pomoć nastradaloj mački.

Ne samo pomoć.

U radionici joj izrađena proteza i mačka je dobila *nogu*.

U *Petrovoj rupi* (*R - 101*) izdržavao je kaznu Siniša Drobac. Nogu je izgubio na bojištu negdje u Španjolskoj. Preodgoj... Bez proteze...

49.

*A na nebu čudnim slovima
S oblacima jesen govori
Teče već tihim snovima.*

A. G. Matoš

Došla je.

Ne opaža se. Bez raskoši. Kamen jednako siv, i nebo, i more jednako plavo.

Uz pristanište u Velikoj dragi pristaje brod i to jedan od ona dva blizanca - 3. maj ili 13. maj.

Jedan od ova dva broda sam upamtio. Na navozu brodogradilišta na našem otoku, u uvali Melna, jedan od njih izvučen je iz mora i leži na saonicama. Kalafati, tom poslu priučeni kažnjenici, batom ukucavaju stupu između oplata korita, a moj je posao da s nadgrađ, staklom, sastružem staru od sunca raspucalu boju.

Van radnog vremena iz paviljona 6 određena je grupa kažnjenika za istovar pristiglog broda.

Što je donio?

Na palubi gomila nabacanog zelja. Kažnjenici sa kaselama penju se poput gusjenica i umjesto kamena nose glave zelja.

Negdje se upalila sijalica, stop kokošjem sljepilu i čirašima, prvi puta na Otoku na jednom brodu toliko raskoši i blještavila.

Kako unijeti u Žicu glavu zelja?

Obje su ruke na ručkama kasele. Njegov parnjak razmišlja možda isto, ali dogovori su opasni.

Jednom, kod istovara broda, kažnjenci su prenosili na ramenima kante pune masti.

Jedan se neopaženo izdvojio iz kolone, ušao u natkrivenu rupu gdje su čekali sanduci za otpremu mrtvih i tu sakrio limenku masti. Potom se vratio u kolonu. Kasnije, kada

bi radio u blizini, navraćao bi do skrovišta i u usta stavljao dobar zalogaj masti. Odao ga je njegov izgled, a možda i prijatelj.

prof. Vladimir Bobinac danas kad objašnjava o zbivanjima na Golom otoku

Kazna.

Dolje na trgu, odakle se kreće na rad, ispred zida srama stoji kažnjenik cijeli dan. Drugi bi ga pljuvali i vikali: *UUUAAAA BANDA!*

Škola je to.

Natovarenom kaselom sišli smo s broda i u polusvjetlu padne glava zelja na tlo uz sam put. Šutnem je nogom, a ona, kao lopta, krene nizbrdo. Zaustavi se do jednog kamena.

Nakon završenog istovara, u prolazu podižem glavu zelja. Kako je ne mogu sakriti ispod bluze, otkidam nekoliko listova, a ostatak ostavim do kamea. Sačekat će koji dan.

U paviljonu konferencija. Kulturni s knjižicom u ruci čita Slučaj Andrije Hebranga, a ja, kradomice, otkidam dio po dio od lista zelja i potiho žvačem.

Kulturni to opazi i drekne: Što radiš!

Ništa.

Slučajno zaostali list zelja.

50.

Higijena - kupanje.

U Žici nema kupaone, tuševa, vode, nema sapuna, nema ručnika, ali tu je more. Ljeti, na neradni dan ili prilikom povratka s rada, kažnjenici, svrstani po paviljonima,

pod pratnjom komandira izlaze iz Žice na kupanje. Komandiri bi naredili silazak niz oštre stijene do mora u Velikoj dragi. *Naredba!* Ulazak u more do visine koljena. Skidali bi svoje dronjke i goli ulazili u more. Prali bi i tijelo, i rane, i ispirali gnojne čireve.

Sapuna nema. Ne bi ni vrijedio u morskoj vodi. Poneki ima u krpu umotan komad gline. Kod rada naide se ponekad na glinu. Iskusni logoraši uzimaju komad, umotaju u krpu i čuvaju kao vrijednost, jer sa glinom može se *nasapunati* u moru i oprati i sebe i dronjke.

Na znak pokreta ostaju po kamenju uz more razasute krvave crvene i žuto zelene gnojem oslikane krpe.

51.

Dvojica rade na kopanju jama u kamenu. U njih nanose sakupljenu zemlju, u koju će neki drugi posaditi mladice, a treći, sjenom svoga tijela, štititi osjetljive biljke, buduću šumu na Golom otoku.

Drug u radu otišao na stranu da obavi nuždu. Vraća se, a u ruci mu mladi luk.

Odakle luk?

Iz kuhinje komandira. Ima ga koliko samo možeš zamisliti..

Krenuo sam i ja da obavim nuždu.

Istina. Vani stoji korito, a u njemu do vrha mladi luk. Pogledam uokolo, pridem koritu i luk je u ruci.

Zasjeda.

Odnekuda banula dvojica kažnjenika koji rade u kuhinji komandira i viknu:

BANDO, TU SI! Kradeš! Udri bandu!

Luk ispadne iz ruke na zemlju i tu leži dok njegova zelena pera gledaju u nebo.

52.

Pitanje: kako zapaliti jednu od dvije dnevno dobivene cigarete - ukoliko nisi banda ili, još niže, bojkotirani?

Šibica nema, a kažnjenik ne smije ući u kuhinju ili pekaru i tamo ugarkom upaliti cigaretu - a nije uvijek u prilici to napraviti drugom upaljenom cigaretom.

Na sječi šume na Velebitu radi brigada kažnjenika u sklopu priprema za, moguće, puštanje na slobodu. Na otok se doprema posječeno drvo - u cjepanicama za potrebe kuhinje i pekare, a kao trupci za pilanu. Na cjepanicama nailazi se na gubu, izraslinu poput gljive. Valja ju pronaći, otkinuti s drveta i zatim dugim i upornim tucanjem kamenom načiniti od nje fina vlakna poput vate.

Potrebno je i željezo. I njega ima. Najbolji je dio turpije nađene u otpadu bravarske radionice.

Kremen se nalazi na radilištu.

Pribor je prikupljen. Sprema se u vrećici, otkinutom džepu s bluze ili hlača.

Guba i kremen prihvate se sa dva prsta. Udarcem čelika o kremen iskra zapali vlakna gube. U plamičak se puhne i dobiva se žar dovoljan za paljenje cigarete.

Žar s cigarete širi se Žicom kao štafeta.

Čovjek se snalazi i preživljava i u nemogućim uvjetima.

Odjeća poderana. Nedostale gumbе na bluzi može se nadomjestiti žicom, ali pokidane dijelove bluze treba zakrpati, jer kroz svaku rupu prodire bura. Pritisnula zima s 1951. na 1952. godinu.

Riješio se bojkota. Zovu ga vlastitim imenom. Uvečer na boksu hvata mjesto za spavanje. Ponekad dohvati i deku. Ne pljuju ga i ne udaraju. Potrebno je još samo malo *udobnosti* kako bi se preživjelo.

Na radilištu nalazi komad malo deblje bakrene žice, dužine ispruženog prsta. Materijal je tu. Potrebno je tek manji napor da se kamenom proširi kraj žice i čavlom, iz stolarske radionice, u proširenom dijelu probije rupa kroz koju se može provući konac. Suprotni kraj žice kamenom i brušenjem o kamen oblikuje se u šiljak.

Igla je načinjena.

Potrebno je konac.

Cement ponekad stiže razasut u brodu *Punat* ili u papirnatim vrećama. Cijele vreće vraćane su u cementaru na ponovno punjenje. Vreće su na jednom kraju šivane čvrstim bijelim koncem i kod otvaranja pažljivo je trebalo izvući bijelo tijelo konca dužine oko metar i pol.

Igla i konac za šivanje su pripremljeni.

53.

Poslije dužeg boravka na otoku kažnjenici su, prema sposobnosti i zanimanju, odlazili u radionice: klesarsku, finoklesarsku, strojobravarску, stolarsku, brodogradilište, ali i u računovodstvo i drugdje.

Nakon godinu dana provedenih na grubim i teškim poslovima, uz svega tri dana pošte, određen sam za rad kao strojopisac u računovodstvu. Kulturni šestice pitao je jednom tko znade pisati na pisači stroj koji je on donio iz Centra radi prepisivanja članaka za paviljonske zidne novine. Kako sam znao pisati - javio sam se. Kao student prepisivao sam i pripremao skripte. Ruke su mi bile tvrde, žuljevite, prsti ukrućeni, na lijevoj ruci savijeni. Upornom vježbom osposobio sam prste toliko da sam s vremenom dobro obavljao taj posao. Poduzeće Velebit, odnosno Vojnu poštu (šifra) vodio je oficir UDB-e, major R. R., a računovodstvo kažnjenik N. M. Bio sam strojopisac u računovodstvu.

54.

Centar u Žici, uz komandanta, čini i niz referenata, pa tako i referent za kulturu - koji, u suradnji sa referentima kulture u paviljonima, dogovaraju zabavni program.

Nakon večere za Staru godinu, dozvoljeno je ući u paviljone i čekati, sjedeći po boksovima, *zabavu*. Tada ni bojkotirani ne stoje u svojim uglovima. Obrazovana ekipa kulturne sekcije Žice pripremila je *zabavni program* uz koji će kažnjenici ispratiti godinu golootočkog beznađa i ući u Novu kao sužnjevi. Ekipa redom obilazi petnaest kažnjeničkih paviljona i izvodi uvježbani program, uz nevoljki smijeh izmoždenih ljudi s boksova. Misli lutaju. Prema svom domu.

Prem anajbližima.

Nakon izvedbe programa dozvoljeno je spavanje.

Mihajlo Simić: *Na Golom otoku*, BIGZ, 1990., str. 93

Pozornica je bila spremna za neku priredbu. Kulise nisu dočaravale neki određeni ambijent. Bile su postavljene u strogom redu. Jednobojne. Rista i Mirko bili su jedan pored drugog. Otkako su stigli ovde, vezani jedan za drugog, sad su prvi put bili zajedno. Bili su u različitim paviljonima. Sticajem prilika, sad su se našli jedan pored drugoga. Čitali su. Mirko je znao zbog čega ne govori; ovde nikom nije verovao. Možda i Rista. Sad i njih dvojica zaziru jedan od drugog. Na binu izađe hor. Bio je poveliki, ali glasovi su bili loši. Nisu bili dobro uvežbani. Hor je pevao mehanički, ljudi su pljeskali automatski. Onda nešto kao horska recitacija: protiv klevetnika, ljubav prema Partiji i njenim vođama...

*Druže TITO, vođo komunista,
Partija je kao sunce čista.*

55.

Na Otoku ne smiju se javno iznositi vjerska uvjerenja, ni pripadanje bilo kojoj vjerskoj zajednici. Ne spominje se ni Božić, ni Uskrs, ni Bajram.

Jedino kažnjenici Srbi pravoslavne vjeroispovijedi razgovaraju o svojoj krsnoj slavi.

Ne govori se ni o nacionalnoj pripadnosti.

I tu postoji iznimka.

Kažnjenici Crnogorci spominju Njegoša i govore stihove iz *Gorskog vijenca*.

Mi šutimo.

Godine kada je u državi (FNRJ) vršen popis stanovništva to je obavljeno i na Golom.

U rubrici o vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti svi su redom ateisti i Jugoslaveni.

Škola je to.

56.

Goli otok i istina.

Zemaljski ključ - Dragan Lakičević B. izjasnio se za Rezoluciju Informbiroa, poverovao je u njenu istinu i moć koja stoji iza nje. U jednom trenutku u bekstvu od vlasti on se krije kod I. L., i ne govoreći od koga beži. L. to od njega ne traži, jer mu veruje isto onako kako su mu i svi u ratu verovali. Zbog toga i sam upada u zamku, ne shvativši da je tim činom izdao revoluciju koja mu je bila strast i životno opredelenje. Sledeći B. da je u pravu, I. L. dospeva na Goli otok na kome će doživeti brojne strahote i razočaranja. Posebno će ga potresti i konačno politički

razoriti susret sa B., koji će mu opaliti žestoki šamar, pljunuti iz dna utrobe i nazvati ga izdajicom.

Škola je to.

Gdje su heroji?

Revolucija je bljesak, zanos. Graditelji ginu u zanosu borbe i ideala, a na Golom umire se bez ideala.

Slomljen. Urušen.

Goli otok stratište duha - Mihovil Horvat

Po strmom putu, čiju strminu ublažuje nekoliko stepenica na svakih dvadesetak metara, polako korača kolona izgladnjelih izmorenih robijaša koji se vraćaju s posla. Na kraju te kolone primijetim visoku mršavu spodobu koja u zboru s ostalima kliče partiji i rukovodstvu. U prvi mah nisam povjerovao vlastitim očima. Je li moguće da je to Stanko, nekad uvaženi agronom, s kojim sam bio vezan za vrijeme transporta na Goli otok? Da, to je. No, gle čudo. Kadgod zine i prihvati u zboru ono - živio! - on pritom, podigne desnu ruku sa stisnutom pesnicom, e da bi na taj način pojačao snagu i uvjerljivost svoga poklika.

Miroslav Popović: *Udri bandu!*, str. 148, Albatros, Beograd, 1988.

Jedan kapetan JNA, koji se tri ratne godine lomatao po Bosni kao partizan, čas bežeći pred bolje naoružanim Nemcima i ustašama, čas prepucavajući se s njima ako je imao metaka, čas agitujući među seljacima i obećavajući im život bez poreza kada partizani budu vlast ... Priznao je da je za vreme tog svog rata radio za Nemce... Posle rata prekvalificirao se na NKVD i radio vredno za njega. Onaj do mene na boksu revolucionar, viče: Udri bandu!; onaj gonjeni revolucionar šuti, kada postane gonitelj viče: Trkom bando!

Škola je to.

Što se dogodilo Čovjeku na Golom otoku ?

NASLIJEPO - Claudio Magris

...zovem se i Tore (Salvatore) Cippico-Čipiko (Cipico) ...Ja sam bio u Dachauu stavivši na kocku svoj život da bi sve Dachau izbrisao s lica zemlje. Dachau je vrhunac svega, nedosežan apogej zla, ali onda su barem svi odmah znali što je Dachau, tko su ubojice, a tko žrtve, a na Golom su nas mučili drugovi i nazivali nas izdajicama, dok su oni drugi, također drugovi, navodno ništa nisu znali, oni koji su nama zatvorili gubice, a drugima uši. (str. 29)

Putem kojim se uspinje do velike sabirnice kiše, jednog proljetnog dana 2007. godine, jutrom osvanuo je SPOMEN STUP okružen kamenom, na stupu lovorov vijenac. Stup i lovorov vijenac obgrlila talijanska zastava.

Neke su ruke postavile na SPOMEN jedan stup, jedan vijenac i jednu zastavu.
Sjećam se drugova Talijana, nekih od njih 87 sa kamena Golog otoka.

U logoru Dachau - i drugim logorima smrti - ubijan je čovjek, tu stoje nasuprot vlast-izvršitelj i žrtvačovjek, Na Golom - izvršitelj-kažjenik i žrtva-kažjenik, čovjek i čovjek. .

Na radu nesretnik goni nesretnika za *tragačem*. Gonitelj gladan, iscrpljen, bolestan, nekada i sam gonjen, tjera nesretnika. Što je više ljudi na putu to glasnije uzvikuje: *TRKOM BANDO!* Neka se čuje.

U večernjem stroju, *topli zec*, viče: *UDRI BANDU!* i stisnutom šakom vitla zrakom, udara i ne udara.

Izveden pred kolektiv javno sam sebe proglašava moralno pokvarenom ličnošću, pljuje na sebe, odriče se mišljenja i stavova kojih mnogi nikada nisu ni imali.

Odlazi Čovjek *sobnom* i isljedniku sa dojavama o *neprijateljskim* izjavama Čovjeka i piše dopune zapisnika. S olovkom u ruci dovodi Čovjeka u golootočki mlin.

U dopuni zapisnika optužuje nedužnog vlastitog oca:

Moje muke može da razume samo moj otac, zato ga stavljam u zapisnik, kako ne bih lagao o drugima koji to ne bi nikada razumeli.

Istina o Golom otoku, str. 234

Bando sagni glavu, Vilim Lončarić, str. 187, Trgorast, Zagreb, 1997.

Čovjekove snage su ograničene i nisu uvijek bile dostatne da se suprotstave nasrtaju svekolikog zla koje je danomice pritiskivalo iscrpljeno tijelo i visjelo nad njime kao Damoklov mač. Tako smo se kadikad saginjali u nesnazi, moralno posrtali, izbezumljeno glumeći životinju, izmiješani u pomahnitaloj rulji. Drukčije nitko ne bi izvukao otuda živu glavu.

Čovjek čovjeku laže. Obojica znaju da lažu... i počinju vjerovati u ono što govore. Škola je to.

Varam se - ili ne!, ali odgovornost za zlo na Golom otoku činjenog od Čovjeka Čovjeku smatram svjesnom metodom *graditelja zla* - prebaciti krivnju s osobne na kolektivnu odgovornost samih zatočenika.

Iz pisma isljednika.

U stroju kažnjenici nisu tukli kažnjenike, novajlije ili bojkotovane zato što su ih mrzeli, već prosto onaj ko nije istinski udarao, odmah je primećen od kažnjenika iz blizine i odmah je gurnut u mašinu stroja.

Budim li se ponekad noću pritisnut mišlju vikane prijetnje, potvrđene stisnutom šakom?

Prijetnja do izvršenja.

Što je razlika?

I nešto više.

Pustiti Čovjeka sa Golog - i načiniti ga politički neupotrebljivim bilo za koga.
Sigurno.

Aleksandar Ranković, Goli, 1951., *Majku im jebem, šta načiniše od naših ljudi!*

Današnja Velika Žica

T K O?

PRVI ZATOČENICI NA GOLOME OTOKU - Dr. Petar Strčić

Nerijetko se u publicistici spominju prvi zatočnici u jugoslavenskom konc-logoru Goli otok, ali, uz ostalo, ne slažu se mišljenja: tko su bili prvi. Uobičajeno je, naime, u publicistici naići na sadržaje o tome da su prvi zatočnici bili *ibeovci*, i to 1949. godine. Ipak, iako rijetko, javljaju se mišljenja da su prvi logoraši mogli biti i drugi, pa i privrženici drugih ideologija. No, čak ni približnoga odgaovara na to pitanje nema, jer nisu provedena znanstvena istraživanja, odnosno - često su započeta, ali su i zamirala zbog unaprijed veoma otežanih okolnosti koje se javljaju pred istraživačima. A to su, u prvome redu: nema dostupnih vrela, a i sjećana su veoma rijetka, i k tome još nepouzdana. Pa i ono nekoliko svjedoka, već u visokim godinama života, koji bi zaista mogli dati relativno pouzdane (barem) uspomene - još ih uvijek odbijaju izreći. Možda i s pravom, zbog svoje sigurnosti i sigurnosti svojih bližnjih. Osim toga, istraživači su nailazili na nepremostive teškoće zbog osobito osjetljive teme, pa im je redovito sugerirano: ostavite to za neko buduće vrijeme.

Naravno, sve je to velika šteta za znanost. Jer, protok vremena nije naklonjen istraživačima kad se radi o osobito osjetljivim temama iz prošlosti.

No o čemu se radi?

Staljinovi instruktori

Jedno od mišljenja o tome tko su bili prvi zatočenici u staljinističkome jugoslavenskom konclogoru na Golom otoku nedavno je objavljeno i u *Političkom zatvoreniku (Linč na Golome, br.124/125, Zagreb, VII-VIII, 2002., str. 35)* i pridružuje se već ranijim (usamljenim) mišljenjima.. Autor Dinko Jonjić, i sam golootočki zatočenik, ali od 30. svibnja 1960. nadalje, piše da *treba (...) zanimati hrvatske nacionaliste (...) činjenica, da su prvi gosti Golog otoka tamo zatekli 14 baraka, i to 9. srpnja 1949. kada je pristigla prva skupina golootočana, za koje se službeno govorilo da su za Staljina. No: Nitko se nije hvalio da ih je gradio. S obzirom na vrijeme kad se gradnja obavljala, opravdano je pretpostaviti da su graditelji bili hrvatski vojnici iz Drugog svjetskog rata ili poratni osuđenici, također Hrvati. Nekoliko sam puta kušao intervenirati, tražeći od osoba koje to treba zanimati a koje bi i mogle znati, da se utvrdi sudbina navodno dvjestotinjak graditela. Ostalo je na pokušaju. Logično je pretpostaviti da su ljudi nakon obavljena posla, ne bi li se gradnja sakrila, smaknuti.*

U svojim istraživanjima rijetko zalazim u doba poslije 1945., a za konclogor Goli otok sam se zainteresirao, jer sam kvarnerski Bodul, te na poticaj nekoliko svojih prijatelja, kolega i poznanika, posebice kniževnika, izvanrednoga člana JAZU i glavnoga tajnika Zvana Črnje, te mojih rođaka - golootočkih zatočenika. Donosim ono što mi je poznato na temelju veoma maloga broja i sadržajima oskudnih vrela te kontradiktornih sjećanja golootočkih zatočenika, šefova i stražara, rabskih ribara i drugih, do čega sam došao pribiranjem podataka od 60-ih do 80-ih godina, točnije rečeno - do 1985., kad sam (4. prosinca) na jednom (javnome) skupu iznio ovo što slijedi dalje i što se sada prvi put tiska.

U 1944. vidljivo je bilo svima (antifašističkoj koaliciji i nacifašističkoj Osovinu) da drugi svjetski rat i na području Jugoslavije prilazi kraju. Stoga se u toj godini ubrzano sređuju postojeća ili oraganiziraju nova tijela – očito je - pobjedničkoga Narodnooslobodilačkog pokreta, pa tako i represivna. Naime, u NOR-u se nije veća i zasebna pažnja pridavala represivnim tijelima - sva su tijela NOP-a u danim trenucima mogla djelovati i djelovala su kao policijska i slična tijela. Ali, sada nastaje sasvim drukčija situacija – dražava je bila opipljiva. Trebalo je naglo ubrzati poslove, pa su na traženje nadležnih tijela DFJ, potomje FNRJ, do oslobođenja Beograda 22. X. 1944., malo, a dalje u većem broju došli i službenici sovjetskih represivnih tijela kao (*obična*) ispomoć jugoslavenskim represivnim tijelima u formiranju (i nekim slučajevima i kao voditelji). Svi ti došljaci iz SSSR-a bili su profesionalni oficiri represivnih sovjetskih tijela – uglavnom potporučnici i poručnici te nekoliko kapetana i majora, a moguće je da je bilo i nekoliko nositelja viših činova (pukovnici). Svi su bili Jugoslaveni - najviše iz Srbije, pa iz Crne Gore, najmanje iz Hrvatske i Slovenije, a nikoga nije bilo iz Makedonije. Nekoliko ih je austro-ugaraskih zarobljenika (još!) iz prvog svjetskog rata, koji se nisu vratili u domovinu,

a većina ih je u međuraću stigla iz Jugoslavije pred progonom karađorđevićevskog režima, ili, pak, manji broj iz Španjolske, nakon tamošnje frankističke pobjede, ili - veoma malo - iz drugih zemalja. Uglavnom - do 1941. godine - bili su članovi KP Jugoslavije, malo iz drugih komunističkih stranaka, ali svi su postali članovi sovjetske partije.

Godinama su se nalazili u sovjetskoj policiji ili drugim represivnim službama. Izvrsno su bili uvježbani - štoviše: natprosječno - snalaziti se u bilo kojim uvjetima života, u bilo kojem zemljopisnom prostoru, od ledenog Sibira do toploga Krima (nekoliko ih je sudjelovala u etničkom čišćenju tamošnjih Tatara). Uz ostalo, većina njih su bili dobro izvježbani lovci na odbjegle logoraše iz brojnih sovjetskih logora (otvorenoga i zatvorenoga tipa). U tim konc-logorima kao i u zatvorima znali su biti čuvari ili šefovi. Uza sve to, kao aktivni sudionici staljinističkoga smrtonosnog terora, oni su preživjeli i strašnu, smrtonosnu selekciju u brojnim obračunima unutar sovjetskih represivnih tijela.

Najveći dio tih dugo godina obrazovanih i u praksi prekaljenih profesionalaca bio je unaprijed najavljen jugoslavenskim službama, a ove, u načelu, nisu znale kakve dodatne specijalnosti došljaci imaju. Samo manji dio stigao je tajno, tj. uključen je okvir raznih drugih vrsta pomoći Titovoj Jugoslaviji.

Do 1985. god. ostalo mi je nepoznato koliko ih je točno stiglo, ali moguće je da je bilo oko 900 takvih (visokih) profesionalaca.

Gotovo odjednom postalo je vidljivo pogoršanje odnosa sovjetske i jugoslavenske partije, a time i dviju država. Uz ostalo, *netko* je Moskvi odjednom otkrio, npr. nevjerojatnu činjenicu - usprkos svim *običajima* Josip Broz Tito od imenovanja za generalnoga sekretara KPJ 1937. i povratka te godine u Jugoslaviju, sve do 1944. nije se *udostojio* poći na obavezno *poklonjenje* u SSSR, a i tada (1944.) došao je kao - maršal, koji je imao veliku, pobjedničku vojsku iza sebe i državu u obnavljanju. Ti sukobi u javnosti eskaliraju napose od početka 1948. godine. Do tada su na jednoj i drugoj suprotstavljennoj strani učinjeni u takvim slučajevima uobičajeni koraci. Tako je sa sovjetske strane spomenutim povratnicima u Moskvi naloženo da budu oprezni i spremni na radikalne, inače za njih uobičajene pothvate, a s jugoslavenske strane određeno je nekoliko profesionalaca (Beograd je njima oskudijevao) da pažljivo utvrde što rade spomenuti povratnici.

Rezolucija Informbiroa komunističkih paratija, koje su listom podržavale Moskvu, u lipnju 1948., uz ostalo, zatražila je da jugoslavenski partijski i državni rukovoditelji napuste nacionalizam i vrte se internacionalizmu, a ukoliko to ne učine, pozvane su *zdrave snage KPJ* na pobunu. No, Moskva se prevarila u svemu, pa i u pogledu uloge onih, moguće (oko) 900 poslanih profesionalaca u Jugoslaviju.

U međuvremenu je Titov kadar - osobito onaj sa stečenim znanjem u španjolskom ratu 30-ih i NOR-u 40- ih godina - brzo i uspješno usvajao ono što mu je prenosio i u čemu ga je učio spomenuti Staljinov represivni kadar. A taj je postao velika opasnost od trenutka Titovog kidanja sa Staljinom i s početcima orijentacije na Zapad, jer svi su povratnici bili toliko duboko impregnirani staljinističkim duhom da ni u snu nisu

mogli pomisliti da će *mali* Zagorec izdržati udar *velikog* Gruzijca više od nekoliko dana, eventualno tjedana..

Val uhićenja

S obzirom na to da je svaki od tih oficira svojom uvježbanošću i fizičkom snagom mogao zamijeniti desetak prosječnih jugoslavenskih specijalaca, u Beogradu je, na veoma tajnom sastanku užega kruga predstavnika iz svih republika, odlučeno da ih se istodobno pohapsi.

U raznim dijelovima Jugoslavije odjednom je uhićeno oko 600 takvih profesionalaca, uglavnom jedan po jedan, što je nevjerojatan uspjeh Titovih ljudi - da se tajnost akcije tako dobro mogla održati. Ne znam što je bilo s preostalim (eventualno) 300 ljudi. Samo nekoliko ih je uspjelo pružiti otpor, ali su odmah ubijeni. Svakoga uhićenika pojedinačno nastojalo se pridobiti za Tita, ali su svi glatko odbili ponude - niti jedan nije vjerovao u mogućnost da će se Tito održati.

Ocijenjeno je da svaki od njih veoma lako može pobjeći iz bilo kojega tadašnjeg zatvora ili u njemu nanijeti znatnu štetu, pa se *netko* sjetio da ih se izolira na nekome od jadranskih otoka. Tako se do pomisli na Goli otok došlo lako, jer je isto tako *netko* znao da su na njemu za prvog svjetskog rata austro-ugarske vlasti držale nešto ratnih zarobljenika Carske Rusije.

Goli otok je dio Kvarnerskih otoka, površine do 5 km, s vrhom od oko 230 metara. Dubina mora oko obale uglavnom mu je preko 30 metara. U pojedinim dijelovima otoka ima nešto grmlja, trave, zmija, gušterica, galebova, a u moru ribe u izobilju.

Jugoslavenski represivni organi znali su da nije moguć bijeg plivanjem do susjednoga, podvelebitskog kopna i najbližih otoka, naseljenog Raba i do nenaseljenog otoka Grgura i Prvića. Stoga su ti prvi zatočnici – sovjetski povratnici/staljnisti samo iskrcani i ostavljeni na gotovo doslovce golom otoku, na kršu i u škrapama. Stražari – isto tako profesionalci - ostali su na tri do pet manjih, ali brzih ratnih plovila (kaže se - iz nekadašnje talijanske ratne mornarice).

U prvi tren zatočenicima je ostavljeno samo nešto hrane i malo vode kako bi ih se što brže slomilo. No, iako se u međuvremenu doznalo da (samo neki) od njih imaju brojne specijalne vještine, ipak se nije vjerovalo u svu iznimnost tih dodatnih vještina (ni u tih nekoliko zatočenika).

Zatočnici su se sami brzo organizirali i snašli, što im nije bilo nimalo teško, jer su bili dobro izvježbani preživjeti u znatno gorim uvjetima. Trava, gušterice, zmije, galebovi, ali i ribe, pa i život u škrapama i na kršu, u zimi i na suncu - to je bio ambijent u kojemu su mogli živjeti. Upravo za to su bili i dobro istrenirani.

Zatekli su nešto ostataka dasaka nekadašnjih nastambi ruskih carskih zarobljenika, kao i rabskih povremenih pastira. Odmah su žrtvovali tri do četiri ekipe od po nekoliko ljudi - nešto zbog veoma nepovoljnih prirodnih (kanalsko-morskih) uvjeta, a nešto zbog veoma dobrih i budnih stražara, i svi su se relativno brzo utopili

ili su bili ubijeni u moru. Preostalo je dosta - nitko od njih više nije bježao. Hladno su - čekali.

Nakon nekoga vremena stigli su istražitelji i drugi (na primjer poznanici, koji, u načelu, nisu znali što su povratnici iz SSSR-a zapravo postali u međuraću i u prvim godinama rata, u prvoj zemlji *komunizma*). Svaki je zatočenik pojedinačno opet *obrađivan*, ali ne fizički.

Vježbanje terora

Kad su zatočenici vidjeli da se Tito ipak održao, desetak njih ipak se odlučilo za prelazak na jugoslavensku stranu, pa su odvezeni s otoka. Tada su počele stizati daske i drugi materijal, pa su zatočenici napravili nastambe najprije - upravu i stražare, a tek znatno kasnije i za sebe, prve golotočke logoraše. Potkraj 1948. i u početku 1949. Opet su stizali istražitelji, pa je još nekoliko - sad već desetaka - odlučilo prijeći na drugu stranu. I oni su odvezeni s otoka. Većina je ostala, pa su oni i dočekali prve *normalne* ibeovske zatočenike na Golome, ali ovi nisu znali za cjelovit predživot prvih zatočenika.

Većina koja je zadržana na Golome, najprije, neko vrijeme bila je sklonjena na druga mjesta otoka, opet u škrape, pa su postupno dovoženi morem, u grupama ili s drugim, novim zatočenicima, kao da su i oni logoraši. Veoma lako su se infiltrirali među druge, od kojih su neke i poznavali. Od njih se tražilo - ukoliko žele bolji i lakši zatvorenički život ili, čak, i slobodu - da budu grubi i da slome druge, *klasične* ibeovce. I upravo ti visoki profesionalci sa stečenim iskustvom iz rada u brojnim sibirskim i drugim logorima i zatvorima zaveli su i na Golome onaj staljinistički monstruozi i stravični logorski teror, koji je već od druge polovice 30-ih godina i široj svjetskoj javnosti poznat, nakon što je na francuskom jeziku objavio knjigu dr. Ante Ciliga (*U zemlji velike laži*, 1938.), također zatočenik staljinističkoga režima.

Dio tih prvih golotočkih zatočenika, potom, iz različitih je razloga ipak, ubijen, možda o stoga da ne budu svjedoci onoga što se radilo na Otoku, ali, vjerojatno, više zbog onoga što su oni znali otprije o dijelu sovjetskih, jugoslavenskih i drugih rukovoditelja. Dijelu njih gubi se trag u veoma oskudnim vrelima i sjećanjima logoraša i stražara, te drugih. Može se, za sada, opravdano pretpostaviti da su i oni izgubili živote. Ali, ima još nešto: za neke od njih utvrdio sam da su pod drugim imenima bili integrirani u jugoslavenski represivni aparat ili neke druge službe (takva bi barem petorica trebala biti i sada živa), ili su neki vraćeni u SSSR (trebalo bi ih i sada biti na životu barem desetak), ili su, pak, posuđeni *bratskim marksističkim* pokretima za oslobođenje od kapitalista po zapadnome svijetu (Afrika, Južna i Srednja Amerika, pa bi ih također trebalo biti nekoliko živih).

Svi preživjeli danas su veoma stari ljudi, a isto tako i stražari, šefovi i drugi svjedoci.

To bi bilo sve, za sada, veoma ukratko, naravno, o čemu sam stvorio bar nekakvu sliku još 60, pa 70-ih i u prvoj polovici 80-ih godina, do spomenutog skupa 1985.,

o prvobitnim stanovnicima Golog otoka poslije prekida jugoslavensko-sovjetskih odnosa. Ali, ovaj dio priopćenja na samome skupu primljen je sa šutnjom, iako je kuloarski već na samome skupu izazvao veliko zanimanje, pa i kasnije.

Ali - javnost o tome nije obaviještena. Po svemu sudeći, bio je to takav represivni kadar da se o njegovom postojanju trebalo što manje znati. No, nisu mi spriječena dalja istraživanja. Ali, kako nisam dolazio do novih, pouzdanijih podataka - prestao sam istraživati.

Ipak, možda će ovo nekome pomoći da dođe do više i - što je najvažnije pouzdanih podataka. Vrijedi se potruditi, što se mene tiče - povjesničar sam i arhivist – ne toliko zbog osobnih sudbina tih ljudi, zbog socioloških, patoloških i drugih osobujnosti koje zanimaju znanstvenike u drugim oblastima znanosti, u što se ne razumijem, već zbog upotpunjavanja podataka i vijesti o povijesti pogroma, koncentracijskih logora, represalije općenito, pa tako i one staljinističke u jugoslavenskom društvu poslije II. Svjetskog rata, stjecajem okolnosti, na hrvatskome tlu, na odabranome istočnojadranskom otoku, štoviše, u mom zavičaju.

(*POLITIČKI ZATVORENIK* - XII, br. 126, Zagreb, 2002., str. 31-33)

Ministar Unutrašnjih poslova FNRJ zna TKO je to bio, ako je bio, ja kažnjenik

(ne) znam tko je to bio no znam kako je bilo ...

Oni i mi.

Ante Raštegorac, oficir UDB-e na Golom otoku

odgovoran za osiguranje i istražitelj poznat je po izjavi: *MI ili ONI!*

Vladimir Dedijer iz razgovora sa Antom Raštegorcem (iz knjige Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita (III., str. 468).

Pitanje: Zar nije bilo dovoljno što su te snage stavljene u izolaciju?

Odgovor: Ja mislim da je Goli otok za njih upozorenje, da neće biti milosti

Pitanje: Znači, opravdavate i metode, ne samo izolaciju?

Odgovor: Da se razumemo. Ništa ja ne opravdam. Bilo je, kako je bilo. A kada sad o tome razgovarama, onda je to druga stvar. Moglo je, dabome i drukčije, ali ko je to tada imao vremena da misli. Ko je mogao da rizikuje?

U literaturi golootočkoj pojedini autori navode mišljenje kako su ONI dolazili na službovanje na Goli otok po kazni. Izlazi da su na Goli otok dovedeni kažnjenici i kažnjeni oficiri UDB-e da naređuju kažnjenicima.

Tijekom 1948 godine bilo je jasno onima na vlasti da ako izgube bitku u koju su ušli - gube vlast i život.

Pitam se da li su, zaista, u tako presudnim danima, oficiri UDB-e na Golom otoku bili poslani po kazni? Ili su, naprotiv, poslani najpouzdaniji ljudi?!

Islednik na Golom otoku (iz zapisa)

Za nas islednike nevinih nije bilo, niko nije pogrešno uhapšen! To nismo smeli priznati, jer bismo odmah i mi pali pod sumnju. Stoga se išlo do kraja.

I još jedno mišljenje.

Kažnjenike dovedene na Goli otok dijele na dobre i loše. Dobri ostaju dobri, a loši postaju lošiji.

Bit Golog otoka je u tome da *dobri* postaju *loši*.

To je istina....

Pišu se knjige o Golom, navode pojedine sudbine, a ne pišu se knjige o mnoštvu, o ljudima - glavnom liku drame.

Jedna posjetiteljica logora na Golom zapisala je: *Mislim da sad razumijem Vašu sintagmu: Goli otok nije priča o pojedincu i njegovoj tragičnoj sudbini, to je priča o grupi, čovjeku kao takvom na Golom otoku.*

(N. E.)

Što se dogodilo ?

Da sam znao prije škole - susret na ulici s prijateljem sa završenom golootočkom školom ne bih u istrazi nijekao taj susret i savjet dat prijatelju: Ostavi sve, imaš obitelj i brini o njima. Ako dodamo još dvije riječi - ZA SADA - onda je to politička poruka.

Neispisani bijeli papir na stolu u zatvoru u Zagrebu na Savskoj cesti i presuda - marš ...

57.

Dom je na vidiku.

Čovjek izlazi iz pakla gologotočkog - fizički i moralno slomljen, nosi žig bezumlja, a u besanim noćima bude se sjećanje na dan kada je umro jedan Čovjek.

*poslije školovanja
i nama i njima
ostaje li svijeta
za kojeg smo školovani ?*

Ante Zemljar, iz pjesme Škola

58.

Odlazak sa Golog.

Jednoga dana, krajem mjeseca travnja 1953. godine, major UDB-e R. R. naredio mu je da, s pisaćim strojem, dođe u njegovu kancelariju.

Iznenaden.

Prvi put, tijekom više od godinu dana rada u Kamenjoj zgradi, ulazi u kancelariju majora sa strojem.

Major naređuje da piše u triplikatu i pred njega stavlja na stol popis kažnjenika za odlazak sa Golog – na *slobodu*.

Bez napomene majora naišao je u popisu i na svoje ime i prezime. Na trenutak utihnulo je kucanje stroja, a major je prevrtao papire za svojim stolom.

Završen dug popis izvukao je iz stroja i stavio na stol, a na njemu leži pet cigareta, koje je, bez riječi, tu stavio major.

(Nije bilo ostavljenih pet cigareta na stolu majora UDB-e R. R.

Zašto sam ih vidio na stolu?

Iz nemoći.

U noći malo svijetla.)

U paviljonu broj 6 *sobni* prenosi zapovijed isljednika da se sutradan javi na raport. Nije bio na raportu od dana kad je započeo raditi u računovodstvu kod majora R. R. Kroz to vrijeme promijenio se i isljednik. Kažnjenik koji je vodio materijalno poslovanje spomenuo je kako novi isljednik UDB-e ima povećati račun za žestoka pića. Komentar je bio: *Mora da je dobar čovjek.*

Na raportu

Na popisu si za odlazak.

Vidio sam. Prepisivao sam popis za majora R. R.

Idi i ovdje se potpiši. Moraš dokazati na slobodi da si lojalan građanin ove zemlje.

Nešto više od tri stotine kažnjenika s popisa, u brigadi za odlazak u poluslobodu... S otoka... Negdje na rad. Svi dobivaju odjeću u kojoj su stigli na otok. Na njoj su sasušeni tragovi krvi.

U pristaništu u uvali Mala tetina čeka brod *Punat*. Tridesetak metara od broda stoje ljudi sa popisa, zbijeni, ali ne i prestrašeni. Između njih i broda sjede za stolom oficiri UDB-e i prozivaju kažnjenike. Prozvani bi žurno prišao, stao mirno, bez oborene glave, rekao ime i prezime, broj paviljona, dan, mjesec i godinu rođenja i žurno produžio. Pred brodom bi ga i komandir-milicionar, bez batine u ruci, upisao u popis.

Proziv je vršen abecednim redom, a on, kao *B*, ulazi na brod među prvima. To se pokazalo kao prednost jer je dospio u potpalublje. Za one na kraju više nije bilo mjesta dolje. Ostaju na palubi.

Međutim on izlazi iz potpalublja jer želi, s mora, vidjeti otok na kojem ostaje dio njegove izgubljene vjere.

*hajkom odnjegovan
za kamen zakovan
u kamen ukovan
kamen žrtvovan
nikad iz ovog kamenog Ništa
jednog besmislenog gubilišta*

Kameno govorenje, Ante Zemljar

Brigada *slobodnih* ljudi odlazi na rad u Crnu Goru. Brod pristaje u Zadru, gdje se noći. Sipi sitna kiša. Oni u unutrašnjosti broda su u prednosti. Oni na palubi kisnu...

Ne smeta.

Na putu u dan.

Dolaskom, u smiraj slijedećeg dana, u dubrovačku luku Gruž, brigadiri prelaze u teretne vagone uskotračne pruge. Vlak nastavlja noću prema Crnoj Gori. Putuje se uz česta zaustavljanja i čekanja, ali vrata vagona su širom otvorena i u unutrašnjost ulazi svježina šume. S njom i noćni pjev slavuja.

Ovaj dio puta završava zaustavljanjem vlaka u Titogradu. Tu već čekaju kamioni.

Neudobna vožnja bijelom cestom završava u mjestu Mioče. Dalje nema ničega.

Silaze s kamiona i pješake uz kanjon rijeke Morače.

Noć.

Krajolik kojim prolazimo, s neba osvijetljen mjesecom, doima se kao početak neke neznane predstave na životnoj pozornici.

Brigadiri noću stižu uskim putem do sela – kako su kasnije saznali - Mravinja. Smješteni su u napuštene kuće. Stanovnika nema - kao da su se sakrili ili nekamo odselili. Gdje je crnogorsko pleme Pipera, koje je živjelo na tom prostoru?

Do sela brza, bistra i hladna voda Morače. Obale rijeke povezuje dotrajali viseći most, dovoljno širok za prolaz jedne osobe. U niskom raslinju uz vodu ima zmija, otrovnih i neotrovnih. Ubijaju iz straha i jedne i druge. Ima i iznenađujuće puno kornjača.

Brigadiri grade bijelu cestu za prilaz kamiona u ovaj svijet kojim će, znatno kasnije, prolaziti pruga i cesta Bar - Titograd - Beograd.

Štab *brigade* smješten je na kraju - ili početku? - puta u selu Mioče. Brigadiri dobivaju nova radna odijela, sašivena od tamno plavog sukna i obuću. Hrana je dobra i obilna. Jedemo sjedeći i, što je psihološki važno, bez vidljivog nadzora. Brigadiri slobodno pišu i primaju pisma, dobivaju novac i pakete. Dozvoljene su čak i posjete. Susreti su bolni i puni emocija. Suze radosnice u očima.

Dani su prolazili uz naporan rad i iščekivanje povratka kućama. Iza dnevnog rada pranje u rijeci Morači.

Silazim do rijeke. Voda hladna, bistra. Kleknem u nju, voda do grla, otvorio sam usta, a ona teče i teče. Goli otok. Užareno Sunce. Suha usta mole nebo vode, a sada ona teče širinom korita, briše na tren jedno vrijeme, donosi radost života.

Jedne večeri stiže iz štaba u Mioču vijest da se sutradan mora javiti u UDB-u u Titograd.

Noć je protekla u neizvjesnosti. I razmišljanju zašto. Možda povratak na otok?

59.

Sutradan uranio sam i pješice stigao do štaba u Mioču. Moj drug R. K., koji je radio u štabu, šapne mi: *Ne brini.*

Na slici - stoje lijevo R. K., M. P. i Ž. S. i čuča Vladimir Bobinac, snimljeno u Crnoj gori

Bili smo u pismenoj vezi nakon izlaska s Golog.

Mojim dolaskom u Beogradu nalazili smo se u domu jednog od trojice. Prvi puta 1961. godine. Četvorica kažnjenika s Golog ne prepričavaju događaje iz tih dana. Spominje se samo vijest o umrlom na slobodi i vijest o doktoru Nikoli Nikoliću. Za mog boravka u Beogradu 1978. godine supruga R. K., na moj poziv, javila se viješću: Ranko je umro, dođite na parastos.

Stigao sam kamionom u Titograd. U sjedištu UDB-e odveli su me u ured mladog kapetana koji me upitao: *Znaš li pisati na pisaćoj mašini?*

Znam.

Krenuli smo pješice i prešli preko rijeke Morače novim, širokim, visećim mostom do zgrade, velike i nove, Izvršnog vijeća Crne Gore - Odjela za izgradnju cesta i mostova. Ušli smo u uredsku prostoriju. Oficir reče službenici da mi da pisaći stroj s latiničkim znakovima. Potom je stavio, pred mene, novine i rekao: *Prepisuj.* Prepisao sam članak bez ijedne greške, gledajući u novine a ne u tastaturu.

Položio sam ispit.

Rekao je: *Ovdje ćeš raditi.* Vratili smo se istim putem, prešli istim mostom istu rijeku i stigli do menze službenika Izvršnog vijeća. Pozvao je upravitelja i rekao: *Odredi mu zaseban stol i daj mu hrane koliko želi.*

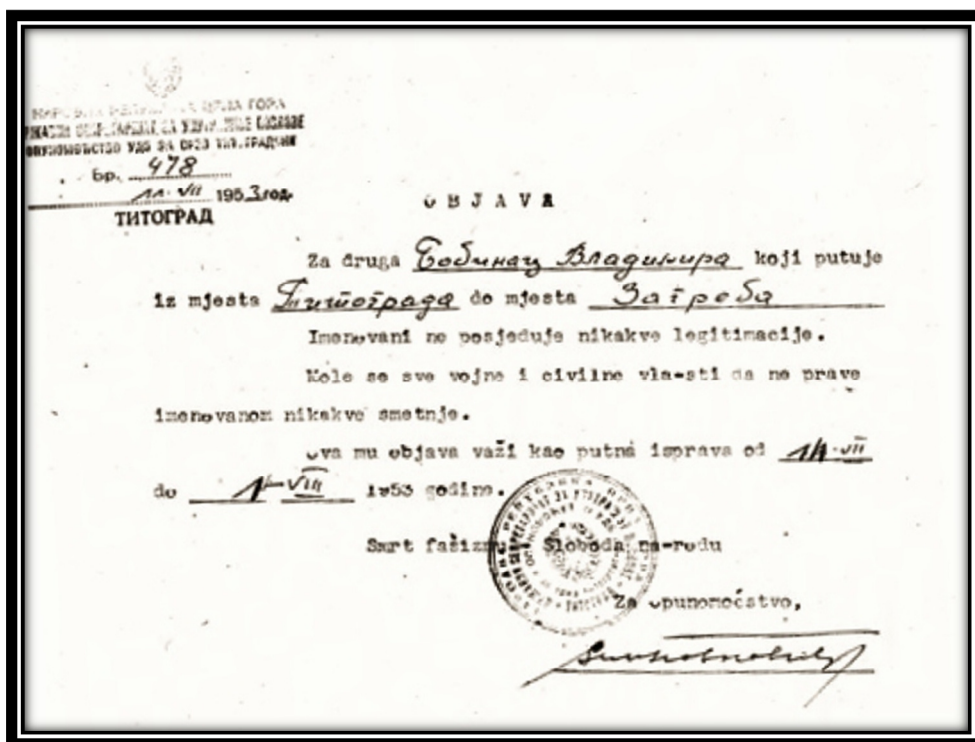
Kako sam radio u Izvršnom vijeću, s radnim vremenom službenika, nađen mi je smještaj. Poslije radnog vremena mogao sam se slobodno kretati gradom. Ubrzo sam dobio društvo iz *brigade*. Pridružio mi se građevinski inženjer.

Nedjeljom odlazim u posjetu *brigadi* u selu Mravinje.

60.

Iznenadni poklon - 13. 07. slavi se Dan ustanka u Crnoj Gori - a *brigadiri* 11. 07. 1953 dobivaju objave koje vrijede kao osobni dokument i vozna karta do njihovog mjesta i kuće.

Slobodan.

61.

U Zagrebu, mom gradu

Vlak, ogrnut dimom i parom lokomotive, uletio u stanicu. Na peronu mnoštvo ljudi. Neki iščekuju s radošću, a neki pozdravljaju one što odlaze.

Ona očekuje. Primila je obavijest.

Stajao sam do prozora, dok su putnici pripremali svoju prtljagu. Pogledom sam u mnoštvu tražio Nju.

Ugledao sam je. Stoji u mnoštvu. Sama. Kosa se njena izmiješala sa sjedinama i kao da se uvukla u sebe.

Viknuo sam: *MAJKO!*, no povik se izgubio u mnoštvu.

Potrčao bih do nje, ali hodnik je zakrčen putnicima koji se, sa svojom prtljagom, sporo probijaju prema izlazu vagona.

Ne, ne mogu čekati!

Popeo sam se na prozor i iskočio na peron! Zagrlio sam ju i poljubio!

Oči koje su gledale u noći bez suza, ispuniše se u danu suzama.

*Ti jedina utjeha si moja,
svjetlo što mi sija istim žarom.*

Pismo majci, S. Jesenjin

62.

Na slobodi.

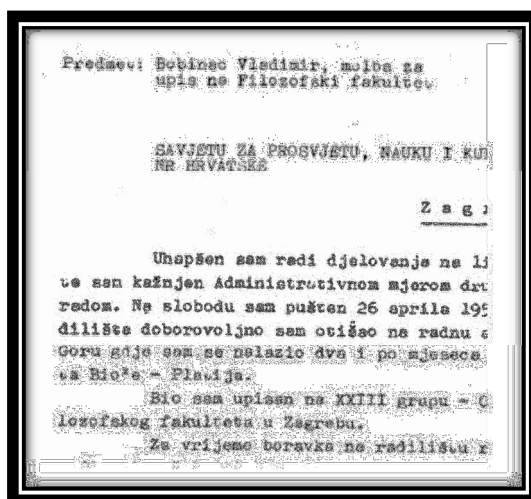
Jedini osobni dokument koji sam posjedovao bila je *Objava* iz Titograda koja je važila do 01. 08. 1953. godine. Morao sam se prijaviti UDB-i Hrvatske, na Savskoj cesti i to sam napravio. Osobne dokumente dobio sam prema mjestu stanovanja – Zagreb, Rajon Maksimir. Kad su me na Vojnom odsjeku pitali zašto se nisam odazivao na pozive, odgovorio sam: *To zna UDB-a Hrvatske*, jer nam je rečeno da ne smijemo govoriti gdje smo se nalazili proteklih godina.

Kako sam s Filozofskog fakulteta u Zagrebu udaljen 1949. godine bez službenog obrazloženja, u Dekanatu su mi rekli da, za ponovni upis, moram podnijeti molbu Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske.

Tijekom godina odsutnosti nestao mi je indeks. Trebao sam ishoditi duplikat, no indeks je, iznenada, pronađen u hodniku ispred Dekanata. Neka neznana ruka sklonila ga u ono zlo vrijeme i sada stavila na stol

Hvala.

Krenuo je život, ponovno, od točke u kojoj je bio zaustavljen. Predavanja, spremanje ispita. No, nema radosti, ni iskrene vjere. Gorčina u novom okruženju naizgled bezbrižnih studenata.

Desanka Maksimović

**Tražim pomilovanje -
Za sužnje pomilovane**

.....

.....

**Za pomilovane robijaše
kojima nitko konake ne da,
kojim hlebar neće hleb da proda,
s kojima ni u crkvi ljudi ne vole
da čitaju očenaše,
s kojima slobodno razgovara samo
uhoda.**

63.

U službi.

Milicionar na vratima stana u Zagrebu predaje usmenu poruku - sutradan u određeni sat moram se javiti na prijavak u nadležnoj Stanici milicije.

Slijedećeg dana stojim sam u sobi. Široki prozor bez rešetaka otvara pogled na dvorište Stanice milicije. U sobi stol i stolica iza njega, a na podu leži na nogarama postavljen puškomitraljez. Na zidu neizostavna slika. Nakon kraćeg vremena ušao je u sobu čovjek u građanskom odijelu i sjeo za stol. Gledao je u papir koji je izvadio iz džepa kaputa, oslovio me imenom i prezimenom i rekao da napišem imena informbirovaca iz ovoga grada koje poznajem. Popis ću predati u ovoj Stanici na slijedeći poziv.

Na moj upit kako se on zove, kratko je odgovorio: *Stevo*.

Pripremao sam zaostali ispit iz latinskog jezika. U istražnom zatvoru savladao sam gradivo *Elementa latina* i *De bello Galico* uz pomoć zatvorskog druga, studenta bogoslovije, ali protekle su godine i naučeno je otišlo u zaborav.

Usljedio je drugi poziv.

Ista soba i isti pogled na dvorište. Isti puškomitraljez na podu. Drug *Stevo* uzima od mene popis i uspoređuje ga, bez riječi, s nekim drugim popisom. Rekao mi je da sam dužan svaki susret s navedenim osobama, kao i sadržaj razgovora, prijaviti njemu osobno.

Zakazao mi je sljedeći susreta u gradu.

Prilikom dogovorenih susreta na ulici moj odgovor uvijek je bio isti. *Nikog od navedenih nisam sreo. Moje kretanje je fakultet – menza – seminar. Želim završiti studij i zarađivati za život.*

Rekao je da će me opet pozvati na sastanak. No, više se nije javio.

Nakon nekoliko mjeseci slučajno sam ga sreo na izlasku iz bolnice u Vinogradskoj ulici, gdje sam bio u posjeti majci. Pristupio mi je i rekao: *Vidjet ćemo se.*

No, nije me zvao.

64.

Završio sam studij, osnovao obitelj i krenuo u traženje posla. Slao sam molbe na kotarska mjesta Hrvatske.

Jednog dana, mjeseca studenog 1956. godine, na vrata mog stana u Zagrebu došao je jedan gospodin i predstavio se: profesor B. B. zamjenik direktora Gimnazije Čedo Žic u Krku. Potreban im je hitno profesor povijesti. Odmah. Moju adresu i podatak da tražim posao dobio je u kotaru Rijeka.

Prihvatio sam ponudu, prikupio potrebne dokumente za zasnivanje radnog odnosa, čak i onaj o sudskom nekažnjavanju. Kažnjen sam *administrativnom mjerom* i nisam u sudskoj evidenciji.

Rodni grad napuštao sam uvijek samo u nevolji, no ovaj put ispunila me je radost, dok su se svijetla Zagreba gubila u noći.

Mračni dio života ostaje živjeti samo u besanim noćima. Okružen mladima gledam tek snove koje sam i ja sanjao u mladosti. Gledam igru života.

65.

U prvom proljetnom mjesecu 1957. godine dolazi obavijest iz Zagreba. Majka je u bolnici. Istoga dana krenuo sam u Zagreb, u bolnicu. Znam, tu je njena soba. S radošću susreta, ali i nekom bojazni, ušao sam u bolesničku sobu. Njezina postelja bila je prazna.

Umrla je.

Majka.

Grad je se gubio u noći.

Na groblju stojim pred zatvorenim vratima njena počivališta, a Ona, tamo iza njih, leži mrtva. Sama.

Ne.

Tu noć stajati ću pred zatvorenim vratima njenog počivališta i bit ću uz Nju.

Iljuška

Tatice, kad mi zemljom zatrpaju grob, razmrvi na njega koricu kruha da dolete vrapci, ja ću čuti kad oni dolete, pa će mi biti drago što nisam sam.

Braća Karamazovi - Fjodor M. Dostojevski

Jedan život.

Rodna kuća u velikom dvorištu okruženom kućama, jedna nalik na drugu, s mnoštvom djece kojima je igra, činilo se, bila jedina briga života.

Obitelj, bez oca, preselila se - za njega neočekivano - u drugu ulicu istoga grada. U ovoj ulici nema dvorišta i u njemu djece, sve same kuće stisnute jedna uz drugu.

Djeca se igraju na ulici. Okupljaju se oko jedinog drveta, hrasta, koje raste na praznom prostoru.

Rastao je. U školi nije bio ni dobar, ni loš. Jednog dana nije se vratio kući. U antikvarnici prodaje školsku torbu i knjige i za dobiveni novac kupuje željezničku kartu do Sušaka.

Kamo će?

Siječanj 1938. godine.

U svijet snova.

Pješice je stigao gotovo do Karlobaga. Uhvaćen od žandara. Sproveden u Zagreb. Četrnaest dana izostao je s nastave. Isključen iz škole. Na molbu majke upisan je u drugu školu i iste godine ponovno isključen.

Oprosti majko.

Prijateljuje sa školskim drugom koji nema ni majke, ni oca. Rade. Statisti su u kazalištu. U večernjim satima igračima u kavani prodaju tombolu. U jesen unose u kuće drva, a zimi pred kućama čiste snijeg.

U krugu mladih kruži roman *Mati* Maksim Gorki. Krleža je daleko od ulice. U kinu prikazuje se prvi sovjetski igrani film *Pastir Kostja* koji crta jedno bezbrižno raspjevano društvo.

Na ulici ovog grada on i njegov drug ulaze u život.

Na Zrinjercu, nedjeljom ujutro, danas zaboravljeno korzo. Šeće bezbrižna mladost. U paviljonu koncert vojnog orkestra. U Europi rat.

Grupa mladih, okupljena uz jednu klupu na korzu, izmjenjuju, još uvijek slobodno, gledišta i stavove o zbivanjima u Svijetu.

*Mrtvom drugu
nestao si u noći jedne duge noći
vjetar brisao je tragove
u snijegu
slutio sam zlo
šuma jama puška
i onda ništa
čekam susret na kraju puta
tragova brisanih u snijegu jedne noći*

Josipu, strijeljan tijekom jeseni 1942. Godine

Kada je rat stigao do njihovih kuća, dijele se na *ove* i *one*. *Ovi* ili *oni*, uz ovaj ili onaj svijet.

Došao je rat, koji je već dvije godine razarao Europu. Dana 6. travnja 1941. stigao je i do korza na Zrinjercu.

Prijatelj i on dobrovoljci su u 35. Pješadijskom puku jugoslavenske vojske. Obučeni u vojničke uniforme.

Ponosni.

Desetog travnja Ilicom, glavnom zagrebačkom ulicom, prošla su u brzom kretanju troja oklopna vozila, s velikom zastavom s kukastim križem. Naoružani pripadnici Zaštite (stranački odredi HSS-a) okružuju vojarnu, preskaču ogradu i upadaju u krug. Iz sredine kruga gdje je bila okupljena vojska ispaljeno je nekoliko puščanih hitaca.

Oni koji su uskočili u krug u vidljivoj panici su se vratili na ulicu.

Prijatelj i on, ne bi li izbjegli zarobljavanje, preskaču zid kasarne i gube se u metežu ulice.

Ulica slavi.

On i njegov drug uključuju se u ilegalan rad. Tajno se sastaju. Ne znaju međusobno prava imena. Sjeća se jednog sastanka tijekom ljeta 1941. godine. Jedan bezimni drug pričao je o Sovjetskom savezu, o borbi protiv okupatora i crtao ružičastim bojama društvo koje će se roditi iz rata.

Udar na grupu

Raznašanje letaka po zgradama. Uništavanje *bombama* punjenim crnom bojom ploče s napredovanjem njemačke vojske na Istočnom bojištu. Napadi na agente UNS-a (Ustaške nadzorne službe).

On i jedan drug pali su u zasjedu. Svladani su i bačeni u lance.

Te duge zime 1941. godine, majka je, s košarom u ruci i strepnjom u srcu, stajala pred zatvorskim vratima.

Uspjela je u donesenim stvarima sakriti ceduljicu na kojoj je napisala: *Sine, molim Boga.*

Januar 1942., Rakov potok

*Pucanj
bio je siječanj
studen
šumu injem okitila
tlo zaledila
na dnu jame samo se zemlja vidi
u bjelini
i grupa ljudi kojima dah se ledi
i puške iz promrzlih ruku
prekinu šutnju
dno se jame zacrveni
u bjelini*

V.B.

Kraj jednoga rata.

Pobjednici slave. Ulica slavi. Ona uvijek pozdravlja i slavi s pobjednicima. On, na onoj klupi na Zrinjevcu, sjedi sam.

Gdje su ostali?

Nestali u vrtlogu rata. Oni koji slave izašli su iz njega kao pobjednici, a oni drugi - su poraženi. On je, pak, tu - sam.

Mrtvaci svi su jednaki.
On - pobjednik ili gubitnik?
Došla je ona zla godina.
1948.

66.

Majka s košarom u ruci, kao i nekad ranije, stoji pred zatvorskim vratima. Jednog su dana odbili primiti košaru. Na majčino uljudno inzistiranje oficir je planuo: *Za koga? Za onog bandita?!* Majka je skrušeno promrmljala: *Ne, za mog sina.*

Svanulo je.

Ona leži tu mrtva, a on je stajao tu prvu noć, da ne bude sama. Stajao je pred zatvorenim vratima njenog počivališta i proživio još jednom vlastiti život.

Nosi u džepu njeno zgužvano pismo *sinu banditu* koji se nalazio negdje iza naslova na omotnici: *Vladimir Bobinac, Zagreb, Poštanski fah 520.*

Na radnom mjestu. Mladost, kao nekada uz onu klupu na Zrinjevcu. Toliko toga trebao bi im reći, no samo šuti.

Godine 1957., na godišnjicu Oktobarske revolucije, kao profesor-povjesničar dobiva zadatak da za građanstvo održi prigodno predavanje.

Revolucija je novo oblikovanje Svijeta ...

Na kraju nagrađen je pljeskom i onih koji su sjedili u prvom redu.

Tijekom iduće godine pohvaljen je za rad. Dobio je i poziv Općinskog komiteta Saveza komunista da pristupi članstvu.

Ne, ne može krenuti još jednom već pređenim putem.

Provjerom – otkriće! Ibeovac. Golootočan!

Mora napustiti službu i otok, jer takvog čovjeka ne žele imati među sobom. Pojavili su se i neki koji su u referatu povodom godišnjice Oktobra otkrili hvalospjeve Sovjetskom savezu.

*Svaki prepređeni pas
mogao se
dugim curkom pomokriti na tebe
s perifernog pločnika i centralnog krova.*

Ante Zemljarić

67.

Dio smo Svijeta.

Politički odnosi među državama mijenjaju se, ponekad neočekivano, i gore, i dolje.

Radi.

Gimnazijski profesor.

Razrednik. Kreću na maturalno putovanje.

Krajem mjeseca rujna 1961. godine odlaze na putovanje. Kuda?

U Titogradu.

U borovoj šumi izvan grada na osunčanom proplanku sjeli su na travu. Učenica čita referat o Crnoj Gori. Slušamo dok ptice pjevaju negdje visoko sa grane. Putem iz šume, vozeći se na biciklu, naišao je jedan čovjek. Na njemu hlače i bluza od zelenog sukna.

Službena osoba.

Stao je. Pogledom prelazi preko grupe posjedale na travi i zaustavi pogled na njemu. Ispusti iz ruku bicikl i raširenih ruku potrči prema njemu.

Drug s Golog otoka.

Zagrle se. Govorili su, a smisao su shvaćali samo njih dvojica..

Na odlasku uzjaši bicikl, okrene se grupi i vikne: *Ti prijatelju s dva fakulteta - na Golom i onaj drugi.*

Stajao je i pratio pogledom, druga, sve dok mu se put nije izgubio negdje u šumi.

Ostaje on u daljini...

68.

Sjećao se onih golootočkih dana i tužne priče Albanca Bajrama.

S Kosova je, iz malenog sela sakrivenog između planina, daleko, gdje pedesetih godina minulog vijeka još nije stigla sloboda odnosa između djevojaka i mladića. Ljubavi ima i u sakrivenom selu.

On mlad, radnik i seljak, radom stvorio osnovu za obitelj. U selu je gledao jednu djevojku. Ona živi u svom roditeljskom *dvoru*, zidom okruženom i ne gleda u mladiće u selu.

Prolazio bi mimo njene kuće sa željom, ali visoki zid onemogućavao je svaku želju.

Vrata su uvijek zatvorena.

Kratki susreti i ukradeni pogledi na tjednom sajmu. Malo, ali vrijedi više od riječi.

Došao je i taj dan. Željeznom alkom zakucao je na uvijek zatvorena vrata njena *dvora*. Pojaivo se njezin otac. Ulazi u kuću i započinju razgovor o zemlji, očekivanom urodu, trgovini i on traži riječi kojima bi rekao pravi razlog dolaska.

Odlučnost umanjuje bojazan odbijanja. Tu u selu ima kuću od starine i nešto zemlje, radi na nadnicu, ženio bi se, a u njih je djevojka. Dogovorio se s ocem, glavarom kuće, koji poziva isprošenu djevojku i prvi puta nakon krađom izmijenjenih pogleda stoje jedno nasuprot drugog.

Lijepa je. On je to znao. U prsima uzdrhtalo srce, a njeno lice oblilo rumenilo.

Dogovoreni svatovi.

Sjede oni za svatovskim stolom jedan uz drugoga i dodiruju im se ruke. Nestrpljivi i zbunjeni dočekali kraj svatkovanja.

U njegovoj kući.

Sami.

Ne govore.

Kuća malena. Ognjište u donjoj prostoriji. Plameni jezici s ognjišta uvlače se u prostor i gube se u dimu negdje između tramova gornjega poda. Pogled i ne ide prostorom prema onim drvenim stepenicama kojima se uspinje gore, visoko, visoko, do njihovih odaja.

Ona tiho, kao da i ne postoji, objesi o verige iznad vatre ognjišta sud od tuča, u njega ulije vodu i mirno stojeći sačeka da se voda ugrije.

On sjedne na onisku klupicu uz ognjište.

Ne govore.

Drhte.

Ona ugrijanu vodu ulije u malo drveno korito, on s nogu skine svatovske cipele, ona klekne i umije mu noge.

Znak od starine da će ga vjerno služiti cijelog svog života.

Krenu prema onim stepenicama kojima se uspinje gore visoko do otkrića biti života, spajanja muža i žene.

U tom trenu izvana silovito udaranje o vrata. Slijedi zapovjedni povik: *Otvoraj, UDB-a!* On na vratima stoji zbunjen. Dohvatile su ga ruke vlasti. Pred oči mu stavili ispisani papir s kojeg je uspio vidjeti samo dva velika slova:

I. B.

Žena - koja i nije postala ženom! - ostaje u kući, uz ognjište u kojem vatra ne smije utrnuti.

On na Golom otoku.

Njegovo selo nalazi se uz albansku granicu. Optužen je za veze s one strane granice. Prolazi kroz golootočki pakao. Samo jedan razgovor koji je vodio i riječ *besa*.

Ne lomi ga. Ni *tragač*, ni *topli zec*, ni *kiblarenje*, ni noćno ispitivanje kod *sobnog*.

Riječ ga veže.

Preživio je ono najteže.

Radi kao armirač. Savija i siječe betonsko željezo.

On njegov pomoćnik.

Sluša.

On s tugom u očima i srcu priča o svadbi, o ženi, o lupanju na vrata i dva kobna slova na papiru.

Zna.

Ona čeka.

Put se gubio u šumi sjećanja.

Ona je čekala.

Vatra na ognjištu nije utrnula.

Učenici ostaju zbunjeni - njihov razrednik i dva fakulteta.

69.

Život se obnavlja, djeca, unuci.

Šetao je gradom s unukom rukom u ruci. Lizali su sladoled. Pojeli su sladoled, a unuk i hrskavu hostiju. On drži svoju hostiju u ruci i idu putem.

Djede zašto ne pojedeš hostiju?

To čuvam, to je moj poklon za mog starog prijatelja, vrapca pokućarca.

70.

Prijatelj sa Golog

Pri samom vrhu krova, tako gdje je nedostajao jedan kamen, naselio se novi stanovnik - vrabac.

Odakle na stijeni otoka jedan vrabac?

On nije rođen ovdje, jer gdje nema ljudi nema ni njega, a ljudi ovdje nije bilo prije nas.

Kako smo mi stigli na otok - zna se. U utrobi broda *Punat*.

A on, vrabac ?

Kradomice, kao slijepi putnik. Istim brodom.

I on, kažnjenik, ugledao ga je jednog jutra. Vjerojatno je bio na krovu paviljona i prije tog jutra, ali on se, kao *banda*, kretao uvijek Žicom sagnute glave. Njegov svijet bio je na tlu, a ne na nebu. Kada je dospio podići pogled, ugledao je njega na nebu.

Svijet je postao ljepši.

Pratio je pogledom njegov let - *i gle!* - isti je kao i oni sa ulica njegova grada. Nekada mu perje razbarušeno od vjetra, pa se doima - kao skromni umjetnik.

Pazi na higijenu. Otrasa kamenu prašinu s perja i prelijeće s krova na krov naših tamnica.

Na *našoj* kući gradio je svoju. Preletao je Žicu i iz onog drugog svijeta donosio je vlati trave. Uz njega radi i *ona*, nježnija i svijetlijih boja. On, mrkog perja na grudima, uvijek je bio spreman na borbu za mjesto, za odabranu rupu u zidu.

Doručak, ručak i večera, a on stoji na rubu krova i čeka na svoj red. U trenutku kad nosači odnose *mine* u kuhinju, slijeće s krova i na tlu, između kamena tucanika, traži mrvicu kruha.

Zimi je mnoga jutra prespavao, jer se jutro budilo u noći. Tada je tek za ručak staja na svom mjestu na krovu. Bio je sam. *Ona* je ostala u svom domu.

Vrijeme je prolazilo. Slagali su se naši dani jedan do drugoga. Na vratima njihovog gnijezda ona, a iza nje dvije gologlave glavice.

Djeca, odgovornost.

Otac, vrabac, poletio je u lov.

Djeca su tu.

Jedan kukac leti između dva paviljona s krova na krov. Vrabac poletio za njim. Kukac je instinktivno osjetio opasnost i naglo promijenio smjer. Vještim je manevrom pobjegao vrapcu.

On, kažnjenik, prizemni stanar, dnevno bi od svog petog dijela kruha otkidao komadić, mrvicu, onoliko koliko se dohvati s dva prsta i stavljao to na kamen po strani paviljona. Vrabac bi slijetao s krova i uzimao skroman poklon.

On neslobodan i vrabac slobodnjak postaju prijatelji.

*moj prijatelj vrabac
stigao brodom Punat
putnik vrabac
u žicu ušao mimo linča i
špalira
ni komandiri brojali ga
nisu
tu gnijezdo savio i djecu
izveo
u zatvor
radost slobode unio*

V.B.

71.

U mirovini.

Vodi grupe izletnika na otoke Goli i Sveti Grgur. Na pramcu broda jedan izletnik, nekadašnji kažnjenik na Golom, moli ga: *Pokaži mi, druže, kada će se vidjeti Goli.*

Pokazuje mu rukom, prema horizontu, suncem obasjanu stijenu Golog otoka.

Suza.

Razmišljanja zapisana na ovim stranicama istrgnuta su iz jednog beskrajnog, zlog dana.

72.

Država Hrvatska, nastala u Domovinskom ratu, donosi Zakon o političkim zatvorenicima i dobivam Rješenje Komisije pri Vladi Republike Hrvatske, kojim mi je priznat položaj političkog zatvorenika i prava koja iz toga proizilaze.

S Rješenjem Komisije Hrvatske vlade odlazim u mom gradu upisati se u Udrugu hrvatskih političkih zatvorenika, ali odbijen sam uz usmeno obrazloženje:

IBEOVAC!

...Zar opet ?

Životopis: Vladimir Bobinac rođen u Zagrebu 23. Srpnja 1923. godine. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Tijekom studija 1949. godine optužen je kao *ibeovac*, isključen je s Fakulteta, uhapšen i osuđen na izdržavanje kazne na Golom otoku. Po oslobođenju radio je, do umirovljenja, u Gimnaziji u Krku. Danas živi u gradu Krku i vodi zainteresirane na Goli otok.

Šesdeset godina logora Goli otok 09. 07. 1949. - 09. 07. 2009.

Zaključkom sjednice Upravnog odbora Udruge Goli otok *Ante Zemljar*, Zagreb održane 08. 01. o.g. ,pod točkom 2. osnovan je radni tim u sastavu: Alfred Pal voditelj, članovi Vlado Bobinac i Veronika Winter za obilježavanje 60-te godišnjice logora Goli otok.

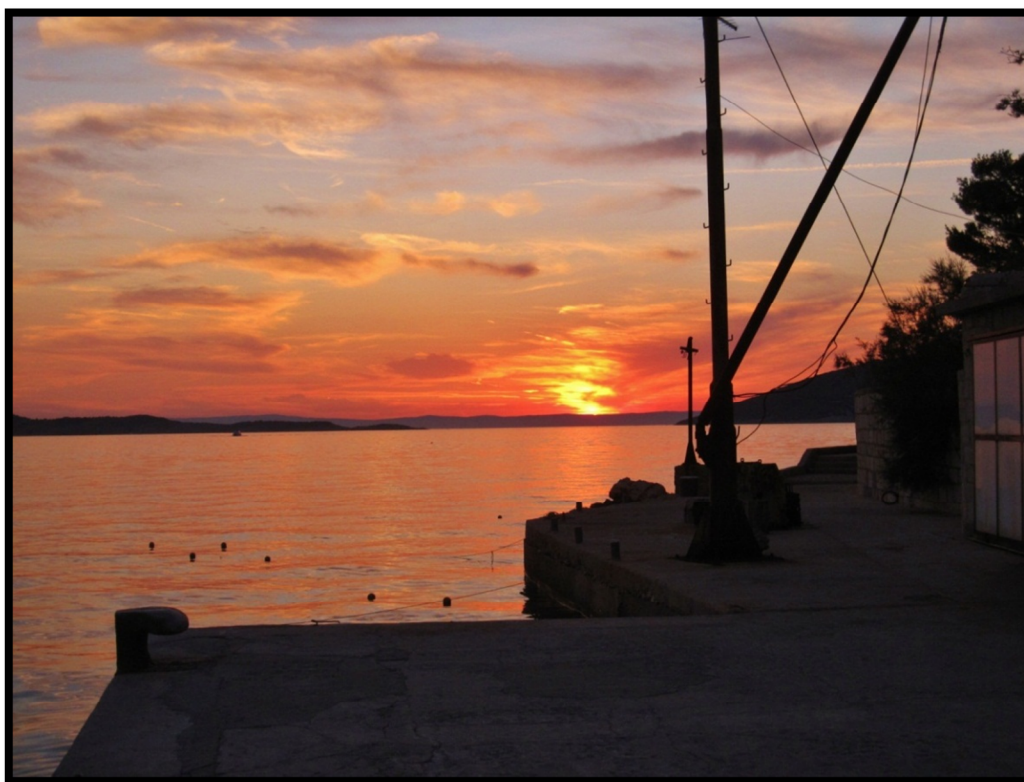

Ante Lukateli
Pod golootočkim kamenjem

Goli otok

U Maloj Tetini

*Na vrhu Glavine 227m, najvišoj tački Golog otoka.
U pozadini otok Prvič a iza njega otok Krk.*

Profesor Vladimir Bobinac

*Profesor Vladimir Bobinac sa urednikom ove knjige na izletu na Goli otok 20.10.2012
u 90 godini života još pun zanosa.*

*Nitko tko je bio na
Golom otoku nije
se vratio čitav-
neslomljen.*

Milovan Đilas